

महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०६४

सार-सङ्क्षेप

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२४ अनुसारको व्यवस्थाबमोजिम सर्वोच्च अदालत, व्यवस्थापिका-संसद, अन्य संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी लगायतका सबै सरकारी कार्यालय, अदालत, नेपाल सरकारको लगानी भएका पूर्ण स्वामित्वका संस्थाहरू एवं कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका अन्य निकायहरूको लेखापरीक्षण गरी यो प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेको छु । महालेखा परीक्षकको यो चवालीसौं वार्षिक प्रतिवेदन हो ।

लेखापरीक्षण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, क्षेत्र, उद्देश्य, नीति र कार्यपद्धति

१. **कानूनी व्यवस्था** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२३ ले महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने निकाय संस्थाहरू तोक्नुको साथै लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ ले लेखापरीक्षण गर्ने तरिका, परीक्षण गर्ने कुराहरू, औचित्य समेतको विचार गरी नेपाल सरकारको पूर्ण र अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ ।
२. **लेखापरीक्षणको क्षेत्र** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ तथा प्रचलित अन्य कानूनद्वारा महालेखा परीक्षकको कार्यक्षेत्रभित्र निम्न निकायहरूको लेखापरीक्षणसम्बन्धी कार्य पर्दछः
 - सर्वोच्च अदालत, व्यवस्थापिका-संसद, अन्य संवैधानिक निकाय, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी लगायतका सबै सरकारी कार्यालय र अदालतहरू,
 - नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरू,
 - महालेखा परीक्षकले परीक्षण गर्नुपर्ने गरी कानूनद्वारा तोकिएका विश्वविद्यालय, जिल्ला विकास समिति, विकास समिति, प्राधिकरण, प्रतिष्ठान आदि संस्थाहरू,
३. **लेखापरीक्षणको उद्देश्य** – लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र विश्वसनीयता कायम राख्दै कानून प्रदत्त अधिकारलाई सकारात्मक रूपमा प्रवर्द्धन गरी सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारलाई स्वच्छ, जवाफदेहीपूर्ण एवं पारदर्शी बनाउन व्यवस्थापिका-संसद र सरकारलाई सहयोग पुर्याउनु लेखापरीक्षणको उद्देश्य रहेको छ ।
४. **नीति** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले महालेखा परीक्षकलाई सरकारी कार्यालय र संगठित संस्थाको नियमितताको लेखापरीक्षणको साथसाथै मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्य समेतको लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको हुनाले मुलुकको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको रूपमा गहनतम जिम्मेवारी प्राप्त भएको छ । त्यसैबमोजिम महालेखा परीक्षकको कार्यालयले अवलम्बन गर्दै आएका नीति र मार्गदर्शनलाई मुलुकी लेखापरीक्षणको व्यवस्थापनमा निरन्तरता दिदै लेखापरीक्षणमा नवीनतम मानदण्ड र प्रविधिलाई समेत अङ्गीकार गरिएको छ । सार्वजनिक लेखापरीक्षणको लागि सरकारी कार्यालय, संस्था, स्वशासित निकायहरूको वित्तीय कारोबारको नियमितता पक्षको साथसाथै निम्न नीति एवं कार्यनीतिलाई निरन्तरता दिइएको छः

नीति

- सार्वजनिक लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, र विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने,
- सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शिता, सुशासन कायम गर्न सघाउ पुर्याउने,
- सार्वजनिक निकायहरूको कार्य प्रभावकारितामा अभिवृद्धि गर्न सघाउ पुर्याउने,

कार्यनीति

- कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारलाई सकारात्मक रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने,
- कार्यमूलक लेखापरीक्षणलाई प्राथमिकता दिने,
- लेखापरीक्षणबाट देखिएका तथ्य र यथार्थ व्यहोरालाई यथासक्य छिटो प्रतिवेदनको रूपमा प्रस्तुत गर्ने,
- स्थलगत लेखापरीक्षण एवं निरीक्षण कार्यलाई प्राथमिकता दिने,
- कार्यमूल्याङ्कनको आधारमा गलत काम गर्नेलाई कारबाही र राम्रो काम गर्नेलाई पुरस्कृत गर्न अभिप्रेरित गर्ने,
- आर्थिक प्रशासनका पद्धति, प्रक्रिया र परिपाटी सम्बन्धमा देखिएका कमी कमजोरी सुधारका लागि व्यावहारिक सुझाउ प्रदान गर्ने,
- लेखापरीक्षण गराउने निकायहरूसँग सकारात्मक सम्बन्ध विकास गर्ने र
- लेखापरीक्षणको स्तरोन्नतिका नयाँ प्रविधि र संस्थागत सुदृढीकरणमा योजनाबद्ध सुधार गर्दै लाने ।

५. कार्य पद्धति – महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने कार्यालय, संस्था वा निकायहरूको आर्थिक कारोबार र सोसँग सम्बन्धित अन्य क्रियाकलापहरूको एक-एक गरी वा बीच-बीचमा छुड्के गरी वा केही प्रतिशत मात्र परीक्षण गर्ने गरी लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकी अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने, त्यसबाट प्राप्त भएका तथ्यहरू दर्शाउने र त्यसमा आलोचना गर्न सक्ने व्यवस्था लेखापरीक्षण ऐनले गरेको छ । त्यसैगरी अन्य कार्यालय वा संस्थाको अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने गरी महालेखा परीक्षकलाई कानूनद्वारा थप जिम्मेवारीको व्यवस्था पनि तोकिएको छ ।

संविधान, लेखापरीक्षण ऐन तथा अन्य कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार, कार्यक्षेत्र, काम, कर्तव्य र अधिकार एवं लेखापरीक्षणको सर्वमान्य सिद्धान्तका आधारमा लेखापरीक्षण पद्धति तय गरिएको छ । लेखापरीक्षण गरिने निकाय, विषयवस्तु, क्रियाकलाप आदिका आधारमा लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकिएको छ । लेखापरीक्षणका विषयवस्तुअनुसार प्रक्रियामूलक अथवा नतिजामूलक वा दुवै पद्धति अवलम्बन गरी मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ । उपर्युक्त पद्धतिअनुसार कारोबारहरूको सूचना, जानकारी तथा तथ्याङ्क सङ्कलन, मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्ने गरिएको छ ।

संवैधानिक निकाय, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी लगायत सबै सरकारी कार्यालय, अदालत तथा महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने गरी कानूनद्वारा तोकिएका विश्वविद्यालय, कोष, परिषद्, जिल्ला विकास समिति लगायतका संस्थाहरूको लेखापरीक्षण कार्यालयको जनशक्तिबाट र नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संस्थाहरूको लेखापरीक्षण कार्यालयको जनशक्ति तथा व्यावसायिक प्रमाणपत्र प्राप्त व्यावसायिक लेखापरीक्षकबाट गर्ने गरिएको छ । यसैगरी सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षण गर्नको निमित्त लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न सम्बन्धित संस्थालाई परामर्श दिने गरिएको छ ।

५.१ लेखापरीक्षणको निष्पक्षता कायम राखी पद्धतिमा आधारित बनाउने, लेखापरीक्षणमा संलग्न कर्मचारीलाई निर्देशित गर्ने र लेखापरीक्षण कार्यको गुणस्तर कायम गर्ने उद्देश्यले सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनका लेखापरीक्षण मानदण्ड र व्यावसायिक आचरणअनुसार हुने गरी लेखापरीक्षणमा निम्नानुसार मार्गदर्शन र निर्देशन जारी गरी लागू गरिएको छ:

- सरकारी लेखापरीक्षण नीति मानदण्ड,
- सरकारी लेखापरीक्षण सञ्चालन मार्गदर्शन,
- प्राप्त व्यवस्थाको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
- प्रशासकीय खर्चको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
- राजस्वको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
- कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,
- आयोजना हिसाबको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन,

- सार्वजनिक संस्थाको लेखापरीक्षकका लागि मार्गदर्शन,
 - सरकारी लेखापरीक्षण सम्बन्धी सामान्य निर्देशिकाहरू,
 - आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ सम्बन्धी परीक्षण सूची,
 - नेपालका महालेखा परीक्षकको निर्देशन र
 - अन्य लेखापरीक्षणसम्बन्धी निर्देशन एवं परिपत्रहरू ।
- ५.२ लेखापरीक्षणसम्बन्धी मानदण्ड, मार्गदर्शन, निर्देशन र निर्देशिकाहरू सबै पुस्तकका रूपमा प्रकाशित गरिएका छन् । यसका अतिरिक्त आन्तरिक प्रयोजनका लागि निम्नानुसार निर्देशिका एवं निर्देशनहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ र सोअनुरूप कार्य सम्पादन भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने पद्धति पनि बसालिएको छ ।
- राजस्व तथा धरौटीतर्फको लेखापरीक्षणसम्बन्धी सामान्य निर्देशन,
 - वैदेशिक सहायता (अनुदान तथा ऋण) को लेखापरीक्षणसम्बन्धी सामान्य निर्देशन,
 - लेखापालन र आर्थिक व्यवस्थापनसम्बन्धी परीक्षण सूची,
 - एकल लेखापरीक्षण टोलीसम्बन्धी निर्देशन,
 - लेखापरीक्षण अनुगमन तथा समीक्षा प्रणाली,
 - लेखापरीक्षणमा सामान्यतः देखापर्ने बेरुजू र त्यसका लागि प्रयोग गर्नुपर्ने भाषाको निर्देशिका,
 - लगती र बेलगती बेरुजू छुट्याउने निर्देशिका ।
- ५.३ संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षण गर्न नियुक्ति गरिएका लेखापरीक्षकलाई नियुक्तिपत्रसाथ थप निर्देशनहरू दिई यस्ता निर्देशनहरू पालना भए नभएको अनुगमन गर्ने परिपाटी पनि रहेको छ ।
- ५.४ लेखापरीक्षण ऐनले लेखापरीक्षणको तरिका, क्षेत्र र अवधि तोकी अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने अधिकार महालेखा परीक्षकलाई प्रदान गरेको हुनाले आर्थिक वर्षको सुरुमै नेपाल सरकारको सबै लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई तत्सम्बन्धी विवरणसहितको लेखापरीक्षणको कार्यतालिका उपलब्ध गराउने गरिएको छ ।
- ५.५ सरकारी कार्यालयहरूको कारोबार परिमाण कम रहेकोले गत विगतको लेखापरीक्षण बेरुजू कम रहेको र आन्तरिक लेखापरीक्षण बेरुजू पनि कम भएको आधारमा यस वर्ष २० जिल्लाका कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट आन्तरिक लेखापरीक्षण भएकै आधारमा अन्तिम लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
- ५.६ गत विगत वर्षमा प्रतिवेदनमा निष्कर्ष एवं सुझाउहरू छुट्टाछुट्टै खण्डमा उल्लेख गर्ने गरिएकोमा यो प्रतिवेदनमा विषयवस्तुको सान्दर्भिकता र गाम्भीर्यतालाई मनन गरी कार्यान्वयनका लागि बढी उपयुक्त हुने महसुस गरी सम्बन्धित व्यहोराको अन्त्यमा सुझाउ समावेश गरिएको छ ।

लेखापरीक्षण गरेका निकायको विवरण र त्यसको नतिजा

६. **लेखापरीक्षण प्रतिवेदन** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ र प्रचलित अन्य कानूनद्वारा तोकिएका निकायहरूको २०६२/६३ को पेश हुन आएसम्मको आर्थिक कारोबार र बक्यौता सेस्ता परीक्षण गरी देखिएका मुख्य व्यहोरा निम्नानुसार पाँच भागमा समावेश गरिएको छः
- भाग – १ **सरकारी कार्यालय** – सर्वोच्च अदालत, व्यवस्थापिका-संसद, अन्य संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरूको विनियोजन, राजस्व, धरौटी र अन्य कारोबारको लेखापरीक्षण व्यहोरा यस भागमा समावेश गरिएको छ ।
- भाग – २ **कार्यमूलक लेखापरीक्षण** – आयोजना, कार्यक्रम तथा विषयको मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिता समेतको दृष्टिकोणबाट परीक्षण गरी देखिएका व्यहोरा यस भागमा समावेश गरिएको छ ।

- भाग - ३ संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था - समिति तथा अन्य संस्था र नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्थाको लेखापरीक्षण र सरकारको अधिकांश स्वामित्व भएको संस्थाको लेखापरीक्षण समेतको व्यहोरा यस भागमा समावेश छ ।
- भाग - ४ जिल्ला विकास समिति - जिल्ला विकास समिति तथा स्थानीय विकास कोषको लेखापरीक्षण व्यहोरा यस भागमा समावेश छ ।
- भाग - ५ सरकारी कार्यालयको आर्थिक विवरण - सर्वोच्च अदालत, व्यवस्थापिका-संसद, अन्य संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरूको विनियोजनतर्फको उपशीर्षकगत आर्थिक विवरण, राजस्व र धरौटीको निकाय/मन्त्रालयगत आर्थिक विवरणको तालिका यस भागमा समावेश छ ।

उपर्युक्त सम्पूर्ण भागमा उल्लिखित मुख्य-मुख्य व्यहोराको सार-सङ्क्षेप छुट्टै तयार गरी यो खण्ड प्रस्तुत गरिएको छ । प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा निम्न व्यहोरालाई मुख्य आधार लिइएको छ:

- तात्त्विक महत्व एवं संस्थापनाका आधारमा विषयवस्तुको प्रस्तुति,
- संस्थागत सोच र प्रस्तुति,
- व्यावहारिक विश्लेषण,
- गुणस्तरीय, सारयुक्त र पठनीय प्रस्तुति,
- सकारात्मक र सहयोगी सोच,
- सार्वजनिक महत्वका विषयहरू,
- नीतिगत सुधारका बुँदाहरू,
- सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शिता र सुशासन,
- सम्बद्ध निकायसँगको अन्तरक्रिया र छलफल ।

- ६.१ प्रस्तुत प्रतिवेदनमा सरकारी निकायहरू र संगठित संस्थाको २०६२/६३ को कारोबार र त्यस अधिका बक्यौता कारोबारहरूको लेखापरीक्षणबाट देखिएका व्यहोराको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरिएको हुँदा यस प्रतिवेदनमा यो वर्ष भन्नाले आर्थिक वर्ष २०६२/६३ लाई जनाउँछ ।
- ६.२ लेखापरीक्षण सम्पन्न रकममा विनियोजनतर्फ निकासा, राजस्वतर्फ असुली, धरौटीतर्फ आम्दानी, वासलात तयार गर्ने संस्थाको वासलातको अङ्क (पूँजी तथा दायित्व र सम्पत्तिमध्ये एक समूहको), आय-व्यय विवरण तयार गर्ने संस्थाको चालू वर्षको आम्दानी र खर्च (सुरु मौज्जात र अन्तिम मौज्जात बाहेक) समावेश गरिएको छ ।
- ६.३ संगठित संस्थातर्फ नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको बेरूज फछ्यौट गर्ने गराउने कार्य सम्बन्धित संस्थाको सञ्चालक समितिबाट हुने हुँदा यस्ता संस्थाको बेरूज लगत राख्ने गरिएको छैन ।
- ६.४ जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणबाट देखिएका बेरूज सम्बन्धित जिल्ला परिषदमा पेश भई अन्तिम टुङ्गो लाग्ने हुँदा यस्ता समितिको बेरूजको लगत नराखी प्रत्येक वर्षको कुल बेरूज अङ्क मात्र प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने गरिएको छ ।
- ६.५ जिम्मेवारी सारी अद्यावधिक लेखा राखी वित्तीय विवरणमा साबिकदेखिको बाँकी देखाउने संस्थाको पेशकी रकम बेरूजमा समावेश गर्ने गरिएको छैन ।
- ६.६ प्रतिवेदनमा समावेश भएका बेरूज सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल हुनु पूर्व आवश्यक प्रमाण कागजात प्रस्तुत भएको अवस्थामा सम्परीक्षण गर्ने गरिएको छ ।
- ६.७ अन्य मुलुकका सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाका प्रतिवेदनहरूमा जस्तै कार्यक्षेत्रका क्रियाकलापलाई पनि प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने उद्देश्यले सम्भव भएसम्म केही दृश्यहरू यस प्रतिवेदनमा समेटेका छौं । प्रतिवेदन अझ बढी प्रभावकारी रूपमा प्रस्तुत हुन सकोस् भन्ने मनसायका साथ लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका यथार्थ व्यहोरालाई रेखाचित्रको माध्यमबाट समेत प्रष्ट्याउन त्यसलाई निरन्तरता दिइएको छ ।

● लेखापरीक्षण

७. **सरकारी कार्यालय** – यो वर्ष सर्वोच्च अदालत, व्यवस्थापिका-संसद, संवैधानिक निकायहरू, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी, नेपाल प्रहरी, अदालत लगायतका सबै सरकारी कार्यालयहरू समेत ३ हजार ३१८ कार्यालय अन्तर्गतका १५ हजार २९३ इकाईको निम्नबमोजिम रु.२ खरब २ अरब १४ करोड १३ लाख ९३ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । लेखापरीक्षण गरिएको सरकारी कार्यालयहरूको विस्तृत विवरण अनुसूची-१ मा रहेको छ ।

(रु. हजारमा)

विवरण	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने		लेखापरीक्षण सम्पन्न		लेखापरीक्षण गराउन बाँकी	
	इकाई	रकम	इकाई	रकम	इकाई	रकम
● २०६२/६३						
१. विनियोजन	१०६९४	१,१०,५७,०२,९९	१०६९४	१,१०,५७,०२,९९	-	-
२. राजस्व	२१९८	७१,७३,३०,१५	२१९६	७१,७३,२६,८६	२	३,२९
३. धरौटी	२१३४	१२,०३,४४,५०	२१०४	१२,०३,२३,९४	३०	२०,५६
४. अन्य कारोबार	१०८	७,६८,५१,२४	१०८	७,६८,५१,२४	-	-
जम्मा	१५१३४	२,०२,०२,२८,८८	१५१०२	२,०२,०२,०५,०३	३२	२३,८५
● बक्यौता						
१. विनियोजन	११८९	१,८८,७८,९८	१३	५,८८,२५	११७६	१,८२,९०,७३
२. राजस्व	४८९	३१,२७,८९	५५	१०,७५	४३४	३१,१७,१४
३. धरौटी	११६१	३६,२९,९३	१२३	६,०९,९०	१०३८	३०,२०,०३
४. अन्य कारोबार	२	२५,३९	-	-	२	२९,३९
जम्मा	२८४१	२,५६,६२,१९	१९१	१,२०,८९,००	२६५०	२,४४,५३,२९
कुल जम्मा	१७९७५	२,०४,५८,९१,४७	१५२९३	२,०२,१४,१३,९३	२६८२	२,४४,७७,१४

- राजस्व र धरौटीतर्फ लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाईमध्ये केहीको मात्र रकम खुलेकोले खुलेसम्मको रकम र नखुलेकोमा इकाई संख्या मात्र तालिकामा दर्शाइएको छ ।
- गत वर्षसम्मको बक्यौता इकाई संख्या तथा रकममा थपघट भएबमोजिम समायोजन गरिएको छ ।
- राजस्व रकममा बेरुजू दाखिला भएको रकम समेत समावेश छ ।

८. **संगठित संस्था, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति** – यो वर्ष सरकारी कार्यालयका अतिरिक्त निम्न ऐन तथा आदेशअनुसार स्थापना भई सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षण गरिएको छ । लेखापरीक्षण गरिएको संगठित संस्था, समिति, अन्य संस्थाको विस्तृत विवरण अनुसूची-२ मा रहेको छ ।

क्र.सं.	विवरण	ऐन, नियम र निर्णय संख्या	कार्यालय संख्या
१	विकास समिति ऐन, २०१३	१	८४
२	कार्यसञ्चालन कोष ऐन, २०४३	१	२९
३	नगर विकास समिति ऐन, २०४५	१	४३
४	कम्पनी ऐन, २०६३	१	२२
५	संस्थान तथा सञ्चार संस्थान सम्बन्धी ऐन	२	७
६	बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन	६	६
७	प्राधिकरण सम्बन्धी ऐन	३	३
८	शिक्षा, खेलकूद र विश्वविद्यालय सम्बन्धी ऐन	९	२६३
९	स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५	१	७५
१०	अन्य ऐन र नियम	४७	१४३
११	मन्त्रिपरिषद्को निर्णय तथा अन्य निर्णय आदेश	६६	११५
जम्मा		१३८	७९०

सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्था, विकास समिति ऐन र अन्य कानूनअन्तर्गत गठित समिति र कानूनद्वारा तोकिएका अन्य कार्यालय तथा संस्थाको निम्नबमोजिम रु.५ खरब ४६ अरब ३३ लाख ५२ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छः

विवरण	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने इकाई	लेखापरीक्षण सम्पन्न		लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाई
		इकाई	रकम (रु. हजारमा)	
● २०६३।६३				
१. संगठित संस्था	३७	२९	४,६५,३७,८६,२१	८
२. समिति	२८०	२७२	४,४६,९५,१७	८
३. अन्य संस्था	३९८	३७५	४७,८०,५९,४४	२३
४. जिल्ला विकास समिति	१५०	१४७	१२,३१,३९,०३	३
जम्मा	८६५	८२३	५,२९,९६,७९,८५	४२
● बक्यौता				
१. संगठित संस्था	२२	११	१२,७६,८९,०९	११
२. समिति	२३७	११	१,३८,४४	२२६
३. अन्य संस्था	४१९	२६	३,२५,२६,१४	३९३
४. जिल्ला विकास समिति	७	-	-	७
जम्मा	६८५	४८	१६,०३,५३,६७	६३७
कुल जम्मा	१५५०	८७१	५,४६,००,३३,५२	६७९

- लेखापरीक्षण गराउन बाँकी इकाई (बक्यौता) तर्फ रकम नखुल्ने हुँदा इकाई मात्र दर्शाइएको छ ।
- गत वर्षसम्मको बक्यौता वर्ष संख्यामा थप भएबमोजिम समायोजन गरिएको छ ।
- समितिमा अस्पताल सहयोग समिति समेत समावेश छ ।
- जिल्ला विकास समितिमा स्थानीय विकास कोषको ७५ इकाई समेत समावेश छ ।
- जिल्ला विकास समितितर्फ स्थानीय विकास कोषको ३ इकाई को लेखापरीक्षण गराउन बाँकी छ ।

९. **कुल लेखापरीक्षण अङ्क** – प्रस्तुत वर्ष निम्नानुसार कुल रु.७ खरब ४८ अरब १४ करोड ४७ लाख ४५ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छः

विवरण	कार्यालय संख्या	लेखापरीक्षण सम्पन्न	
		इकाई	रकम (रु.हजारमा)
● सरकारी कार्यालय	३३१८	१५२९३	२,०२,१४,१३,९३
● संगठित संस्था	३३	४०	४,७८,१४,७५,३०
● समिति	२७२	२८४	४,४८,३३,६१
● अन्य संस्था	३७५	४१५	५१,०५,८५,५८
● जिल्ला विकास समिति	७५	७५	१२,३१,३९,०३
जम्मा	४०७३	१६१०७	७,४८,१४,४७,४५

- संगठित संस्था ३७ मध्ये यो वर्षको प्रतिवेदनमा ३३ संस्थाको प्रतिवेदन समावेश गरिएको छ ।

गत वर्षसम्म ३ हजार ५१९ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्षसम्म ३ हजार ३६१ इकाईको बक्यौता रहेको छ ।

सरकारी कार्यालय

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९ देखि ९९ सम्म आर्थिक कार्यप्रणालीको व्यवस्था छ । कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाउन र उठाउन नपाइने, सरकारद्वारा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै ऋण लिन र जमानत दिन नहुने, सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने, विनियोजन ऐनद्वारा खर्च हुने, विनियोजन ऐन विचाराधीन रहेको

अवस्थामा पेशकीको रुपमा ऐनद्वारा खर्च हुने, विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च ऐनद्वारा व्यय हुने रकम बाहेक अन्य कुनै रकम सञ्चित कोष वा अन्य कुनै सरकारी कोषबाट भिन्न नपाइने व्यवस्था छ ।

व्यवस्थापिका-संसदको अधिवेशन चलिरहेको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा तत्काल केही गर्न आवश्यक परेकोमा अध्यादेश जारी गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूप यो वर्ष विनियोजन अध्यादेश, आर्थिक अध्यादेश तथा राष्ट्र ऋण उठाउने अध्यादेश जारी भई सोहीअनुरूप कारोबार भएको छ ।

१०. **सञ्चित कोष** – संविधानको धारा ९० ले सञ्चित कोषको व्यवस्था गरेको छ । गुठी रकमबाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जाहरु, ऐन अन्तर्गत दिइएको ऋण असुल हुँदा प्राप्त धन तथा नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने अन्य जुनसुकै रकम सो कोषमा आम्दानी बाँधनुपर्ने गरी तोकिएको छ ।

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १० उपदफा (४) ले सञ्चित कोषको केन्द्रीय लेखा तयार गर्ने उत्तरदायित्व महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई सुम्पेको छ । त्यसैगरी सोही ऐनको दफा १४ उपदफा (१) ले प्रत्येक आर्थिक वर्ष सञ्चित कोषको आर्थिक विवरण महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई दिनुपर्ने गरी व्यवस्था गरेको छ । त्यसैले सञ्चित कोषको वित्तीय विवरण दिने काम महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको हो भने लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ४ खण्ड (ग), दफा ८ उपदफा (१) समेतका आधारमा सो कोषको लेखापरीक्षण गरी त्यसका टिप्पणी तथा रायसहितको प्रतिवेदन गर्नु हाम्रो दायित्व रहेको छ । उक्त कार्यालयबाट प्राप्त हुन आएको २०६२/६३ को सञ्चित कोषको आर्थिक विवरण पृष्ठ १० मा रहेको छ ।

११. **लेखापरीक्षणको राय** – यसै प्रतिवेदनको दफा १२ मा उल्लेख भएका लेखापरीक्षणसम्बन्धी टिप्पणीहरु समायोजन गर्दा त्यसले पार्ने असर बाहेक मेरो जानकारीमा आएसम्म महालेखा नियन्त्रक कार्यालयद्वारा प्रस्तुत भएको सञ्चित कोषको आर्थिक विवरण र लेखा टिप्पणीले २०६३ असार मसान्तमा समाप्त भएको वर्षको सञ्चित कोषको आय-व्यय यथार्थ चित्रण गर्दछ ।

१२. **सञ्चित कोषको लेखापरीक्षण सम्बन्धी टिप्पणी**

१२.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रस्तुत भएको सञ्चित कोषको उक्त हिसाब कार्यालयगत लेखामा आधारित नभई विभिन्न स्रोतबाट सङ्कलित तथ्याङ्कका आधारमा तयार भएको छ । कार्यालयले पेश गरेको आर्थिक विवरणमा तुलनात्मक विवरण प्रस्तुत गरेको छैन ।

१२.२ सञ्चित कोषको उपर्युक्त विवरणबाट नेपाल सरकारको राजस्व आम्दानी रु.७२ अरब २८ करोड २० लाख ८५ हजार (बेरू रकमबाहेक) देखिएको छ भने अर्कोतर्फ नेपाल सरकारका कार्यालयहरुको लेखा, तत्सम्बन्धी कार्यालयगत वित्तीय विवरण र त्यसको परीक्षणबाट नेपाल सरकारको यथार्थ राजस्व आम्दानी रु.७१ अरब ४३ करोड ८७ लाख १ हजार (बेरू रकम बाहेक) देखिन आएका रु.८४ करोड ३३ लाख ८४ हजार राजस्व आम्दानी फरक देखिएको छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तत्सम्बन्धी समायोजन हिसाब बनाउने प्रचलन नभएकोले सञ्चित कोष यकिन गर्ने अवस्था रहेन ।

१२.३ यो वर्ष राजस्व उठ्न बाँकी रु.३ अरब ८२ करोड ५८ लाख ७३ हजार समेत वर्षान्तमा हालसम्मको राजस्व उठ्न बाँकी रु.३२ अरब ८२ करोड ३७ लाख ९८ हजार पुग्न गएको छ ।

१२.४ यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट आन्तरिक ऋण रु.१४ अरब ५० करोड ६३ लाख ८२ हजार, वैदेशिक ऋण रु.८ अरब २९ करोड ७० लाख ६५ हजार गरी राजस्वको धितोमा कुल रु.२२ अरब ८० करोड ३४ लाख ४७ हजार कर्जा लिएको देखिएको छ । तर महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको सञ्चित कोष हिसाबमा त्यस्तो कुल कर्जा रु.२४ अरब ३३ करोड २ लाख २० हजार देखिएबाट लिएको कर्जा अङ्क समेत भिडेको छैन ।

१२.५ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९० अनुसार गुठी रकमबाहेक नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने जुनसुकै रकम सञ्चित कोषमा आम्दानी बाँध्ने उल्लेख छ । सञ्चित कोषको आयमा यस वर्ष प्राप्त भई विशेष खातामा बाँकी रकम वैदेशिक अनुदान र ऋणमा समावेश गर्ने गरिएको छैन । यस वर्ष वैदेशिक नगद

- ऋण अन्तर्गत विभिन्न योजनाहरूमा खर्च भएको रु.२ अरब २३ करोड २१ लाख ९६ हजार सञ्चित कोषको आयमा समावेश गरिएको देखिएन ।
- १२.६ यो वर्षभरी कारोबार गरेको सम्पूर्ण आन्तरिक ऋण सञ्चित कोष हिसाबमा प्रस्तुत नगरी २०६३ आषाढ मसान्तमा बाँकी रहेको रकमलाई मात्र आयमा समावेश गरेको छ ।
- १२.७ सञ्चित कोष हिसाबमा वैदेशिक अनुदान प्राप्त रु.१३ अरब ४ करोड ६१ लाख २९ हजार देखाइएको छ । तर लेखापरीक्षणबाट यथार्थ अनुदान प्राप्त चालू वर्षको शोधभर्ना लिन बाँकी र गत विगत वर्षको शोधभर्ना भई आएको रकम समायोजन गर्दा रु.१३ अरब ५६ करोड १८ लाख प्राप्त भएको देखिएबाट फरक परेको छ ।
- १२.८ वैदेशिक सहायता अनुदानबाट खर्च भएको मध्ये रु.४३ करोड ६४ लाख १५ हजारको यस कार्यालयबाट लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
- १२.९ प्राविधिक सहायता अन्तर्गत प्राप्त रकमलाई सञ्चित कोषमा देखाएको छैन ।
- १२.१० नेपाल सरकारको हिसाब नगद लेखा प्रणालीमा आधारित छ । सञ्चित कोषको हिसाब नगदको आधारमा भए तापनि नगद बाँकी देखाएको छैन । विभिन्न राजस्व सङ्कलन केन्द्रहरूमा आम्दानी भएको नगदमध्ये रु.१५ करोड ८४ लाख ९६ हजार २०६३ असार मसान्तमा बैङ्क दाखिला गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ । गत वर्ष यस्तो नगद बाँकी रु.१६ करोड ४९ लाख ५१ हजार रहेको थियो । यस्तो नगद बाँकी रकमलाई सञ्चित कोष हिसाबले जिम्मेवारी सार्ने र बाँकी देखाउने गरेको छैन ।
- १२.११ आयोजना तथा कार्यालयहरूले उपलब्ध गराएको आर्थिक विवरणबाट रु.१ खरब १० अरब ३३ करोड ८१ लाख ८१ हजार खर्च देखाएकोमा सञ्चित कोषबाट फिर्ता हुने खर्च रु.५१ करोड ३९ लाख २५ हजार बाहेक रु.१ खरब १० अरब ८४ करोड ६७ लाख ७७ हजार मात्र खर्च भएको विवरण प्रस्तुत गरेबाट रु.५० करोड ८५ लाख ९६ हजार सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा बढी खर्च देखाएको छ ।
- १२.१२ विनियोजित रकममा रकमान्तर समेतबाट थपघट भई कायम भएको खुद बजेटको सीमाभित्र रही खर्च गर्नुपर्नेमा १० निकाय/मन्त्रालयहरूले २१ उपशीर्षकमा रु.६० करोड ७६ लाख ८१ हजार खुद बजेटभन्दा बढी खर्च गरेको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ३ मा छ ।
- १२.१३ बजेट उपशीर्षक नम्बर नभएको ९ उपशीर्षकमा रु.१ करोड ३७ लाख २० हजार रकमान्तरबाट बजेट थप गरी रु.१ करोड २० लाख २८ हजार खर्च गरेको छ । बजेट नभई रकमान्तरबाट थप भएको बजेट उपशीर्षकहरूमा भएको खर्चको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	उपशीर्षक	उपशीर्षकको नाम	रकमान्तर थप	खर्च
१	७४-४-२११	आर्थिक सुधार कार्यक्रमहरू	४४,५६	३६,०९
२	६५-४-४५०	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्	३६,४१	३६,४१
३	७१-४-१३०	यातायात विभाग	२७,०४	३६,०९
४	४०-४-४७३	व्यावसायिक कृषि विकास आयोजना	१२,४५	६,३९
५	३५-४-१५०	आन्तरिक राजस्व विभाग	१०,००	-
६	४०-४-७००	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्	२,८९	२,६५
७	५९-४-१५४	हात्तीसारहरू	२,६५	२,६५
८	४५-४-४४२	क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरू	१,००	-
९	७१-४-१३१	अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू	२०	-
जम्मा			१,३७,२०	१,२०,२८

- १२.१४ निकाय/मन्त्रालयहरूले उपलब्ध गराएको विवरणबाट कुल खर्च रु.१ खरब १० अरब ७३ करोड ६८ लाख ४५ हजार देखिन आएको छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरण र निकाय/मन्त्रालयहरूले उपलब्ध गराएको विवरणका बीच तुलना गर्दा २० निकाय/मन्त्रालयहरूले देखाएको खर्च र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको खर्च भिडेको छ । निकाय/मन्त्रालय ४ ले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा रु.१४ करोड ७९ लाख ९२ हजार बढी र ८ ले रु.३० करोड ३ लाख ५ हजार घटी देखाएकोले समष्टिगत रूपमा निकाय तथा मन्त्रालयले रु.१५ करोड २३ लाख १३ हजार घटी खर्च देखाएको छ ।
- १२.१५ यो वर्ष खर्च भएको रु.१ खरब १० करोड ८८ लाख ९१ हजारमा २०६३ आषाढ मसान्तमा बाँकी रहेको पेशकी रु.३ अरब ७३ करोड २६ लाख ८६ हजार समेत समावेश छ ।
- १२.१६ यो वर्षको लेखापरीक्षणबाट असुल गर्नुपर्ने देखिएको रु.१ अरब ७५ करोड ७२ लाख २३ हजारमध्ये रु.१ अरब १७ करोड ७९ लाख ९५ हजार असुल भई रु.५७ करोड ९२ लाख २८ हजार असुल हुन बाँकी छ ।
- १२.१७ यो वर्ष रु.३ अरब ९४ करोड १२ लाख ४९ हजार अनियमित कारोबार भएको बेरुजू देखिएकोमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन गर्ने अवधिसम्म पनि नियमित गराएका छैनन् ।
- १२.१८ नेपाल राष्ट्र बैङ्क तथा अन्य बैङ्कहरूमा रहेको नेपाल सरकारको विभिन्न खाताहरूबाट कारोबार हुने गरेकोमा सबै खाताको कारोबार यो हिसाबमा समावेश गरेको पाइएन ।
- १२.१९ शोधभर्ना हुने गरी आयोजनाहरूमा खर्च भएका ऋण तथा अनुदानबापतको रकम रु.९८ करोड ५६ लाख ९० हजार आयोजना बन्द भइसके तापनि शोधभर्ना हुन बाँकी रहेको छ ।
- १२.२० यो वर्ष नेपाल राष्ट्र बैङ्कको हिसाबअनुसार सञ्चित कोषका लागि रु.१ अरब ७ करोड १० लाख अधिविकर्ष लिएको देखिन्छ । लेखापरीक्षणमा पेश भएको सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा रु.८८ करोड ६८ लाख ३८ हजार मात्र अधिविकर्ष लिएको देखाएको छ । सोको समायोजन हिसाब तयार गरेको छैन ।
- १२.२१ कार्य सञ्चालन कोषमा भएको आय र कोषबाट भएको व्ययलाई सञ्चित कोषमा समावेश गरेको छैन ।

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
महालेखा नियन्त्रक कार्यालय
आ.व. ०८२।८९ को संचित्त कोषको आर्थिक विवरण

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	विवरण	अर्थ मन्त्रालय महालेखा नियन्त्रक कार्यालय	जम्मा रकम
१	गत वर्षको प्रोद्दात जिम्मेवारी सारको (अ.व्या.)	अनामगर, काठमाडौं	१८,६६२,३९८
२	गत वर्षको आय :		
	क राजस्व		७१,३१४,३२०
	(अ) कर राजस्व (प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कर)	४७,४३०,४४३	
	(आ) गैर कर राजस्व	१३,३३४,८१८	
	(इ) क.प.६ विविध	४४८,९५९	
ख	असल हुँदा प्राप्त भएको धन (सारको)		१,४१६,७२४
ग	राजस्वको धितोमा सिद्धिएको कर्जा		२४,३३०,२२०
	(अ) आन्तरिक ऋण	१४,१३४,०११	
	(आ) बाह्य ऋण	१०,१९६,२०९	
	(१) सोधभर्ना हुने खर्च मध्ये सो.भ प्राप्त	३,९१४,३०२	
	□ चालु आ.व. को	२,४९६,४०२	
	□ सोधभर्ना शाखाबाट प्राप्त	१,४१९,८९४	
	□ कोष प्रशासनबाट सोर्भो दाखिला	१४४,४०७	
	□ गत विगत आ.व. को	१,४१७,९००	
	(२) नगद ऋण	३,९९२,४७६	
	□ चालु आ.व. को	८०४,७४२	
	□ गत विगत आ.व. को	३,१८७,८३४	
	(३) सोर्भो भुक्तानी (प्रत्यक्ष ऋण)	२,२८९,३३१	
(इ) वैदेशिक अनुदान		१३,०४६,१२९	१३,०४६,१२९
१	नगद (चालु र गत विगत आ.व.को)	४,६९४,९४४	
२	सोधभर्ना हुने गरी भएको खर्च रकम मध्ये सो.भ प्राप्त	९९४,७९९	
	□ चालु आ.व. को	११३,२७८	
	□ गत विगत आ.व. को	८८१,४२१	
	□ सोधभर्ना शाखाबाट प्राप्त	४१३,४४७	
	□ कोष प्रशासनबाट सोर्भो दाखिला	४६९,०७४	
३	सोर्भो भुक्तानी (प्रत्यक्ष ऋण)	६,१९२,७६१	
४	वस्तुगत	१,१६२,६२४	
घ	अन्य विविध आयदानी		
(अ)	फिज ट्रान्सफर गरेको रकम (आ.व. ०६२।६३ को)	२६६,४७१	२६६,४७१
(आ)	अन्य आयदानी		
(१)			
(२)			
	जम्मा आयदानी		९९,८१९,४६६
	व्यय		
१	चालु वर्षको व्यय		११०,८४६,७७३
क	संचित्तकोष माथि व्ययभार हुने रकममा खर्च	२१,१४४,९९४	
अ)	चालु खर्च	६,६६४,४२०	
आ)	पूजीगत खर्च	१४,४८०,५७४	
ख	विविध योजना ऐनद्वारा भएको खर्च	८९,७००,७८३	
अ)	चालु खर्च	६०,१११,७४४	
आ)	पूजीगत खर्च	२९,५८९,०३८	
	कूल खर्चको शीतगत विवरण		११०,८४६,७७३
(क)	नेपाल सरकारको श्रोत	८८,८४७,३४३	
(ख)	वैदेशिक अनुदान	१३,७८४,११७	
	(अ) नगद	४,६६२,८०२	
	(आ) सोधभर्ना हुने	१,७३६,९२९	
(इ)	सोर्भो भुक्तानी (प्रत्यक्ष अनुदान)	६,१९२,७६१	
(ई)	वस्तुगत	१,१६२,६२४	
(ग)	बाह्य ऋण	८,२१४,३०६	
	(अ) नगद	३,०३७,९३८	
	(आ) सोधभर्ना हुने	२,८८७,०३७	
(इ)	सोर्भो भुक्तानी (प्रत्यक्ष ऋण)	२,२८९,३३१	
२	संचित्तकोषबाट भएको फिर्ता हुने खर्च (फिज, क.प.६ तथा अन्य)	४१३,९२४	४१३,९२४
३	अन्य खर्च		
(अ)			
(आ)			
४	ऐनद्वारा आकस्मिक कोषमा व्यवस्था गरेको रकम		११९,३६०,७०२
	जम्मा खर्च		११९,३६०,७०२
	कूल संचित्त		

लेखा अधिकृत

उप म.ले.नि.

म.ले.नि.

महालेखा नियन्त्रक

१३. **आकस्मिक कोष** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ९८ ले आकस्मिक कोषको व्यवस्था गरेको छ । यो कोषमा समय-समयमा ऐनद्वारा निर्धारण भएको रकम जम्मा गरिने, सो कोषबाट आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्ने तथा त्यस्तो खर्चको रकम ऐनद्वारा यथाशीघ्र शोधभर्ना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आकस्मिक कोष ऐन, २०१६ ले गरेको व्यवस्थाअनुरूप सोही वर्ष यस कोषमा जम्मा गरेको रु.२५ लाख मौज्जातमात्र रहेको विवरण प्राप्त भएको छ ।

१४. **कार्य सञ्चालन कोष** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १०(४) मा सबै प्रकारका कारोबारको लेखा राख्न लगाई त्यसको केन्द्रीय विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षक समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेश गरेको कार्य सञ्चालन कोषको केन्द्रीय आर्थिक विवरणअनुसार ४२६ इकाईमा गत वर्षको जिम्मेवारी रु.१ अरब ४४ करोड ७१ लाख १६ हजार र यस वर्षको आय रु.६ अरब १७ करोड ६७ लाख ३९ हजार समेत जम्मा आय रु.७ अरब ६२ करोड ३८ लाख ५५ हजारमा खर्च रु.५ अरब ४८ करोड ४२ लाख ३६ हजार भई रु.२ अरब १३ करोड ९६ लाख १९ हजार मौज्जात रहेको छ ।

कार्यालयबाट प्रस्तुत गत वर्षको केन्द्रीय आर्थिक विवरणअनुसार मौज्जात रु.२ अरब ४१ करोड ४३ लाख ४४ हजार रहेकोमा यो वर्ष रु.१ अरब ४४ करोड ७१ लाख १६ हजारमात्र जिम्मेवारी देखाएबाट रु.९६ करोड ७२ लाख २८ हजार घटी जिम्मेवारी सारेको छ ।

कार्य सञ्चालन कोषको केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा सेस्ताअनुसारको रकम जिम्मेवारीमा नदेखाई बैङ्कअनुसार मौज्जात रकमलाई जिम्मेवारी सारेको समेत देखिन्छ ।

कार्यालयबाट प्रस्तुत कार्य सञ्चालन कोषको केन्द्रीकृत आर्थिक विवरणले समष्टिगत आय-व्ययलाई समेट्न सकेको छैन । कोषबाट लगानी गरेको एवं मुद्दती खातामा ट्रान्सफर गरेको रकम केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा लगानी वा मौज्जातमा प्रस्तुत नगरी खर्च देखाइएको छ ।

कार्यालयबाट प्रस्तुत विवरणमा १२ इकाईले आर्थिक विवरण प्रस्तुत नगरेको उल्लेख गरी बैङ्क मौज्जात रु.२५ करोड ४१ लाख ४६ हजारमात्र देखाएको छ । कार्यालयले ऐनमा व्यवस्था भएअनुरूप इकाईहरूबाट सम्पादित सबै कारोबार चित्रण हुने गरी केन्द्रीय विवरण तयार नगरेको, सेस्ताअनुसारको जिम्मेवारी रकम नलिई बैङ्कअनुसार बाँकी रकमलाई जिम्मेवारी सारेको, कार्य सञ्चालनमा रहेका इकाईहरूको तथ्याङ्क तयार गरी प्रत्येक इकाईको समष्टिगत कारोबारको विवरण लिई केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार नगरेबाट प्रस्तुत आर्थिक विवरण यथार्थ छ भन्न सकिएन । कानूनबमोजिमका सबै विवरण सङ्कलन गरी हिसाब यथार्थ बनाउनुपर्दछ ।

● विनियोजनतर्फको आय-व्यय

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त केन्द्रीय आर्थिक विवरणको आधारमा नेपाल सरकारको २०६२/६३ को विनियोजनतर्फको आय-व्ययको स्थिति निम्नानुसार देखिएको छ:

१५. **आय-व्यय** – राजस्व, वैदेशिक अनुदान तथा ऋण र आन्तरिक ऋण समेत कुल आय रु.१ खरब ६ अरब १५ करोड ८० लाख ९० हजार र व्यय रु.१ खरब १० अरब ८८ करोड ९१ लाख ५८ हजार भई रु.४ अरब ७३ करोड १० लाख ६८ हजार न्यून हुन गएको छ । आय-व्ययको विवरण अनुसूची ४ मा छ ।

गत वर्ष कुल व्यय रु.१ खरब २ अरब ५६ करोड ४ लाख ७२ हजार भएको आधारमा यो वर्ष रु.८ अरब ३२ करोड ८६ लाख ८६ हजार (८.१२ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखिन्छ ।

१६. **सञ्चित कोषमाथि व्ययभार** – यो वर्ष रु.२१ अरब ९४ करोड ७१ लाख ३६ हजार सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने अनुमान भएकोमा रु.२१ अरब १४ करोड ५९ लाख ९४ हजार (९६.३५ प्रतिशत) व्ययभार भएको छ । व्ययभारमध्ये ९६.५८ प्रतिशत ऋणको साँवा व्याज भुक्तानीमा खर्च भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ५ मा छ ।

गत वर्ष सञ्चित कोषमाथि रु.२० अरब ३९ करोड ९६ लाख १९ हजार व्ययभार भएको आधारमा यो वर्ष रु.७४ करोड ६३ लाख ७५ हजार (३.५३ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखियो ।

१७. **सञ्चित कोषबाट खर्च** – यो वर्ष सञ्चित कोषबाट रु.१ खरब ४ अरब ९३ करोड ७३ लाख १८ हजार खर्च गर्ने अनुमान भएकोमा रु.८९ अरब ७४ करोड ३१ लाख ६३ हजार (८५.५३ प्रतिशत) खर्च भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ६ मा छ ।

गत वर्ष सञ्चित कोषबाट रु.८२ अरब १६ करोड ८ लाख ५३ हजार खर्च भएको आधारमा यो वर्ष रु.७ अरब ५८ करोड ६३ लाख १० हजार (८.४५ प्रतिशत) वृद्धि भएको देखियो ।

१८. **निकाय/मन्त्रालयगत खर्चको स्थिति** – यो वर्ष चालू खर्चतर्फ रु.७५ अरब ८५ करोड ३३ हजार र पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीतर्फ रु.५१ अरब ३ करोड ५० लाख ६७ हजार खर्च हुने अनुमान रहेकोमा क्रमशः रु.६७ अरब १ करोड ७७ लाख ८० हजार र रु.४३ अरब ८७ करोड १३ लाख ७८ हजार खर्च भएको छ । कुल खर्च समेतको विस्तृत विवरण अनुसूची ७, ८ र ९ मा समावेश गरिएको छ ।

चालू र पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीको हिसाबले बढी खर्च गर्ने ५ मन्त्रालयहरू निम्नानुसार छन्:

चालू खर्चतर्फ			पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीतर्फ		
क्र.सं.	मन्त्रालय	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	प्रतिशत
१	शिक्षा तथा खेलकूद	२६.५९	१	अर्थ	५१.६४
२	रक्षा	१७.२८	२	भौतिक योजना तथा निर्माण	१३.९९
३	गृह	१३.६७	३	स्थानीय विकास	१०.५८
४	अर्थ	१३.६०	४	जलस्रोत	५.९८
५	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	७.३१	५	रक्षा	४.७४

तालिकामा उल्लिखित ५ मन्त्रालयमा मात्र कुल चालू खर्चको ७८.४५ प्रतिशत र कुल पूँजीगत तथा साँवा भुक्तानी खर्चको ८६.९३ प्रतिशत खर्च भएको देखियो ।

पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीका आधारमा अर्थ मन्त्रालय प्रथम स्थानमा देखिए तापनि पूँजीगततर्फ साँवा भुक्तानी र ऋण तथा शेयर लगानीको रु.२२ अरब २६ हजार (कुल पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानीको ५०.१४ प्रतिशत) अर्थ मन्त्रालयमा परेको छ । यो रकम कटाउँदा यथार्थमा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको खर्च सबैभन्दा बढी देखिएको छ ।

१९. **खर्च शीर्षक** – यो वर्ष चालू खर्चतर्फ ३३ र पूँजीगत खर्चतर्फ २० खर्च शीर्षक समेत ५३ खर्च शीर्षकहरूमा रकम विनियोजन भएको छ । सोमध्ये १५ शीर्षकमा अनुमानको तुलनामा १००.१९ देखि ४८७.४३ प्रतिशतसम्म खर्च भएको देखिएको छ । खर्चका शीर्षकअनुसार अनुमान र खर्चको विस्तृत विवरण अनुसूची १० मा छ ।

२०. **राजस्व** – यो वर्ष रु.८१ अरब ८१ करोड ६६ लाख राजस्व असुल गर्ने अनुमान भएकोमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेश गरेको केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा रु.७२ अरब २८ करोड २० लाख ८६ हजार (अनुमानको ८८.३५ प्रतिशत) असुल भएको देखाएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची ११ मा छ ।

२०.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको नेपाल राष्ट्र बैङ्कको विवरणअनुसारको राजस्व रकममा बेरूजू खातामा जम्मा भएको गैरकर राजस्व आय रु.५४ करोड ८९ लाख ५९ हजार समेत समावेश गर्दा यो वर्षको असुली रु.७२ अरब ८३ करोड १० लाख ४५ हजार हुन आउँछ ।

यस्तो फरक परेको रकमको दाखिला भौचर एवं सेस्ता अद्यावधिक गरी लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।

२०.२ लेखापरीक्षणलाई उपलब्ध भएसम्मको विवरणका आधारमा यो वर्ष २ हजार १९६ सरकारी कार्यालयबाट रु.७१ अरब ४३ करोड ८७ लाख १ हजार राजस्व सङ्कलन भएको देखियो । लेखापरीक्षण गराउने कार्यालयहरूको विवरणअनुसार गत विगत वर्ष बैङ्क दाखिला भएका भौचरबाट यो वर्ष आम्दानी जनाएको रु.३३ लाख ८ हजार र यो वर्षको नगद मौज्दात रु.१५ करोड ८४ लाख ९६ हजार समेत रु.१६ करोड १८ लाख ४ हजार उक्त रकमबाट कट्टा गरी यो वर्ष बैङ्क दाखिला भएको गत वर्षको नगद मौज्दात रु.२० करोड ८९ लाख २२

हजार थप गर्दा यो वर्ष रु.७१ अरब ४८ करोड ५८ लाख १९ हजार बैङ्क दाखिला भएको देखिन्छ । विस्तृत विवरण अनुसूची १२ मा छ ।

- २०.३ कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूले बैङ्क दाखिला भएको राजस्व सम्बन्धमा बैङ्क तथा कार्यालयबीच भौचरहरू भिडान गर्नुपर्ने र नभैडेको रकमको हकमा आवश्यक कारबाही गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्ने व्यहोरा गत विगत वर्षका प्रतिवेदनमा दर्शाइएको छ । विगत वर्षहरूमा भौचर भिडान हुन बाँकीमध्ये यो वर्षसम्म भिडान भई खुद भिडान हुन बाँकी हिसाब खुल्ने विवरण कार्यालयहरूले उपलब्ध गराएका छैनन् । यो वर्ष असुल भएको कुल राजस्व (बेरुजू दाखिला भएको रु.५४ करोड ८९ लाख ५९ हजार समेत) रु.७२ अरब ८३ करोड १० लाख ४५ हजारमध्ये रु.३ अरब ५१ करोड ४५ लाख १० हजार (४.८३ प्रतिशत) को भौचर भिडान हुन सकेको देखिएन । गत वर्ष ४.८१ प्रतिशत भौचर भिडान हुन बाँकी रहेको हुँदा यो अनुपात बढेको देखियो ।

बैङ्कले देखाएको असुली र कार्यालयले देखाएको असुली भिडान हुन नसकेकोमा हिसाब मिलान विवरण तयार गरी यकिन नभएबाट राजस्व दाखिलामा हुने अनियमितता पत्ता लगाउन सकिने अवस्था रहेन । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ देखि राजस्वको कार्यालयगत खाता खोली राजस्व दाखिला गर्ने व्यवस्था गरेकोले भौचर भिडानको समस्या समाधान हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

२१. **बजेट र खर्चको स्थिति** – निकाय/मन्त्रालयबाट उपलब्ध गराएको केन्द्रीय आर्थिक विवरणअनुसार चालू र पूँजीगत खर्चको अनुमान, सोमध्ये नेपाल सरकारको स्रोत र वैदेशिक सहायता (अनुदान र ऋण) बाट भएको खर्च तथा वैदेशिक सहायताको निकास खर्चको तालिका निकाय/मन्त्रालयको परिच्छेदमा समावेश छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणका आधारमा स्रोतगत बजेट र खर्चको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

विवरण		अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत
चालू खर्च	कुल जम्मा	१,२६,८८,५१,००	१,१०,८८,९१,५८	८७.३९
		७५,८५,००,३३	६७,०१,७७,७९	८८.३६
	नेपाल सरकार	६६,७३,२५,४२	६०,५८,७४,२७	९०.७९
	वैदेशिक अनुदान	६,७९,२८,७२	४,८२,३९,५०	७१.००
पूँजीगत खर्च तथा साँवा भुक्तानी	वैदेशिक ऋण	२,३२,४६,१९	१,६०,७२,०१	६९.१४
	कुल जम्मा	५१,०३,५०,६७	४३,८७,१३,७९	८५.९६
	नेपाल सरकार	२६,९३,४०,५८	२८,२५,९९,३६	१०४.९२
	वैदेशिक अनुदान	११,८९,३९,८९	९,००,४३,४८	७५.७१
	वैदेशिक ऋण	१२,२०,७०,२०	६,६०,७१,०५	५४.१३

२२. **रकमान्तर** – विनियोजन अध्यादेश, २०६२ ले विनियोजित रकममध्ये कुनैमा बचत हुने र कुनैमा नपुग हुने देखिन आएमा सरकारले बचत हुने शीर्षकबाट नपुग हुने शीर्षकमा रकम सार्न सक्ने, यसरी रकम सार्दा एक शीर्षकबाट सो शीर्षकको जम्मा रकमको दश प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कुनै एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकहरूबाट अर्को एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकहरूमा रकम सार्न तथा निकास र खर्च जनाउन सकिने तर पूँजीगत खर्चतर्फ विनियोजित रकम साँवा भुक्तानी खर्च र व्याज भुक्तानी खर्च शीर्षकमा बाहेक अन्यत्र चालू खर्च शीर्षकमा सार्न र साँवा भुक्तानीतर्फ विनियोजित रकम व्याज भुक्तानी खर्च शीर्षकमा बाहेक अन्यत्र सार्न नसकिने व्यवस्था गरेको छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ ले एक उपशीर्षकबाट अर्को उपशीर्षकमा रकमान्तर गर्ने अधिकार अर्थ मन्त्रालयलाई दिएको छ ।

- २२.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणका आधारमा रकमान्तर भएका रकमहरूको विश्लेषण गर्दा विनियोजनतर्फको केन्द्रीय आय-व्यय हिसाबमा १८१ उपशीर्षकमा ७६९२ देखि ०.०३ प्रतिशतसम्मले हुने रु.९ अरब १८ करोड ९२ लाख ४७ हजार घटाई २८१ उपशीर्षकमा ४९०६८३ देखि ०.०१ प्रतिशतसम्मले

हुने रकम बढाएको देखियो । औसतमा कुल व्यय अनुमानको ७.२४ प्रतिशत थपघट गरेको छ । रकमान्तर गरी थप गरेको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

रकमान्तर प्रतिशत	उपशीर्षक संख्या	अनुमान	रकमान्तर गरी थपेको रकम	थप प्रतिशत	
				न्यूनतम	अधिकतम
रकमान्तर नगरेको	८४२	६८,१६,९७,४३			
१० प्रतिशतसम्म	१४५	४४,७६,२६,६६	१,९७,४९,४७	०.०१	९.९५
१० देखि माथि २५ सम्म	४४	६,०७,२८,१०	९६,२०,५१	१०.२०	२४.५७
२५ देखि माथि ५० सम्म	२७	३,७६,४२,५१	१,२२,८८,०५	२५.१३	५०.००
५० देखि माथि ७५ सम्म	१४	२,१०,३२,७७	१,१७,४२,८४	५१.१६	६८.८७
७५ देखिमाथि शतप्रतिशतसम्म	१२	९३,७५,६८	७९,२८,००	७५.३६	१००.००
शतप्रतिशतभन्दा माथि	३०	१,०७,४७,८५	३,०४,२६,४०	१२१.३३	४९०.६८३.००
बजेट नभएकोमा रकमान्तर गरेको	९	-	१,३७,२०		
जम्मा	११२३	१,२६,८८,५१,००	९,१८,९२,४७		

२२.२ शतप्रतिशतभन्दा बढी रकमान्तर भएका ३० उपशीर्षकमध्ये रक्षा मन्त्रालयको लागि पूँजीगत खर्चमा रु.१ लाख ३० हजार विनियोजन भएकोमा रु.६३ करोड ७८ लाख ८८ हजार (४९०.६८३ प्रतिशत) थप भएको देखिन्छ ।

२२.३ सुरु अनुमानको तुलनामा रकमान्तर गरी घटाएको उदाहरण निम्न तालिकामा समावेश छः

(रु. हजारमा)

रकमान्तर प्रतिशत	उपशीर्षक संख्या	अनुमान	रकमान्तर गरी घटाएको रकम	घटाएको प्रतिशत	
				न्यूनतम	अधिकतम
रकमान्तर नगरेको	९३३	७०,९३,३५,३६			
१० प्रतिशतसम्म	८६	३४,००,८५,८८	५३,०१,३१	०.०३	८.३४
१० देखि माथि २५ सम्म	३६	१३,६०,१५,१३	१,८४,०३,३७	१०.३६	२५.००
२५ देखि माथि ५० सम्म	१८	२,४२,४५,५९	९४,६१,२७	२५.६६	४७.६८
५० देखि माथि ७५ सम्म	१२	७२,०५,१७	४०,४९,८२	५०.५४	७२.७१
७५ देखिमाथि शतप्रतिशतसम्म	२३	३,७०,९९,८०	३,१९,६७,५३	७५.२२	१००.००
शतप्रतिशतभन्दा माथि	६	१,४८,६४,०७	२,२७,०९,१७	१०८.९१	७६९.२००
जम्मा	१११४	१,२६,८८,५१,००	९,१८,९२,४७		

रकमान्तरद्वारा घटाउन सक्ने र बढाउन सक्ने सीमा नतोकी एक उपशीर्षकको रकम सबै फिक्कन सक्ने र एक उपशीर्षकमा एकभन्दा बढी उपशीर्षकको सम्पूर्ण रकम थप गर्नसक्ने व्यवस्थाले बजेट अनुशासन कायम गर्न सहयोग नपुग्ने व्यहोरा विगतका प्रतिवेदनमा सुझाउ गरिए तपनि यसको कार्यान्वयन हुन सकेको देखिएन ।

● आर्थिक विवरण प्रस्तुति

२३. **केन्द्रीय आर्थिक विवरण** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ को उपदफा (२) मा लेखाउत्तरदायी अधिकृतले मातहत कार्यालय समेतको प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्पूर्ण आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षकको कार्यालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उपदफा (६) मा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले तोकेको म्यादभित्र लेखाउत्तरदायी अधिकृतले आर्थिक विवरण पेश गर्न नसके मनासिब माफिकको कारण देखाई म्याद थपको लागि अनुरोध गरेमा ३५ दिनसम्म म्याद थप दिन सक्ने व्यवस्था छ ।

यो वर्षका लागि केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्ने म्याद २०६३ कार्तिक मसान्तसम्म तोकिएकोमा विनियोजनतर्फ १६, राजस्वतर्फ १४ र धरौटीतर्फ १३ तथा अन्य आय-व्ययतर्फ १ मन्त्रालयबाट म्याद नघाई पेश भएको छ । विस्तृत विवरण अनुसूची १३ मा छ ।

प्राविधिक सहायता लगायतका सबै सहायता समेत समावेश गरी केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्नेमा सम्बन्धित लेखाउत्तरदायी अधिकृतबाट पेश हुन आएन ।

- २३.१ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १०(४) ले महालेखा नियन्त्रकलाई सञ्चित कोष, आकस्मिक कोषका अतिरिक्त वैदेशिक अनुदान, ऋण सहायता, लगानी, विनियोजन, राजस्व, धरौटी, बजेटमा समावेश नभएका जुनसुकै प्रकारको सहायता वा स्रोतबाट भएको खर्च र अन्य सबै प्रकारका कारोबारको प्रत्येक वर्षको केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षकले तोकेको म्यादभित्र पेश गर्नुपर्ने जिम्मेवारी सुम्पेको छ । यो वर्ष २५ प्रकारका केन्द्रीय विवरणहरू पेश गर्न २०६३ पौष मसान्तसम्मको म्याद तोकिएकोमा अन्य आय-व्ययको बाहेक सबै प्रकारका विवरणहरू म्यादभित्रै पेश भए तापनि पटक पटक संशोधन गरी २०६४ वैशाख १० गतेमात्र विनियोजनतर्फको केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश भएको छ ।

आय-व्ययको वक्तव्यका साथमा सार्वजनिक गरेको प्राविधिक सहायताको विवरण (व्यय अनुमानको स्रोत तालिकामा नपरेको) मा ८५ कार्यक्रममा यस्तो सहायता प्राप्त हुने उल्लेख छ । लेखापरीक्षणको क्रममा यी सहायता बाहेक पनि वैदेशिक सहायता प्राप्त गरी खर्च हुने गरेको उदाहरण पाइएको छ । बजेटमा नपरेका यी सबै वैदेशिक सहायताको केन्द्रीय आर्थिक विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश भएन ।

- २३.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १३३(घ) मा मन्त्रालयले वार्षिक केन्द्रीय विवरण तयार गर्दा नगदतर्फको निकास र खर्च महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग भिडान गर्दा नियम १३१ को उपनियम (२) बमोजिम वैदेशिक सहायता समावेश भएका आयोजना वा कार्यालयले वस्तुगत सहायता, सीधै भुक्तानी, टर्न-की वेसिसको सहायता, प्राविधिक र अन्य सहायता र शोधभर्ना हुने रकम समेतको विवरण महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत फाराममा भरी पेशकीको मास्केवारी र बैङ्क हिसाबको विवरण समेत महिना भुक्तान भएको सात दिनभित्र सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा र केन्द्रीय लेखा राख्ने तालुक कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । यसरी प्राप्त हुन आएको विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग भिडान गरी केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरी कार्तिक मसान्तभित्र महालेखा परीक्षकको कार्यालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

नियम १३३ को (ङ) मा (घ) बमोजिमको विवरण मन्त्रालयबाट प्राप्त भएपछि महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले एकीकृत आर्थिक विवरण तयार गरी पौष मसान्तभित्र महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम मन्त्रालयले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग भिडान नगरी केन्द्रीय आर्थिक विवरण तयार गरेको र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पनि भिडान नभएको आर्थिक विवरण महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा पेश गरेकोले एउटै निकाय तथा मन्त्रालयको हिसाब फरक देखिने गरेको छ ।

नियम १३३(ङ) मा एकीकृत वार्षिक आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्ने म्याद पौष मसान्तसम्म तोकेकोमा हालको सूचना व्यवस्थाको सुविधाको परिवर्तित सन्दर्भमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएपछि शीघ्र आर्थिक विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

- २३.३ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १४२ मा प्रत्येक कार्यालयले विनियोजन, राजस्व, धरौटी, जिन्सी र अन्य आम्दानी खर्चको लेखा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत ढाँचामा राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । नियम १६०(क) मा लेखाको ढाँचा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत गराई प्रयोगमा ल्याउने उल्लेख छ । हाल प्रचलनमा रहेका लेखा ढाँचाहरू धेरै पुराना भई समय सापेक्ष सूचनाको अभिलेख गर्न कठिनाई भएका, कतिपय ढाँचाहरू अपूरा र असान्दर्भिक भएका तथा कतिपय ढाँचाहरू स्वीकृत नै नगरी प्रयोग समेत भएको पाइएकाले यस्ता ढाँचामा सुधार गरी समयानुकूल बनाउन महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

● लेखापरीक्षण बक्यौता

२४. सरकारी कार्यालय – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ मा महालेखा परीक्षकले तोकेको म्यादभित्र आर्थिक विवरण र लेखा दाखिला गर्नुपर्ने, तदनुसार दाखिला गर्न नसकेमा म्याद थप माग गर्नुपर्ने र म्याद थप

पनि माग नगर्ने र लेखा दाखिला पनि नगर्नेलाई जरिवाना र विभागीय कारबाही समेत गर्न सकिने व्यवस्था छ । यो वर्ष ३२ इकाईको रु.२३ लाख ८५ हजार समेत रु.२ अरब ४४ करोड ७७ लाख १४ हजारको आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । लेखापरीक्षण बक्यौताको विवरण अनुसूची १४ मा छ ।

२४.१ गत वर्षको बक्यौतासँग तुलना गर्दा रकमगत आधारमा रु.११ करोड ७० लाख (४.५६ प्रतिशत) ले र इकाईगत आधारमा १६२ इकाई (६.६८ प्रतिशत) ले घटेको छ

२४.२ रकमको आधारमा कुल बक्यौतामध्ये बढी बक्यौता राख्ने ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बक्यौताको		क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बक्यौताको	
		रकम	प्रतिशत			रकम	प्रतिशत
१	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	४७,२४,२५	१९.३०	२	भौतिक योजना तथा निर्माण	४४,३५,६०	१८.१२
३	स्थानीय विकास	३३,१४,२४	१३.५४	४	शिक्षा तथा खेलकूद	२९,२२,५८	११.९४
५	परराष्ट्र	२५,४६,६२	१०.४०				

२५. **अन्य बक्यौता** – संगठित संस्थातर्फ १९, समिति र अन्य संस्थातर्फ ६५० र जिल्ला विकास समितितर्फ १० समेत ६७९ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ । गत वर्षसम्म ६७६ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको थियो ।

२६. **कुल बक्यौता** – इकाईगत आधारमा सरकारी कार्यालय, अन्य संस्था, संगठित संस्था र जिल्ला विकास समिति समेतको हिसाब गर्दा ३ हजार ३६१ इकाईको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ ।

विनियोजन, राजस्व र धरौटीतर्फ केही इकाई बाहेक अधिकांशको रकम उल्लेख छ । संगठित संस्था, समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको रकम उल्लेख हुन नसक्ने हुँदा कुल लेखापरीक्षण बक्यौता अङ्क खुलाउन सकिएन ।

सरकारी कार्यालयको बक्यौता रकममा उपर्युक्तानुसारका अन्य निकायको पनि बक्यौताको रकम समावेश गर्दा लेखापरीक्षण बक्यौताको अङ्क अझ वृद्धि हुने देखिन्छ । कानूनले तोकेको म्यादभित्र आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराउँदा लेखापरीक्षण बक्यौता रहँदैन ।

● बेरूजू फछ्छ्यौँटका प्रयास र उपलब्धि

२७. **बेरूजू** – नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ तथा अन्य कानूनद्वारा महालेखा परीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने निकाय, तरिका, परीक्षण गर्ने कुराहरु एवं लेखापरीक्षण गर्दा औचित्य समेतको विचार गरी परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २ (द) ले "बेरूजू" भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम पुर्‍याउनुपर्ने रीत नपुर्‍याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमुनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको भनी लेखापरीक्षण गर्दा औल्याएको वा ठहर्‍याएको कारोबारलाई उल्लेख गरेको छ । यस कार्यालयले संविधान, लेखापरीक्षण ऐन तथा अन्य सम्बद्ध कानून र लेखापरीक्षणको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार कार्यक्षेत्र एवं कार्यपद्धति तयार गरी सरकारी निकाय, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्थाको लेखापरीक्षण गरी प्रतिवेदन दिने तथा व्यवस्थापनले फछ्छ्यौँट गरेर पेश भएका बेरूजूका प्रमाण कागजात हेरी सम्परीक्षण गरिदिने कार्य गर्दै आएको छ ।

२८. **लगत** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २० मा महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनमा औल्याइएका बेरूजू तथा असुलउपर गर्नुपर्ने तथा तिर्नु बुझाउनुपर्ने भनी ठहर्‍याएको रकमको लगत केन्द्रीयस्तरमा र कार्यालयस्तरमा राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । ऐन तथा नियमावलीले लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई बेरूजूको लगत अद्यावधिक राखी फछ्छ्यौँट गर्ने गराउने तथा आवश्यक कारबाही गर्ने जिम्मेवारी दिएको छ । नियमले तोकेको म्यादभित्रै सम्पूर्ण बेरूजू फछ्छ्यौँट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्ने, म्याद गुज्रेपछि बाँकी रहेका बेरूजूमध्ये असुल गर्नुपर्ने ठहरिएको बेरूजू नियमित कार्यविधिबाट असुल हुन नसकेमा त्यस्तो लगत लेखाउत्तरदायी अधिकृतले

तोकिएबमोजिम केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा आम्दानी बाँध्न लगाई लगत कट्टी गर्न सम्परीक्षणको निमित्त पठाउनुपर्दछ । दफा २४ मा उल्लेख भएबमोजिम मस्यौट, हिनामिना र असुलउपर गर्नुपर्ने ठहरिएको बेरूजुबाहेक सामान्य नियमित प्रक्रियाबाट फछ्यौट तथा सम्परीक्षण हुन नसकेका बेरूजुहरू सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालयको सिफारिसमा औचित्यको आधारमा ऐनको दफा २३ बमोजिम गठित बेरूजु फछ्यौट समितिबाट फछ्यौट गराई महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट सम्परीक्षण गराउन सकिने व्यवस्था छ । सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालयले ऐनको प्रावधान अनुरूप लगत अद्यावधिक गरी बेरूजु फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्दछ ।

२९. **बेरूजु फछ्यौटको व्यवस्था** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १८(१) मा लेखापरीक्षणमा औल्याइएको बेरूजु सम्बन्धमा प्रमाण पेश गरी वा नियमित गरी गराई वा असुलउपर गरी फछ्यौट गर्ने दायित्व जिम्मेवार व्यक्तिको हुने व्यवस्था छ । उपदफा २ मा बेरूजु फछ्यौट गरे नगरेको सम्बन्धमा रेखदेख गरी प्रचलित कानूनबमोजिम फछ्यौट गर्न लगाउने दायित्व लेखाउत्तरदायी अधिकृतको हुने व्यवस्था छ । उक्त ऐनको दफा १९ मा बेरूजुको सूचना प्राप्त भएको पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयले फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्ने, म्याद थप मागेको भए थप म्यादभित्र फछ्यौट तथा सम्परीक्षण नगराएमा महालेखा परीक्षकले लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई जानकारी दिने व्यवस्था छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार लेखापरीक्षण बेरूजु जिम्मेवार व्यक्ति र लेखाउत्तरदायी अधिकृतबाट फछ्यौट नभई बाँकी रहेकोलाई थप कारवाही गरी फछ्यौट गर्न गराउन मन्त्री वा राज्यमन्त्री, एवम् संवैधानिक निकाय प्रमुखहरूलाई पनि जानकारी दिने गरिएको छ । बेरूजु जानकारी गराएको विवरण अनुसूची १५ मा छ ।

३०. **वर्तमान अवस्था** – अधिकांश मन्त्रालय, निकायहरूमा मातहत कार्यालयहरू समेतको केन्द्रीय बेरूजु लगत अद्यावधिक गरेको नपाउँदा यस कार्यालयमा कार्यालय प्रयोजनका लागि रहेको लगतलाई आधार मानी बेरूजु यकीन गर्ने र सम्परीक्षणको कारवाही गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको छ । यसका साथै लेखापरीक्षण वार्षिक प्रतिवेदनमा बेरूजुको लगत, सम्परीक्षण र बाँकीको समष्टिगत स्थिति दर्शाइने कारणले पनि सम्बद्ध सबै क्षेत्रमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा मात्र लगत रहन्छ भन्ने धारणा देखिएको छ । प्रचलित कानूनले मातहत कार्यालयहरूको समेत लगत अद्यावधिक गरिराख्ने जिम्मेवारी लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई तोकेको पाइन्छ । बेरूजु सम्परीक्षणका लागि मन्त्रालय/निकाय/विभाग एवं कार्यालय/योजनाहरूबाट असुलउपर गरी वा प्रमाण कागजात पेश गरी वा मन्त्रिपरिषदको २०५९।१।२२ र २०६२।५।१ को निर्णयका आधारमा आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १४९ अनुसार लेखाउत्तरदायी अधिकृतबाट नियमित गरी गराई तथा सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनसहितको निर्णयको आधारमा समेत बेरूजु फछ्यौटका प्रमाण कागजात सम्परीक्षण गर्ने गरिएको छ । सम्परीक्षणका लागि अनुरोध भई आउँदा कतिपय अवस्थामा बेरूजु फछ्यौटलाई पुष्टि गर्ने पर्याप्त प्रमाण कागजात वा नियमित गरेको आधार प्रस्तुत नहुने कारणले पनि कतिपय बेरूजु सम्परीक्षण गर्न नमिलेको जानकारी दिने गरिएको छ ।

३१. **बेरूजु फछ्यौट र सम्परीक्षण** – बेरूजु फछ्यौट सम्परीक्षणलाई सहज पार्न गरेको प्रयास देहायबमोजिम छन्:

३१.१ यस कार्यालयद्वारा प्रत्येक वर्ष लेखापरीक्षणको वार्षिक कार्य तालिका लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई पठाउँदा निश्चित अवधि अर्थात् सामान्यतया फागुन मसान्तसम्म बेरूजु सम्परीक्षण अवधि निर्धारण गर्ने गरिएको छ । बेरूजु फछ्यौट र सम्परीक्षणलाई थप सहज तुल्याउन सार्वजनिक लेखा समितिको सुझाउ तथा लेखा उत्तरदायी अधिकृतहरूको अनुरोधबमोजिम म्याद थप गरी यस कार्यालयबाट सम्परीक्षण कार्य हुँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६३।६४ को कार्यतालिकाअनुसार २०६३ फागुनसम्म बेरूजुका प्रमाण सम्परीक्षण गर्ने गरी तोकिएकोमा पछि लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूको आग्रह र सार्वजनिक लेखा समितिमा भएको छलफलका आधारमा सम्परीक्षणलाई वर्षेभरी निरन्तरता दिइएको छ ।

३१.२ सबै निकाय, मन्त्रालय एवं कार्यालयको लेखापरीक्षण क्रममा वा लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन संप्रेषण गर्नु पूर्व तत्काल परीक्षण गर्ने, जिम्मेवार पदाधिकारीसँग प्रारम्भिक प्रतिवेदनको मस्यौदाउपर छलफलका समयमा फछ्यौट हुने प्रमाण प्रस्तुत हुन आएमा बेरूजु कायम नगरिने व्यवस्था यस

- कार्यालयबाट मिलाइएको छ । प्रारम्भिक प्रतिवेदनउपर सम्बन्धित निकायले दिएको प्रतिक्रिया र सोसाथ प्राप्त प्रमाण पर्याप्त भएमा सो को आधारमा बेरूजु हटाउने गरिएको छ ।
- ३१.३ लेखापरीक्षणको क्रममा हानि नोक्सानी, मस्यौट आदि गम्भीर प्रकृतिका अर्थात् तत्काल कारबाही गर्नुपर्ने किसिमका बेरूजुहरू देखिन आएमा प्रारम्भिक प्रतिवेदनको अलावा निकाय/मन्त्रालयका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूलाई बेरूजु वारेमा ध्यानाकर्षण गराउने नीति यस कार्यालयले लिएको छ ।
- ३१.४ फछ्यौट गर्न बाँकी बेरूजु कलमका वारे कारबाही गरी असुल फछ्यौट गर्न गराउन आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १९ अनुरूप जिम्मेवार अधिकृत, लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई जानकारी गराउने गरिएको र तत्पश्चात् पनि फछ्यौट हुन नसकेका कलमहरूवारे मन्त्री वा राज्यमन्त्रीलाई जानकारी दिने गरिएको छ । त्यसै क्रममा बेरूजु बाँकी सम्बन्धमा संवैधानिक निकाय प्रमुखहरूलाई पनि अनुरोध गर्ने गरिएको छ । साथै लेखापरीक्षण वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्न तयार पारिएको मस्यौदा समेत सम्बन्धित लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई उपलब्ध गराउने गरिएको छ । सो व्यवस्थाबाट बेरूजु फछ्यौट कार्यमा सहयोग पुग्ने गरेको छ ।
- ३१.५ सम्बन्धित निकायबाट गत विगतका बेरूजु सम्परीक्षणका लागि अनुरोध भई आएपछि प्राप्त पत्रको कारबाही १५ दिनभित्र टुङ्गो लगाउने व्यवस्था गरिएको छ । सम्परीक्षण हुन नसक्ने देखिएमा त्यसको कारण खुलाई बेरूजु फछ्यौटका लागि अनुरोध गर्ने निकायलाई शीघ्र जानकारी दिने नीति लिइएको छ ।
- ३१.६ पूरानो बेरूजु सम्परीक्षण भए तापनि सालवसाली रूपमा थप हुने बेरूजुको कारणले अद्यावधिक बेरूजुको अङ्क उल्लेख्य रूपमा घट्न नसकेको परिप्रेक्षमा सम्परीक्षण सम्बन्धमा देखिएका समस्या पहिचान गरी समाधान गर्ने उद्देश्यले विभिन्न निकाय तथा मन्त्रालयका लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई यस कार्यालयमा आमन्त्रण गरी गोष्ठी आयोजना गर्ने गरिएको छ । यो वर्ष पनि यस्तो गोष्ठीको आयोजनाबाट बेरूजु सम्परीक्षणका विषयमा सुभाउ प्राप्त भएको छ भने लेखापरीक्षण बक्यौता, कुल बेरूजु तथा पेशकी बेरूजु असुल फछ्यौट गर्ने गराउने वारेमा अन्तरक्रिया र अनुभवबाट यस कार्यालयको आगामी कार्यपद्धतिमा सहयोग पुगेको महसुस भएको छ । उठेका जिज्ञासाहरूका सम्बन्धमा सम्बोधन गर्ने कार्य पनि भएको छ ।
- ३१.७ स्थानीय तहका कार्यालयबाटै बेरूजु फछ्यौट एवं सम्परीक्षणसम्बन्धी समस्या पहिचान गरी निराकरण गर्ने हेतुले उपत्यका बाहिर पोखरा र हेटौँडामा सो क्षेत्रका कार्यालय प्रमुख तथा लेखा प्रमुखहरूलाई आमन्त्रण गरी गोष्ठीको आयोजना समेत गरिएको थियो । उल्लिखित गोष्ठीहरूमा महालेखा परीक्षक तथा यस कार्यालयका उच्च तहका कर्मचारीहरूको सहभागिता हुने गरेको छ । यस्तो प्रयासबाट पनि बेरूजु सम्परीक्षणमा पर्याप्त सहयोग मिलेको छ ।
- ३१.८ स्थलगत लेखापरीक्षणमा खटिएका डोरहरूबाट स्थलगत रूपमै सम्परीक्षण गर्ने व्यवस्था हुँदा लेखा तथा बेरूजुको सम्बन्धित कार्यालय अर्थात् उद्गमस्थलबाटै सम्परीक्षणको काम टुङ्ग्याउने प्रयास गरिएको छ ।
- ३१.९ बेरूजु सम्परीक्षण तथा जिन्सी व्यवस्थापनको निरीक्षण कार्यका सिलसिलामा नियोगहरू भ्रमण गर्दा नेपाली राजदूतावास तथा स्थायी नियोगहरूले यो वर्ष रु.२ करोड ९ लाख ६१ हजार बेरूजु फछ्यौटको प्रमाण पेश गरी नियोगहरूबाटै सम्परीक्षण गराएका छन् ।
- ३१.१० आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १५० बमोजिम गठित बेरूजु फछ्यौट, मूल्याङ्कन र अनुगमन समितिले सम्बन्धित निकाय तथा मन्त्रालयलाई पूरानो बेरूजु फछ्यौट गर्ने गराउने सम्बन्धमा अनुगमन र सम्पर्क गरी महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने गरेको छ । यस क्रममा समितिले बेरूजु फछ्यौटका सम्बन्धमा मन्त्रालय/निकायहरूलाई बेरूजु फछ्यौटका मार्गदर्शन पठाउने, लक्ष्य तोकिदिने, सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालय र यस कार्यालय समेतबाट सबै बेरूजु सम्परीक्षणको मासिक प्रगति विवरण सङ्कलन गरी मासिक रूपमा समीक्षा हुने, त्रैमासिक रूपमा विभागीय मन्त्रीलाई र ६/६ महिनामा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा प्रगति विवरण पेश गर्ने कार्य हुँदै आएको छ ।

उपर्युक्तानुसारको प्रयासबाट बेरूजू फछ्यौटमा क्रमिक सुधार आएको देखिएको छ । यद्यपि बेरूजू त्यसको प्रभाव र उपलब्धिलाई आँकडामा मात्र मापन गर्न उचित हुँदैन । आँकडामा नदेखिने कतिपय प्रणालीगत कुरामा पनि सुधारको संकेत देखिएको छ भने कतिपय कुरामा सुधार भइसकेको तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थित गरी त्रुटिहरू दोहोरिन नदिने लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले प्रतिबद्धता समेत गरेको देखिन्छ । निश्चय नै आर्थिक विसंगतिहरू रोक्ने र आर्थिक अनुशासन कायम राख्ने क्रममा उल्लिखित प्रयासहरूलाई उपलब्धिमूलक मान्नुपर्दछ ।

३१.११ यो वर्ष रु.२ खरब २ अरब १४ करोड १३ लाख ९३ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा २ हजार २३९ कार्यालयमा रु.१६ अरब ९८ करोड ६३ लाख ३० हजार (८.४० प्रतिशत) बेरूजू देखिन आएको छ (अनुसूची १६) । लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरूजूमध्ये प्रतिवेदन अवधिसम्म रु.८ अरब ८३ करोड ७६ लाख ६६ हजार (कुल बेरूजूको ५२.०९ प्रतिशत) फछ्यौट गरी सम्परीक्षण भएबाट यस वर्षको बाँकी बेरूजू सम्बन्धमा बेरूजू फछ्यौट नगर्ने कार्यालयहरूको नामनामेसी समेत उल्लेख गरी फछ्यौटको कारवाही हुन आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १९ को व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूलाई पत्र पठाइएको छ । तत्पश्चात् ऐनको उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसार कार्यालयको नामनामेसी र फछ्यौट तथा सम्परीक्षण नगराएको रकमसहितको विवरण सम्बन्धित विभागीय मन्त्री/राज्यमन्त्री र निकाय प्रमुखलाई जानकारी गराउँदा पनि रु.८ अरब १४ करोड ८६ लाख ९४ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ४.०३ प्रतिशत) बाँकी रहेको छ । गत विगत वर्षहरूको बेरूजू सम्परीक्षण हुँदा थप भएको बेरूजू रु.१० करोड ४४ लाख ७० हजार समेत रु.८ अरब २५ करोड ३१ लाख ६४ हजार फछ्यौट हुन बाँकी छ । उक्त अङ्क गत वर्षको भन्दा रु.१ अरब ७१ करोड ४४ लाख २९ हजारले घटेको छ ।

सार्वजनिक लेखा समितिबाट प्रतिवेदन माथि छलफल गर्न २०६३।३।१६ मा विभिन्न ७ उपसमितिहरू गठन भएको छ । समितिले यस अवधिमा विभिन्न मन्त्रालय तथा सचिवालयको लेखापरीक्षण व्यहोरा र बेरूजुहरू छलफल गरी १३ औं तथा १४ औं प्रतिवेदन, २०६३ तथा व्यवस्थापिका संसद सार्वजनिक लेखा समितिको पहिलो प्रतिवेदन, २०६४ प्रस्तुत भएको छ । समितिले बेरूजू फछ्यौटको सिलसिलामा २०६३ चैत्र भित्र सबै बेरूजू असुल फछ्यौट गर्न गराउन सबै मन्त्रालय, सचिवालय र विभागलाई निर्देशन दिई त्यसको अनुगमन समेत गरेको पाइन्छ । सार्वजनिक जवाफदेही बहन गर्नुपर्ने पदाधिकारीहरूलाई ऐन, नियमको पालना गर्ने, सार्वजनिक उत्तरदायित्व बहन गर्ने कुरामा सार्वजनिक लेखा समितिले विभिन्न उच्च तहका पदाधिकारी भिकाई निर्देशन दिने एवं छलफल गर्ने गरेबाट आर्थिक अनुशासन पालना गर्न गराउन तथा सार्वजनिक उत्तरदायित्व बहन गराउने कार्यमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको अनुभव गरिएको छ । समितिको बैठकमा यस कार्यालय पनि सहभागी हुँदै आएको छ ।

३१.१२ तथ्याङ्कीय आधारमा सरकारी निकायतर्फको विगत ३ वर्षको सम्परीक्षण गराई प्राप्त उपलब्धिको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

प्रतिवेदन	अघिल्लो प्रतिवेदनसम्मको बाँकी	सम्परीक्षण			थप भएको समेत बाँकी बेरूजू
		सम्परीक्षण	प्रतिशत	यो वर्ष थप बेरूजू	
२०६२	३३,७७,९४,०२	१२,९४,२१,२१	३६.९८	७,२४,२७,०५	२८,५२,९९,८६
२०६३	२८,५२,९९,८६	८,४८,९६,२४	२९.७६	९,८६,३१,२३	२९,९०,३४,८५
२०६४	२९,८८,८८,७६	११,७२,६२,८८	३९.२३	८,२५,३१,६४	२६,४१,५७,५२

बेरूजू तथा सम्परीक्षणको निकाय/मन्त्रालयगत विवरण चार्ट नम्बर १ मा छ ।

- गत वर्षसम्मको बाँकी बेरूजूम २ निकाय र १ मन्त्रालयको रु.१ करोड ४६ लाख ९ हजार समायोजन गरिएको छ ।

३१.१३ गत विगत वर्षको कुल बेरुज्वाट यो वर्ष सम्परीक्षण भएको रु.११ अरब ७२ करोड ६२ लाख ८८ हजारमध्ये रकमको आधारमा बढी सम्परीक्षण गराउने निम्न ५ मन्त्रालयको अङ्क रु.८ अरब २३ करोड ९० लाख ५० हजार (कुल सम्परीक्षण ७०.२६ प्रतिशत) छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालयको नाम	गत प्रतिवेदनसम्मको बाँकी बेरुजू	सम्परीक्षण	मन्त्रालयको बेरुजूको तुलनामा सम्परीक्षण प्रतिशत	कुल सम्परीक्षणको तुलनामा प्रतिशत
१	अर्थ	७,८७,७७,९९	३,२७,८७,९९	४१.६२	२५.७४
२	रक्षा	२,९९,३१,११	१,८३,५०,९४	६१.३१	८.५६
३	शिक्षा तथा खेलकूद	२,८१,७३,८५	१,१४,३०,५१	४०.५७	९.६२
४	भौतिक योजना तथा निर्माण	३,५६,७५,०२	१,११,२५,५३	३१.१९	१२.०५
५	गृह	२,१५,३६,३३	८७,१७,००	४०.४८	७.८८
जम्मा		१९,४०,९४,३०	८,२४,११,०९	४२.४५	

३१.१४ समिति तथा अन्य संस्थातर्फ विगत ३ वर्षको बेरुजू र सम्परीक्षणबाट प्राप्त उपलब्धिको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

प्रतिवेदन	अघिल्लो प्रतिवेदनसम्मको बाँकी	सम्परीक्षण		यो वर्ष थप बेरुजू	थप भएको समेत बाँकी बेरुजू
		सम्परीक्षण	प्रतिशत		
२०६२	२१,१०,७०,७७	१,०२,६२,९५	४.८६	४,५६,९६,३४	२४,६५,०४,१६
२०६३	२४,६५,०४,१६	४,७९,४३,५७	१९.४५	३,६८,०७,५८	२३,५३,६८,१७
२०६४	२३,४२,१०,४५	४,४६,७८,२८	१९.०७	३,८८,२४,७७	२२,८३,५६,९४

- गत वर्षको बाँकी बेरुजूमा रु.११ करोड ५७ लाख ७२ हजार समायोजन गरी घटाएको छ ।

गत वर्षसम्मको बाँकी बेरुजू रु.२३ अरब ५३ करोड ६८ लाख १७ हजारमा २ मन्त्रालय र एक विश्वविद्यालयको रु.११ करोड ५७ लाख ७२ हजार समायोजन गरिएको छ । माथिको तालिकामा जिल्ला विकास समितिको अङ्क समावेश छैन । जिल्ला विकास समितिको २०६०/६१, २०६१/६२ र २०६२/६३ को लेखापरीक्षण हुँदा क्रमशः रु.१ करोड ९० लाख २० हजार, रु.३ करोड ८ लाख ४३ हजार र रु.७ करोड १३ लाख ९३ हजार सम्परीक्षण भएको छ ।

३१.१५ गत वर्ष सरकारी कार्यालयतर्फ रु.८ अरब ४८ करोड ९६ लाख २४ हजार र समिति, अन्य संस्थातर्फ रु.४ अरब ७९ करोड ४३ लाख ५७ हजार समेत रु.१३ अरब २८ करोड ३९ लाख ८१ हजार बेरुजू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएकोमा यो वर्ष क्रमशः रु.११ अरब ७२ करोड ६२ लाख ८८ हजार र रु.४ अरब ४६ करोड ७८ लाख २८ हजार समेत रु.१६ अरब १९ करोड ४१ लाख १६ हजार बेरुजू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराएबाट समग्रमा गत वर्षको भन्दा रु.२ अरब ९१ करोड १ लाख ३५ हजारको बढी सम्परीक्षण गराएका छन् । सम्परीक्षण प्रगतिको अनुपात गत वर्षको तुलनामा बढी देखिएको छ ।

३१.१६ सरकारी कार्यालय र अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समिति समेतमा विगत ३ वर्षको असुल गर्नुपर्ने बेरुजू र असुलीको यथार्थ स्थिति देहायअनुसार छः

(रु. हजारमा)

प्रतिवेदन	असुल गर्नुपर्ने बेरुजू	असुल भएको
२०६२	२,०५,६१,८९	८१,०८,५८
२०६३	२,२६,७८,७६	१,४५,०९,९८
२०६४	२,१४,८५,२३	२,५८,५२,४६

गत विगत वर्षका बेरुजू रकम पनि असुली भएर आएकोले चालू वर्षको असुली बढी देखिन गएको छ । असुल गर्नुपर्ने बेरुजू र असुल भएको विवरण चार्ट नम्बर २ मा छ ।

३२. **बेरूजू फछ्छ्यौटका सुभाउ** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ अनुसार भएका बेरूजू फछ्छ्यौट र सम्परीक्षणको स्थितिलाई विश्लेषण गर्दा निकाय/मन्त्रालय एवं मातहत सरकारी कार्यालयको आर्थिक कारोबार एवं सम्परीक्षण गराउने सम्बन्धमा निम्न उपायहरू अवलम्बन गर्नु जरूरी भएको छ ।
- ३२.१ नियमितताको लेखापरीक्षणबाट कायम हुने बेरूजुमा न्यूनता ल्याउन आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई नियमित, गुणस्तरीय, सक्षम एवं भरपर्दो बनाइनु अत्यन्त आवश्यक भएको छ । आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई सुदृढ गर्न महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको क्षमता विकास गर्नु जरूरी छ ।
- ३२.२ बेरूजू सम्परीक्षण गराउने कार्यलाई ऐन नियमले जिम्मेवार तोकेका पदाधिकारीहरूले बेरूजूसँग सम्बन्धित प्रमाण जुटाउन र नियमित गर्ने समेतलाई पर्याप्त आधार खुलाई स्पष्ट पार्न अबै सजग र जिम्मेवार हुनुपर्ने देखिन्छ । बेरूजू पहिचान भएकै समयमा कानूनले तोकेको म्याद ३५ दिनभित्रै त्यसका जिम्मेवार व्यक्तिहरूसँग आवश्यक कागज प्रमाण बुझ्ने, प्रचलित कानूनअनुसारका कारबाही टुङ्ग्याउने र सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाउन पनि त्यतिकै आवश्यक देखिएको छ ।
- ३२.३ बेरूजू कम गर्न स्थलगत लेखापरीक्षण हुँदाकै अवस्थामा खर्चलाई पुष्टि गर्ने पर्याप्त प्रमाण लेखा तथा आवश्यक कागजात पेश गरिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- ३२.४ कुनै पनि जिम्मेवार व्यक्तिको कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कन गर्दा आर्थिक अनुशासनको पालना र बेरूजूको स्थितिलाई पनि मूल्याङ्कनको आधार बनाइनुपर्दछ ।
- ३२.५ आर्थिक कारोबारबाटै बेरूजूको उत्पत्ति हुने भएकोले कारोबार गर्दा वा गराउँदा प्रचलित कानून, लेखा सिद्धान्त र आवश्यक प्रमाण, अभिलेखसहितको पूर्ण लेखाङ्कन, सेवा र कार्य खरिदमा पारदर्शिता र समान अवसर, अख्तियारी अनुरूपकै कार्यसम्पादन र आवधिक प्रतिवेदन संप्रेषण, मित्रराष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँगको सम्भौताको यथार्थ कार्यान्वयनले बेरूजू शून्य गर्न वा कम गर्न सकिन्छ । यसतर्फ सबै जिम्मेवार हुनसकेको खण्डमा आर्थिक अनुशासनको अभिवृद्धि हुने देखिन्छ ।
- ३२.६ लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरूले बेरूजू नियमित गर्ने कुरामा मात्र जोड नदिएर अनियमित कारोबार गर्ने जिम्मेवार व्यक्तिउपर कानूनअनुसारको कारबाही गरी गराई मात्र नियमित गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- ३२.७ पेशकी बाँकीको अद्यावधिक केन्द्रीय लगत राखी लेखापरीक्षण गराउने व्यवस्था भएमा म्याद ननाघेको पेशकी रकम बेरूजू कायम नगर्नेतर्फ कारबाही गर्न सकिने हुँदा यसतर्फ सम्बन्धित पक्ष बढी गम्भीर हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ३२.८ असुल गर्नुपर्ने बेरूजू रकम सम्बन्धित कार्यालयले पटक पटक कारबाही गर्दा पनि एक वर्षभित्र असुल गर्न नसकेमा त्यस्तो रकम कानूनअनुसार केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा लगत कस्न पठाउनुपर्दछ । सो कार्यका लागि आवश्यक भएमा कानूनमा समेत सुधार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्दछ ।
- ३२.९ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन, नियमहरूमा समसामयिक सुधार गरी कार्यान्वयन विधि स्पष्ट र सरल बनाइनु आवश्यक छ ।
३३. **बेरूजू वर्गीकरण** – यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका मध्ये प्रतिवेदन अवधिभरमा सम्परीक्षण भई बाँकी रहेका बेरूजुलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ:

(रु. हजारमा)

वर्गीकरण	रकम	प्रतिशत
१. असुल गर्नुपर्ने	५७,९२,२८	७.०१
• हिनामिना र मस्यौट	५.५२	०.०१
• हानि-नोक्सानी पारेको	७०,२४	०.०८
• अन्य असुल गर्नुपर्ने	५७,१६,५२	६.९२
२. नियमित गर्नुपर्ने	३,९४,१२,४९	४७.७६
• अनियमित भएको	५४,६३,३५	६.६२
• प्रमाण कागजात पेश नभएको	३,३६,१५,८८	४०.७३
• जिम्मेवारी नसारेको	२,५३,५४	०.३१
• शोधभर्ना नलिएको	७९,७२	०.१०
३. पेशकी	३,७३,२६,८७	४५.२३
• कर्मचारी पेशकी	८,३३,८२	१.०१
• अन्य पेशकी	३,६४,९३,०४	४४.२२
जम्मा बेरुजू	८,२५,३१,६४	१००.००

बेरुजू वर्गीकरण अनुसूची १६ र चार्ट नम्बर ३ मा छ ।

३३.१ उपर्युक्त बेरुजूमध्ये प्रथम ५ स्थानमा रहेका मन्त्रालयहरू निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बेरुजूको प्रतिशत	क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	कुल बेरुजूको प्रतिशत
१	अर्थ	२६.६६	२	रक्षा	१३.३६
३	शिक्षा तथा खेलकूद	१०.५१	४	गृह	९.६९
५	भौतिक योजना तथा निर्माण	८.८१			

मन्त्रालयहरूको बेरुजू कुल बेरुजूको ९०.२२ प्रतिशत रहेको छ । (चार्ट नम्बर ४ सँग सम्बन्धित)

३३.२ यो वर्ष विनियोजन, राजस्व र धरौटीको लेखापरीक्षणबाट असुल गर्नुपर्ने देखिएको रु.१ अरब ७५ करोड ७२ लाख १६ हजारमध्ये लेखापरीक्षणको क्रममा र प्रतिवेदन पठाएपछि रु.१ अरब १७ करोड ७९ लाख ८८ हजार असुल भई रु.५७ करोड ९२ लाख २८ हजार असुल हुन बाँकी छ । सोमध्ये असुल गर्न बाँकी बेरुजू बढी हुने ५ मन्त्रालयको विवरण निम्नानुसार छ:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत
१	अर्थ	३५,२५,९०	६०.८७	२	रक्षा	४,९३,३९	८.५२
३	वन तथा भू-संरक्षण	३,७९,९४	६.५६	४	भौतिक योजना तथा निर्माण	२,४१,२४	४.१६
५	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	२,१७,९६	३.७६				

उपर्युक्त तालिकाबाट असुल गर्नुपर्ने बेरुजूमध्ये ५ मन्त्रालयको रु.४८ करोड ५८ लाख ४३ हजार (८३.८७ प्रतिशत) देखिएको छ ।

३४. अन्य संस्था – समिति, अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितिको यो वर्ष रु.६७ अरब ८५ करोड ५८ लाख २२ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.४ अरब ८४ करोड ५६ लाख ३२ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ७.१४ प्रतिशत) बेरुजू देखिन आएको छ ।

अन्य संस्था (जिल्ला विकास समिति समेत) तर्फको लेखापरीक्षणबाट यो वर्ष असुल गर्नुपर्ने औल्याएको बेरुजू रु.३९ करोड १३ लाख ७ हजार छ ।

३५. यस वर्षको समष्टिगत बेरुजू – सरकारी कार्यालय, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति समेतको यस वर्षको लेखापरीक्षणबाट देखिन आएको बेरुजू रु.१३ अरब ९ करोड ८७ लाख ९६ हजार छ । यो लेखापरीक्षण अङ्कको ४.८५ प्रतिशत हुन आउँछ ।

सरकारी कार्यालय र अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समिति समेतमा यो वर्ष रु.९७ करोड ५ लाख ३५ हजार असुल गर्नुपर्ने बेरुजू देखिएको छ ।

३६. लेखापरीक्षण अङ्क र बेरुजूको अवस्था – सरकारी कार्यालयतर्फका बेरुजूको विगत ३ वर्षको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण अङ्क	बेरुजू अङ्क	प्रतिशत
२०६२	१,६६,८०,१६,३३	७,२४,२७,०५	४.३४
२०६३	१,८९,५३,२८,०१	९,८६,३१,२३	५.२०
२०६४	२,०२,१४,१३,९३	८,२५,३१,६४	४.०८

- बेरुजू अङ्कमा सम्परीक्षणबाट कायम भएको बेरुजू पनि समावेश छ । (चार्ट नम्बर ५ सँग सम्बन्धित)

- ३६.१ मन्त्रिपरिषद्को २०६३।७३ को निर्णयमा यो वर्ष निकाय/मन्त्रालय अन्तर्गत विभाग कार्यालयहरु नभएका मन्त्रालय, निकायहरुले रु.१ करोडभन्दा मुनि बेरुजू भएकाले ५० प्रतिशत फछ्यौट गर्नुपर्ने गरी लक्ष्य निर्धारण गरी कम्तीमा ३५ प्रतिशत, रु.१ करोडभन्दा माथि भएकाले ४५ प्रतिशत फछ्यौट गर्नुपर्ने गरी कम्तीमा ३० प्रतिशत र सोबाहेक सबै निकाय/मन्त्रालयले बेरुजूको ४० प्रतिशत फछ्यौट गर्नुपर्ने लक्ष्य निर्धारण गरी कम्तीमा २८ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । यसका अतिरिक्त मातहत विभाग कार्यालय नभएका र भएका निकाय/मन्त्रालयले चालू वर्ष क्रमशः १ र ६ प्रतिशतभन्दा घटी बेरुजू हुने गरी आर्थिक कारोबार गरेमा पुरस्कार दिने व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ । यो वर्ष लक्ष्य मुताबिक बेरुजू फछ्यौट गर्ने निकाय तथा मन्त्रालय १५, न्यूनतम फछ्यौट गर्ने १४ र न्यूनतमसम्म पनि फछ्यौट नगर्ने ३ रहेका छन् । सोको विवरण निम्नानुसार रहेको छः

क्र.सं.	विवरण	निकाय/मन्त्रालय संख्या	लक्ष्य नाघेको संख्या	न्यूनतम फछ्यौट गरेको संख्या	न्यूनतम पनि फछ्यौट नगरेको संख्या
१	केन्द्रमा एकमात्र कार्यालय वा मन्त्रालय भएका निकाय/मन्त्रालयः				
	(क) रु.१ करोडभन्दा कम बेरुजू भएका	२	१	—	१
	(ख) रु.१ करोडभन्दा बढी बेरुजू भएका	१	—	—	१
२	सोबाहेक सबै मन्त्रालय तथा निकाय	२८	१४	१४	—
जम्मा		३१	१५	१४	२

- ३६.२ साविकको बाँकी बेरुजूमध्ये यो वर्ष फछ्यौट भई सम्परीक्षण गराई बाँकी रहेको र यो वर्ष थप भएको समेत हालसम्मको कुल बाँकी बेरुजू रु.२६ अरब ४१ करोड ५७ लाख ५२ हजारमध्ये रकमको हिसाबले बढी बेरुजू हुने ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्ः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	जम्मा बेरुजू अङ्क	कुल बेरुजूको प्रतिशत
१	अर्थ	६,७९,९१,१३	२५.७४
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	३,१८,१८,६०	१२.०५
३	शिक्षा तथा खेलकूद	२,५४,१८,३२	९.६२
४	स्थानीय विकास	२,२९,४४,४५	८.६९
५	रक्षा	२,२६,०५,६६	८.५६
जम्मा		१७,०७,७८,१६	६४.६६

सरकारी कार्यालयतर्फको अद्यावधिक बेरुजूको विस्तृत विवरण अनुसूची १७ मा छ ।

३७. **समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समिति** – समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको अद्यावधिक बेरुजूको स्थिति अनुसूची १८ मा छ ।
३८. **सबै निकायको कुल बेरुजू** – सरकारी कार्यालय, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिको फछ्यौट गर्न बाँकी कुल बेरुजू रु.५० अरब २१ करोड ४६ लाख १ हजार छ । यसमा जिल्ला विकास समितिको यो वर्षको बेरुजुमात्र समावेश छ ।

● पेशकी

३९. पेशकी

- ३९.१ सरकारी कार्यालयतर्फ गत वर्षसम्मको पेशकी रु.८ अरब ११ करोड ६ लाख ७६ हजारमा समायोजन गरी रु.१ करोड २ लाख ८२ हजार घटाई बाँकी रहेको मध्ये रु.३ अरब १६ करोड ३४ लाख ८४ हजार (३९.०५ प्रतिशत) फछ्यौट भएको र यो वर्ष रु.३ अरब ७३ करोड २६ लाख ८७ हजार थप भएको समेत यो वर्षसम्म कुल पेशकी रु.८ अरब ६६ करोड ९५ लाख ९७ हजार पुगेको छ । विगत ३ वर्षको अन्तसम्म सरकारी कार्यालयतर्फ फछ्यौट हुन बाँकी कुल पेशकीको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

वार्षिक प्रतिवेदन	फछ्यौट गर्न बाँकी पेशकी रकम			
	कर्मचारी पेशकी	अन्य पेशकी	अद्यावधिक पेशकी रकम	वृद्धि प्रतिशत
२०६२	७०,३५,४१	५,७६,२५,५३	६,४६,६०,९४	(२२.७१)
२०६३	७३,५७,८३	७,३७,४८,९३	८,११,०६,७६	२५.४३
२०६४	७६,८७,९५	७,९०,०७,९९	८,६६,९५,९७	६.८९

- ३९.२ सरकारी कार्यालयतर्फ हालसम्मको पेशकीमध्ये बढी पेशकी बाँकी भएका ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्ः

क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम (रु. हजारमा)	कुल पेशकीको प्रतिशत
१	रक्षा	२,०८,९८,७८	२४.११
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	१,४३,४६,६२	१६.५५
३	शिक्षा तथा खेलकूद	१,१९,४२,७६	१३.७८
४	गृह	१,०६,४८,२७	१२.२८
५	स्थानीय विकास	७८,७६,२६	९.०८
जम्मा		६,५७,१२,२९	७५.८०

पेशकी बाँकीको अद्यावधिक विवरण अनुसूची १९ र चार्ट नम्बर ६ मा छ ।

४०. **कुल अद्यावधिक पेशकी** – समिति, अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितितर्फ यस वर्षको पेशकी रु.१ अरब ७९ करोड ५० लाख ३१ हजार (यो वर्षको बेरुजूको ३७.०४ प्रतिशत) देखिएको छ । सरकारी कार्यालय, समिति र अन्य संस्थातर्फ यस वर्षको फछ्यौट हुन बाँकी पेशकी रु.५ अरब ५२ करोड ७७ लाख १८ हजार छ । सरकारी कार्यालयतर्फ हालसम्मको रु.८ अरब ६६ करोड ९५ लाख ९७ हजार र अन्य संस्था तथा जिल्ला विकास समितितर्फ यो वर्षको फछ्यौट गर्न बाँकी समेत कुल पेशकी रु.१० अरब ४६ करोड ४६ लाख २८ हजार देखिएको छ ।

पेशकी फछ्यौटको स्तर वृद्धि गरी पेशकी बाँकीको अनुपात घटाउन पुरानो पेशकी तरताकेता गरी फछ्यौट गराउनुको साथै थप पेशकी नियन्त्रण गर्न जरुरी छ । यसका साथै पेशकीको केन्द्रीय लगत राखी अद्यावधिक आर्थिक विवरण तयार गरी लेखापरीक्षण गराउने व्यवस्था गर्नुको अतिरिक्त पेशकीतर्फ खर्च लेखी हालको प्रक्रियामा सुधार गर्नेतर्फ पनि सम्बन्धित पक्षको ध्यान जानु अपरिहार्य भएको छ ।

४१. **सरकारी कार्यालयतर्फ असुली** – यो वर्ष लेखापरीक्षणको क्रममा रु.१६ करोड ५० लाख ७६ हजार, प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराएपछि रु.१ अरब १ करोड २९ लाख १९ हजार र गत विगत वर्षको बेरुजू सम्परीक्षण गराउने क्रममा रु.१ अरब ३९ करोड ९५ लाख १४ हजार समेत रु.२ अरब ५७ करोड ७५ लाख ९ हजार असुल भएको छ । असुली रकममध्ये रकम एवं प्रतिशतको आधारमा बढी असुल गर्ने ५ मन्त्रालयको विवरण निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)							
क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत	क्र.सं.	मन्त्रालय	रकम	प्रतिशत
१	रक्षा	१,२८,६६,६४	४९.९२	२	अर्थ	७५,५८,१६	२९.३२
३	सूचना तथा सञ्चार	३२,८२,६६	१२.७४	४	भूमिसुधार तथा व्यवस्था	६,१९,९४	२.४१
५	कृषि तथा सहकारी	२,६७,८४	१.०४	जम्मा		२,४५,९५,२४	९५.४३

४२. **अन्य निकायतर्फ असुली** – समिति तथा अन्य संस्थातर्फ यो वर्ष रु.७७ लाख ३७ हजार असुल भएको छ ।
४३. **कुल असुली** – सरकारी कार्यालय र अन्य संस्थातर्फ यो वर्ष रु.२ अरब ५८ करोड ५२ लाख ४६ हजार असुल भएको छ । यस वर्षको कुल असुलीको विवरण अनुसूची २० मा छ ।

● अग्रिम कर

४४. **समष्टिगत स्थिति** – सरकारी कार्यालय ५६४ ले यो वर्ष रु.८२ लाख ३४ हजार कर कट्टी नगरेको व्यहोरा औल्याएपछि ८४ कार्यालयले रु.८ लाख २१ हजार असुल गरी जानकारी दिएका छन् । समिति, अन्य संस्था १९९ ले रु.८६ लाख ९७ हजार अग्रिम कर कट्टी नगरेको व्यहोरा औल्याएपछि ५ ले रु.१ लाख ३२ हजार हजार असुल गरेका छन् । यो वर्ष सरकारी कार्यालय, समिति, अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितिले अग्रिम कर कट्टा नगरेको तथा कट्टा गरे तापनि सञ्चित कोष दाखिला नगरेको रु.१ करोड ५८ लाख ८७ हजार असुल गर्न बाँकी छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालय र संस्कृत विश्वविद्यालयले अग्रिम कर कट्टी गरेको रु.१ करोड ३५ लाख ९ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरेका छैनन् । उक्त रकम समेत समावेश गर्दा अग्रिम करबापत जम्मा रु.२ करोड ९३ लाख ९६ हजार सञ्चित कोष दाखिला हुन बाँकी देखिन्छ । अग्रिम कर कट्टी नगरेको समष्टिगत स्थिति अनुसूची २१ मा छ ।

विगत ३ वर्षको अग्रिम कर कट्टी नगरेको विवरण निम्नानुसार छः

प्रतिवेदन	अग्रिम कर कट्टी नगरेको (रु. हजारमा)
२०६२	१४,०८,२२
२०६३	५,७०,५०
२०६४	१,५८,८७

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९० को उपदफा (५) मा अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यक्तिले कर कट्टी नगरेमा वा दाखिला नगरेमा कर कट्टी हुने व्यक्ति र कट्टी गर्ने व्यक्ति दुवैजना संयुक्त रुपमा र छुट्टाछुट्टै रुपमा कर रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्न जिम्मेवार हुने व्यवस्था छ । तदनुसार जिम्मेवार व्यक्तिहरु उपर कारबाही गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन नगरेको कारणबाट प्रत्येक वर्ष अग्रिम कर कट्टा नगर्ने तथा कट्टा गरेको अवस्थामा पनि सञ्चित कोष दाखिला नगर्ने प्रवृत्तिले प्रश्रय पाएको देखिएको छ ।

कानूनबमोजिम अग्रिम कर कट्टा नगर्ने र कट्टा गरेको कर सञ्चित कोष दाखिला नगर्नेलाई कारबाही गर्ने व्यवस्था आयकर ऐन, २०५८ मा भए तापनि प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन नभएकोले कारबाही गरिनुपर्दछ ।

● राजस्व बक्यौता

४५. **बक्यौता** – निकाय/मन्त्रालयहरुबाट उपलब्ध विवरण र लेखापरीक्षणको क्रममा सङ्कलन भएसम्मको विवरणका आधारमा यो वर्षसम्मको राजस्व बक्यौता रु.३२ अरब ८२ करोड ३७ लाख ९८ हजार देखिएको

छ । गत वर्षको तुलनामा यो वर्ष राजस्व बक्यौता १३.१९ प्रतिशतले बढेको छ । विगत ३ वर्षको राजस्व बक्यौताको स्थिति निम्नानुसार छः

वार्षिक प्रतिवेदन	बक्यौता रकम (रु. हजारमा)	वृद्धि प्रतिशत
२०६२	२८,०१,५१,४५	(२१.९१)
२०६३	२८,९९,७९,२५	३.५१
२०६४	३२,८२,३७,९८	१३.१९

राजस्व बक्यौताको विवरण अनुसूची २२ र चार्ट नम्बर ७ मा छ ।

४६. **बढी बक्यौता** – कुल बक्यौता रु.३२ अरब ८२ करोड ३७ लाख ९८ हजारमध्ये बढी बक्यौता राख्ने ५ निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार छन्ः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	बक्यौता	
		रकम	प्रतिशत
१	अर्थ	२९,३१,२२,०२	८९.३०
२	सर्वोच्च अदालत	२,८०,७०,३४	८.५५
३	जलस्रोत	३९,३२,९८	१.२०
४	वन तथा भू-संरक्षण	१७,८९,७६	०.५५
५	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन	९,२०,५५	०.२८

उपर्युक्त तालिकाअनुसार ५ निकाय तथा मन्त्रालयको बक्यौता कुल बक्यौताको ९९.८८ प्रतिशत रहेको छ ।

- अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत आयकर, साबिकको बिक्रीकर र अन्तःशुल्क निर्धारणबारे करदातालाई चित्त नबुझी पुनरावेदन परेको रकम रु.३ अरब ८ करोड ५७ लाख ५३ हजार समेत बक्यौतामा रहेको छ ।
- भन्सारतर्फको बक्यौतामध्ये पैठारीकर्ताले तिरेको भारतीय अन्तःशुल्क फिर्ता हुने व्यवस्थाअनुसार रु.२ अरब ८ करोड ९४ लाख ६३ हजार फिर्ता लिन बाँकी छ ।

प्रचलित कानूनअनुसार दाखिला गर्नुपर्ने राजस्व निश्चित समयभित्र दाखिला नगर्ने व्यक्तिको कारोबार एवं चल अचल सम्पत्ति रोक्का गरी असुल गर्नसकिने व्यवस्था रहे तापनि पर्याप्त कारबाही नगरिएको कारणबाट बक्यौता वृद्धि भएको व्यहोरा गत विगतका प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिए तापनि पर्याप्त सुधार हुन नसकेकोले कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्नु आवश्यक छ ।

४७. **कारबाही गर्नुपर्ने रकमको समष्टिगत स्थिति** – सरकारी कार्यालयहरूले बेरुजूका अतिरिक्त लेखापरीक्षण बक्यौता, राजस्व बक्यौता, शोधभर्ना प्राप्त गर्नुपर्ने वैदेशिक अनुदान र ऋण लगायतका रकमहरूका सम्बन्धमा यथासमयमै कारबाही गरी असुल फछ्यौट गर्ने एवं अन्य कारबाही गर्ने व्यवस्था मिलाउनु जरुरी हुन्छ । संगठित संस्थाहरूले अग्रिम कर कट्टा गरी दाखिला नगरेको र अग्रिम कर कट्टा नै नगरेको तथा संगठित संस्थाबाट प्राप्त हुनुपर्ने लाभांश समेतमा सरकारी कार्यालयहरूले कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने यो वर्षसम्मको रकम निम्नानुसार रु.७१ अरब ४६ करोड ४१ लाख ६६ हजार छ । गत वर्षसम्म यस्तो रकम रु.६८ अरब ४७ करोड ३ लाख ३२ हजार थियो ।

क्र.सं.	विवरण	रकम
कारबाही गर्नुपर्ने समष्टिगत रकम		७१,४६,४१,६६
बेरुजू र लेखापरीक्षण बक्यौता		२८,८६,३४,६६
१	फछ्यौट गर्न बाँकी बेरुजू (पेशकी समेत)	२६,४१,५७,५२
२	लेखापरीक्षण बक्यौता	२,४४,७७,१४
राजस्व बक्यौता तथा अन्य असुल गर्नुपर्ने		४२,६०,०७,००
३	असुल गर्नुपर्ने राजस्व बक्यौता	३२,८२,३७,९८
४	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक अनुदान	९५,८८,४७
५	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक ऋण	२,२९,०२,००
६	संगठित संस्थातर्फ अग्रिम कर कट्टा गरेको तर सञ्चित कोष दाखिला नगरेको र अग्रिम कर कट्टा नगरेको	४,३८,२४
७	जमानत बसी दिलाएको ऋणको साँवा ब्याज सरकारले तिरिदिएको तर सम्बन्धित संस्थाहरुबाट असुल नगरेको	१,४५,९३,९१
८	संगठित संस्थाबाट प्राप्त हुनुपर्ने लाभांश	५,०२,४६,४०

यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका संगठित संस्थाहरु ११ को वासलातबाट रु.६ अरब ९९ करोड ७९ लाख ८६ हजार आयकरबापत व्यवस्था गरेको देखिएको छ । अग्रिम आयकरबापत ८ संस्थाले रु.६ अरब ४२ करोड ८८ लाख ९९ हजारमात्र बुझाएको देखिन्छ ।

समिति तथा अन्य संस्था र जिल्ला विकास समितितर्फ कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने बेरुजू रकम रु.२३ अरब ७९ करोड ८८ लाख ४९ हजार छ । यस्तो रकम गत वर्ष रु.२४ अरब ४५ करोड ७६ लाख ८८ हजार थियो ।

● वैदेशिक सहायता

४८. अनुदान र ऋण – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ५ उपदफा (३) मा मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट अनुदान र ऋण स्वरूप सरकारलाई प्राप्त हुने नगदी वा जिन्सी सहायतालाई बजेटमा समावेश गर्नु गराउनुपर्ने, यस बाहेक अन्य प्रकारका सहायताको छुट्टै विवरण बजेटसाथ संसदमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा १० उपदफा (४) मा बजेटमा समावेश नभएका जुनसुकै प्रकारका सहायता वा स्रोतबाट भएको खर्चको लेखा सम्बन्धित कार्यालयले तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उपर्युक्त व्यवस्थाले सबै प्रकारका सहायता बजेट तथा केन्द्रीय आय-व्यय हिसाबमा समावेश गर्नुपर्ने स्पष्ट हुन्छ ।

सरकारलाई मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाबाट अनुदान, ऋण, प्राविधिक सहायता लगायतका सहायता प्राप्त हुने गरेको छ । साथै लेखापरीक्षण गरी दाताले तोकेबमोजिम र दाताको आवश्यकता पूरा हुने गरी लेखापरीक्षण प्रतिवेदन जारी हुने व्यवस्था छ । यो वर्ष प्राप्त भएका अनुदान, ऋण, प्राविधिक तथा अन्य विविध सहायता सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा दफागत रुपमा देहायमा दर्शाइएको छ:

यो वर्ष वैदेशिक अनुदान रु.१८ अरब ६८ करोड ६८ लाख ६१ हजार प्राप्त हुने अनुमान गरेकोमा रु.१३ अरब ८२ करोड ७४ लाख ९८ हजार (७४ प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । दातागत विवरण अनुसूची २३ मा र क्षेत्रगत विवरण अनुसूची २४ मा छ ।

४८.१ यो वर्ष अनुदान प्राप्तिको प्रथम ५ स्थानमा रहने मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	अनुमान	प्राप्त रकम	प्रतिशत	
				अनुमानको	कुल प्राप्तिको
१	अर्थ	३,६०,०१,२९	३,२७,९६,३४	९१.१०	२३.५९
२	शिक्षा तथा खेलकूद	३,७३,११,२५	३,०४,३३,८५	८१.५७	२१.८९
३	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	३,२०,९२,९६	१,८९,६१,९०	५९.०८	१३.६४
४	स्थानीय विकास	१,९४,८०,८८	१,४९,२५,६२	७६.६२	१०.७४
५	भौतिक योजना तथा निर्माण	१,७१,०३,४२	१,२८,६४,३०	७५.२१	९.२५

४८.२ यो वर्ष वैदेशिक ऋण रु.१४ अरब ५३ करोड १६ लाख ३९ हजार प्राप्त गर्ने अनुमान गरेकोमा रु.८ अरब २१ करोड ४३ लाख ६ हजार (५६.५३ प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । दातागत विवरण अनुसूची २३ मा र क्षेत्रगत विवरण अनुसूची २४ मा छ ।

४८.३ यो वर्ष आय-व्यय विवरणमा वैदेशिक ऋण प्राप्त रु.८ अरब २१ करोड ४३ लाख ५ हजार देखाएकोमा वैदेशिक ऋण प्राप्तको आर्थिक विवरणमा रु.८ अरब २५ करोड १४ लाख १४ हजार प्राप्त भएको देखाएको छ । आय-व्यय विवरणमा दर्शाएको वैदेशिक ऋणको अङ्क र वैदेशिक ऋण प्राप्तको आर्थिक विवरणमा उल्लिखित अङ्कमा रु.३ करोड ७१ लाख ८ हजार फरक परेको छ । फरक परेको सम्बन्धमा हिसाब मिलान विवरण तयार गरेको छैन ।

४८.४ यो वर्ष रकमको हिसाबले बढी ऋण प्राप्त गर्ने ५ मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय	अनुमान	प्राप्त रकम	प्रतिशत	
				अनुमानको	कुल प्राप्तिको
१	भौतिक योजना तथा निर्माण	४,८७,३०,०२	२,५९,७३,३४	५३.३०	३१.३८
२	अर्थ	४,०६,१०,२५	१,७४,८४,५४	४३.५०	२१.१२
३	शिक्षा तथा खेलकूद	२,०५,२९,६०	१,५४,०४,८७	७५.०४	१८.६१
४	स्थानीय विकास	१,३२,१८,३४	१,१७,४०,१८	८८.८२	१४.१८
५	जलस्रोत	८५,९०,७१	५७,८३,३३	६७.३२	६.९९

४८.५ यो वर्ष ११ निकाय तथा मन्त्रालयमा रु.१४ अरब ५३ करोड १६ लाख ३९ हजार वैदेशिक ऋण प्राप्त हुने अनुमान भएकोमा रु.८ अरब २१ करोड ४३ लाख ५ हजार (५६.५२ प्रतिशत) प्राप्त भएको देखाएको छ । दातागत विवरण अनुसूची १३ र क्षेत्रगत विवरण अनुसूची १४ मा छ । शोधभर्ना लिने गरी सरकारी स्रोतबाट खर्च भएको तर शोधभर्ना प्राप्त नभएको रु.१ अरब ३३ करोड ५१ लाख ४१ हजारलाई पनि वैदेशिक ऋण प्राप्त हिसाबमा दर्शाएको छ । सो रकम घटाउँदा यथार्थमा ऋण प्राप्त रु.६ अरब ८७ करोड ९१ लाख ६४ हजार हुन आउँछ । यसमा गत विगत वर्षको शोधभर्ना प्राप्त रु.१ अरब ४१ करोड ७९ लाख समावेश गर्दा यो वर्ष यथार्थमा रु.८ अरब २९ करोड ७० लाख ६४ हजार वैदेशिक ऋण प्राप्त भएको देखिन्छ ।

४९. **प्राविधिक सहायता** – बजेटमा समावेश नभएको प्राविधिक सहायता सम्बन्धी २०६२/६३ को विवरणअनुसार सम्भौता अन्तर्गत रु.१२ अरब ७८ करोड ३२ लाख ७८ हजार (२०६३ आषाढ मसान्तको विनिमय दर अनुरूप) प्राप्त हुने उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

४९.१ उपर्युक्त ८५ सम्भौतामध्ये ८२ सम्भौता निकाय, मन्त्रालय र सचिवालय १६ सँग सम्बन्धित छन् र ३ सम्भौताको सम्बद्ध निकाय र ८ सम्भौताअन्तर्गत प्राप्त हुनुपर्ने रकम खुलेको छैन । सम्भौताअन्तर्गत उपलब्ध हुने रकमलाई निम्न ४ शीर्षकमा विभाजन गरेको देखिएको छ:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	शीर्षक	प्राप्त हुने रकम	प्रतिशत
१	सल्लाहकार सेवा	६९,७६,९२	५.४६
२	मालसामान	१८,९०,९९	१.४८
३	तालिम तथा गोष्ठी	४५,१६,५९	३.५३
४	अन्य	११,४४,४८,२८	८९.५३
जम्मा		१२,७८,३२,७८	१००.००

४९.२ कुल रकममध्ये रकमको हिसाबले बढी प्राप्त गर्ने अनुमान भएका ५ निकाय/मन्त्रालय निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	मन्त्रालय/सचिवालय	सम्झौता संख्या	प्राप्त हुनुपर्ने रकम	कुल प्राप्ति हुने रकमको प्रतिशत
१	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	१३	५,५१,२३,०२	५१.४०
२	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	४	२,७२,६४,२२	२५.४३
३	गृह	२	९१,२६,५०	८.५१
४	स्थानीय विकास	८	८३,४४,५३	७.७८
५	कृषि तथा सहकारी	७	७३,७७,९८	६.८८
जम्मा			१०,७२,३६,२५	१००.००

४९.३ व्यय अनुमानको स्रोत पुस्तिका र प्राविधिक सहायताको विवरणमा परेको बाहेक लेखापरीक्षणको क्रममा ३ निकाय तथा मन्त्रालयसँग सम्बन्धित ५ कार्यक्रममा अनुदान सहायता प्राप्त भएको जानकारी हुन आएको छ ।

अधिकांश निकाय/मन्त्रालयहरूले आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १४ को उपदफा (२) अनुसार अन्य आय-व्ययको केन्द्रीय आर्थिक विवरण पेश नगरेकोले निकाय/मन्त्रालयहरूको विवरण अनुसारको समग्र आय-व्यय दर्शाउन सकिएन । विवरण अनुसूची २५ मा छ ।

५०. **विविध सहायता** – व्यय अनुमानभित्र परेको वैदेशिक सहायता र व्यय अनुमानभित्र नपरेको प्राविधिक सहायताबाहेक पनि सम्बन्धित कार्यक्रमहरूका लागि मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट ५ सम्झौता अन्तर्गत रु.२४ करोड १५ लाख ४६ हजार वैदेशिक सहायता प्राप्त भएको व्यहोरा ती मन्त्रालयहरूको लेखापरीक्षणको क्रममा जानकारी हुन आएको छ । विवरण अनुसूची २५ मा छ ।

५१. **राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम** – संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको सहयोगमा राष्ट्रिय कार्यान्वयनमा रहेका (नेक्स प्रोजेक्ट) १६ कार्यक्रममध्ये ८ को लेखापरीक्षण यस कार्यालयबाट र ८ कार्यक्रमको दाताबाट व्यावसायिक लेखापरीक्षक फर्म र यस कार्यालयले संयुक्त रूपमा सम्पन्न गरेको छ । उक्त १६ कार्यक्रममा २०६२/१७ देखि २०६३/१६ सम्म (सन् २००६) को खर्च रु.८३ करोड २० लाख ६८ हजार र अमेरिकी डलर १ करोड १६ लाख ६८ हजार रहेको छ । भविष्यमा यस्ता सम्पूर्ण कार्यक्रमको लेखापरीक्षण यस कार्यालयले नै गर्दै जाने नीति रहेको छ ।

५२. **सम्झौता** – बजेट अनुमानमा परेको र नपरेको वैदेशिक अनुदानका सम्बन्धमा प्राप्त भएसम्मको जानकारीबाट नेपाल सरकारले विभिन्न मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग ३३३ सम्झौता गरेको छ । तीमध्ये लेखापरीक्षणलाई ८२ सम्झौता उपलब्ध भएको छैन । सम्झौता उपलब्ध नगराउने निकाय/मन्त्रालयहरू निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालयको नाम	सम्भौता संख्या	क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालयको नाम	सम्भौता संख्या
१	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	१	२	अर्थ	५
३	कृषि तथा सहकारी	२	४	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	४
५	गृह	२	६	जलस्रोत	३
७	भौतिक योजना तथा निर्माण	१६	८	महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण	२
९	वन तथा भू-संरक्षण	७	१०	वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि	२
११	शिक्षा तथा खेलकूद	१२	१२	सामान्य प्रशासन	१
१३	स्थानीय विकास	८	१४	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन	१
१५	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या	१४	१६	राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	२

५३. **शोधभर्ना** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३६ को उपनियम (२) को खण्ड (ग) मा शोधभर्ना माग गर्ने कर्तव्य भएका कार्यालयहरूले बढीमा ४५ दिनभित्र दातृपक्षको निर्देशिकाबमोजिम माग दरखास्त फाराम तयार गरी शोधभर्ना माग गर्नुपर्ने, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले शोधभर्ना हुने गरी भएको निकासा खर्च सम्बन्धित कार्यालय/ आयोजनाबाट शोधभर्ना माग भएको, दातृपक्षबाट शोधभर्ना प्राप्त भएको र शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकीको अभिलेख राखी अनुगमन गरी यथाशीघ्र शोधभर्ना गर्ने गराउने व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ। यस सम्बन्धमा देखिएका केही प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

५३.१ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार हालसम्मको वैदेशिक अनुदानतर्फ रु.९५ करोड ८८ लाख ४७ हजार र ऋणतर्फ रु.२ अरब २९ करोड २ लाख समेत रु.३ अरब २४ करोड ९० लाख ४७ हजार शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी रहेको छ। बढी शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी रहेका ५ मन्त्रालयको रु.२ अरब ८४ करोड ६४ लाख ६५ हजार रहेको निम्नानुसार छन्:

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	निकाय/मन्त्रालय	शोधभर्ना हुन बाँकी रकम			शोधभर्ना हुन बाँकी रकमको प्रतिशत
		अनुदान	ऋण	जम्मा	
१	जलस्रोत	१,७३,११	७७,८७,३९	७९,६०,५०	२४.५०
२	भौतिक योजना तथा निर्माण	३०,०८	६७,२७,४५	६७,५७,५३	२०.८०
३	शिक्षा तथा खेलकूद	७,००,०५	५१,३९,५६	५८,३९,६१	१७.९७
४	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	४२,१९,२६	-	४२,१९,२६	१२.९९
५	स्थानीय विकास	१७,८७,६३	१९,००,१२	३६,८७,७५	११.३५
जम्मा		६९,१०,१३	२,१५,४४,५२	२,८४,६४,६५	८७.६१

५३.२ तालुक मन्त्रालय/विभागले मातहतका आयोजना कार्यालयले यथासमयमै शोधभर्ना माग गरे नगरेको र रकम प्राप्त गरे नगरेको बारेमा अनुगमन गर्ने गरेको देखिएन। सोही कारणले बन्द भइसकेका आयोजनाको अनुदान तथा ऋणतर्फ क्रमशः रु.९ करोड ८६ लाख ९८ हजार र रु.८८ करोड ६९ लाख ९२ हजार समेत रु.९८ करोड ५६ लाख ९० हजार शोधभर्ना हुन बाँकीमा समावेश छ। गत वर्ष यस्तो रकम रु.९२ करोड १९ लाख ९८ हजार बाँकी रहेको थियो।

दातृ निकायको मार्गदर्शन र निर्देशिकाबमोजिम शोधभर्ना माग गर्ने प्रक्रिया अवलम्वन गरी माग नभएको स्थितिमा सम्बन्धित आयोजना तथा कार्यालय प्रमुखले जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने व्यहोरा गत विगतका प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा पूर्ण सुधार नभएकोले थप सक्रियताको जरुरत पर्दछ।

५४. **जम्मा वैदेशिक ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले दिएको विवरणअनुसार गत वर्षसम्म नेपाल सरकारले लिएको वैदेशिक ऋण रु.२ खरब २५ अरब ९ करोड २४ लाख ८६ हजार थियो। यो वर्ष थप लिएको र समायोजन भई घटेको (विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको परिवर्तनबाट) समेत रु.२ खरब ४० अरब ९५ करोड ११ लाख ३ हजारमा यो वर्ष चूक्ता गरेको रु.६ अरब ९८ करोड ७४ लाख ५२ हजार कटाउँदा २०६३ आषाढ मसान्तमा कुल वैदेशिक ऋण रु.२ खरब ३३ अरब ९६ करोड ३६ लाख ५१ हजार पुगेको छ। दातागत र मुद्रागत ऋणको विवरण क्रमशः अनुसूची २६ र २७ मा छ।

गत वर्षको तुलनामा वैदेशिक ऋण दायित्वमा ३.९४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

५५. **आन्तरिक ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार गत वर्षसम्म नेपाल सरकारको आन्तरिक ऋणबापतको दायित्व रु.८७ अरब ५६ करोड ४२ लाख ८६ हजार थियो । यो वर्ष लिएको रु.१४ अरब ५० करोड ६३ लाख ८१ हजार समेत आन्तरिक ऋण रु.१ खरब २ अरब ७ करोड ६ लाख ६७ हजार पुगेकोमा यो वर्ष चुक्ता गरेको रु.७ अरब २७ करोड ७३ लाख २५ हजार र समायोजन गरी घटाएको रु.८ करोड २६ लाख ७४ हजार कट्टी गर्दा आन्तरिक ऋणबापतको दायित्व रु.९४ अरब ७१ करोड ६ लाख ६९ हजार छ । विस्तृत विवरण अनुसूची २८ मा छ ।

गत वर्षको तुलनामा आन्तरिक ऋण दायित्व ८.१६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

- ५५.१ यो वर्ष आन्तरिक ऋण रु.१४ अरब २४ करोड १८ लाख ६२ हजार लिने अनुमान भएकोमा रु.८ अरब १७ करोड ३६ लाख ७८ हजार देखाए तापनि यथार्थमा रु.१४ अरब ५० करोड ६३ लाख ८१ हजार ऋण उठाएको देखिन्छ ।
- ५५.२ आय-व्यय विवरणमा आन्तरिक ऋण प्राप्त रु.११ अरब ८३ करोड ४२ लाख देखाएकोमा आन्तरिक ऋण प्राप्तिको आर्थिक विवरणमा रु.१४ अरब ४७ करोड २९ लाख ४४ हजार उल्लेख भएबाट दुई विवरणबीच रु.२ अरब ६३ करोड ८७ लाख ४४ हजार फरक परेको छ ।
५६. **कुल ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेश गरेको विवरणमा वैदेशिक ऋणतर्फ रु.२ खरब ३३ अरब ९६ करोड ३६ लाख ५१ हजार र आन्तरिक ऋणतर्फ रु.९४ अरब ७१ करोड ६ लाख ६९ हजार समेत रु.३ खरब २८ अरब ६७ करोड ४३ लाख २० हजार देखाएको छ । विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा भएको परिवर्तनको कारणबाट गत वर्षको तुलनामा कुल ऋण दायित्व घटी देखिएको छ ।
५७. **साँवा ब्याज भुक्तानी** – नेपाल सरकारले बाह्य र आन्तरिक स्रोतबाट लिँदै आएको ऋणको दायित्व र सो ऋणको साँवा ब्याजको दायित्व प्रत्येक वर्ष वृद्धि हुँदै आएको छ । विगत ३ वर्षमा भुक्तानी गरेको ऋणको साँवा र ब्याजको विवरण निम्नानुसार छ:

(रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	साँवा भुक्तानी	ब्याज भुक्तानी	जम्मा भुक्तानी	वृद्धि प्रतिशत
२०६०/६१	१०,७९,५१,५४	६,५४,३८,८४	१७,३३,८७,३८	७.१५
२०६१/६२	१३,५३,३३,१८	६,२१,८०,११	१९,७५,१३,२९	१३.९१
२०६२/६३	१४,२६,४७,७८	६,१५,८६,९८	२०,४२,३४,७६	३.४०

उपर्युक्त तालिकाबाट गत वर्षको तुलनामा यस अवधिमा साँवा ब्याज खर्चमा ३.४० प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

● लगानी

नेपाल सरकारले संगठित संस्थाहरूमा शेयर र ऋण लगानी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा लगानी गरेको हिसाबमध्ये शेयर र ऋण लगानीको विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा लगानी गरेको विवरण अर्थ मन्त्रालयले पेश गरेको छ ।

५८. **शेयर लगानी** – उपलब्ध विवरणअनुसार नेपाल सरकारले संगठित संस्थाहरूमा गत वर्षसम्म रु.५१ अरब ४३ करोड ७२ लाख ९१ हजार शेयर लगानी गरेकोमा यो वर्ष थप लगानी गरेको रु.१ अरब २३ करोड ९४ लाख ८८ हजार र समायोजन गरी बढाएको रु.४ अरब ८५ करोड ३० लाख समेत ९९ संस्थामा लगानी रु. ५७ अरब ५२ करोड ९७ लाख ७९ हजार पुगेको छ । यो वर्ष शेयर लगानीमा ११.८४ प्रतिशत वृद्धि भएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

५८.१ शेयर लगानी हिसाब परीक्षण गर्दा ८ संस्थाले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा बढी लगानी देखाएको रु.४१ करोड ५ लाख १७ हजार थप गर्दा कुल लगानी रु.५७ अरब ९४ करोड २ लाख ९६ हजार पुग्ने देखिन्छ ।

५८.२ यो वर्ष रु.४ अरब ३२ करोड १० लाख लाभांश प्राप्त हुने अनुमान भएकोमा ११ संस्थाबाट रु.३ अरब ६९ करोड ४७ लाख १४ हजार (८५.५० प्रतिशत) प्राप्त भएको छ । सोमध्ये नेपाल टेलिकमबाट रु.२ अरब ७ करोड र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट रु.१ अरब ६१ करोड १२ लाख ८२ हजार प्राप्त भएको छ । लगानीको आधारमा लाभांशवापतको प्रतिफल ६.४२ प्रतिशत देखिएको छ । नेपाल टेलिकम र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको लाभांश कट्टी गर्दा लगानीको प्रतिफल ०.३६ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ । लाभांश प्राप्तिको स्थिति देहायको तालिकामा उल्लेख छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	लाभांश रकम	संस्था संख्या	लगानी रकम	लाभांश प्राप्त	प्रतिशत
१	रु.१ अरबभन्दा बढी	२	४,२६,७९,४१	३,६८,१२,८२	८६.२५
२	रु.१० लाखदेखि ५० लाखसम्म	५	५६,६६,३७	१,०२,६३	१.८१
३	रु.५ लाखदेखि १० लाखसम्म	४	३,६७,९५	३१,६९	८.६१
४	लाभांश प्राप्त नभएका	८८	५२,६५,८४,०६	-	-
जम्मा		९९	५७,५२,९७,७९	३,६९,४७,१४	६.४२

५८.३ कुल शेयर लगानी रु.५७ अरब ५२ करोड ९७ लाख ७९ हजारमध्ये रु.१० अरब ९४ करोड २८ लाख ४९ हजार (१९.०२ प्रतिशत) रकमको मात्र शेयर प्रमाणपत्र प्राप्त भएको छ । कार्यालयले गत वर्षसम्म रु.१४ अरब ४१ करोड ५ लाख ४९ हजारको शेयर प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको जानकारी दिएको थियो ।

गत वर्षको भन्दा पनि यो वर्ष शेयर प्रमाणपत्र घटी देखाएकोले आवश्यक छानबिन गरी स्वामित्वको प्रमाणपत्र यकिन गरिनुपर्दछ । संस्थाहरूमा लगानीको आधिकारिक शेयर प्रमाणपत्र वा स्वामित्व जनाउने अन्य प्रमाण प्राप्त गरी अभिलेख राख्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यहोरा विगत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भए तापनि सो कार्य हुन सकेको पाइएन ।

५८.४ लिक्विडेशन गर्ने निर्णय गरी २०४९ सालदेखि लिक्विडेटर नियुक्ति भएका ४ धान-चामल निर्यात कम्पनी र सुर्ती विकास कम्पनी हाल सञ्चालनमा नरहेको र लिक्विडेशनको कार्य समेत टुङ्गो लागेको छैन ।

लिक्विडेटरको नियुक्ति गर्ने कार्यालयबाट त्यस्तो विवरण लिई वार्षिक कार्य प्रगति तथा शर्त सम्झौताबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने कार्यहरूको अनुगमन गरी विवरण प्राप्त गर्नुपर्नेमा सो भए गरेको देखिएन । लिक्विडेशनको कार्य नटुंग्याएको भनी गत विगत वर्षदेखि औल्याउँदै आएकोमा हालसम्म पनि स्थिति यथावत् छ ।

५८.५ हालसम्म शेयर लगानी भएका संस्था तथा समितिमध्ये पूर्ण, अधिकांश र आंशिक स्वामित्व भएका संस्था खुलाई विवरण तयार नगरेकोले संस्थागत रूपमा सरकारको स्वामित्व अनुपात यकिन गर्न सकिएन ।

विस्तृत विवरण अनुसूची २९ मा छ ।

५९. ऋण लगानी – नेपाल सरकारले आन्तरिक र बाह्य स्रोतबाट संगठित संस्थामा गरेको ऋण लगानीको प्राप्त विवरणअनुसार गत वर्षसम्म ऋण लगानी गरेको मध्ये असुल हुन बाँकी रु.७४ अरब ६१ करोड ७६ लाख ८५ हजार भएकोमा यो वर्ष थप लगानी गरेको, साँवा फिर्ता प्राप्त तथा हिसाब मिलान गरेको समेत ऋण लगानी रु.७६ अरब ८७ करोड ३१ लाख ४६ हजार पुगेको छ । ऋण लगानी ३.०२ प्रतिशतले बढेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्ः

५९.१ आन्तरिक तथा वैदेशिक स्रोतबाट ऋण लगानी गरेका सार्वजनिक संस्था र सरकारबीच भएका सबै सहायक ऋण सम्झौता, तमसुक सङ्कलन गरी व्यवस्थित राख्नुपर्नेमा हालसम्म ३२ संस्थामा लगानी भएको रु.६ अरब ४२ करोड ५८ लाख ८२ हजार लगानीको सहायक ऋण सम्झौता एवं तमसुक कार्यालयमा रहेको पाइएन ।

यस सम्बन्धी व्यहोरा गत विगत प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा केही सुधार हुँदै आए तापनि पूर्णरूपमा सुधार भएको पाइएन ।

- ५९.२ ऋण लगानी गरेका सम्झौताबमोजिम लिनुपर्ने भाखा नाघेको साँवा ब्याजको हिसाब राख्ने कार्य प्रभावकारी नहुनु, ऋण लगानी लेखाङ्कन नगरी साँवा ब्याज फिर्ता रकम मात्र खातामा प्रविष्ट गर्नु, भाखा नाघेको रकम असुल नगर्नु, ब्याज दर निश्चित नगरी लगानी गर्नु जस्ता कमी कमजोरीहरु यो वर्ष पनि दोहोरिएका छन् ।
- ५९.३ लेखापरीक्षणमा पेश भएसम्मको विवरणबाट गत वर्षसम्म भाखा नाघेको साँवा ब्याज रु.१७ अरब ३६ करोड ७७ लाख २० हजार रहेको मध्ये यो वर्ष असुल भएको र यो वर्ष थप भएको समेत भाखा नाघेको साँवा ब्याज रु.१८ अरब ९३ करोड ३२ लाख २९ हजार असुल हुन बाँकी छ । यो रकम गत वर्षको भन्दा ९.०१ प्रतिशतले बढी छ ।

भाखा नाघेको साँवा ब्याजको रकम पुरानो हुँदै गएपछि तिर्ने क्षमतामा ह्रास आई साँवा ब्याज असुली कार्य जटिल र समस्याग्रस्त हुँदै जाने स्थिति देखिएको, लगानीको हिसाब यथार्थ र दुरुस्त तुल्याउनुका साथै समयमै साँवा ब्याज तथा लाभांश असुल गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिए तापनि यसमा खासै सुधार भएको देखिएन । विस्तृत विवरण अनुसूची ३० मा छ ।

६०. **समष्टिगत लगानी हिसाब** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १४२(१) ले लेखाको ढाँचा स्वीकृत गराई प्रयोगमा ल्याउने, यसै गरी नियम १६० को खण्ड (ख) मा विनियोजन, राजस्व र धरौटीको केन्द्रीय लेखा, सहायता, अनुदान, ऋण र ब्याज तथा लाभांशको लेखा राख्ने, केन्द्रीय आर्थिक विवरण बनाउने र लेखापरीक्षण गराउने जिम्मेवारी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई तोकिएको छ ।

उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार सरकारबाट लगानी भएको रकमको लेखा (हिसाब) अद्यावधिक रूपमा राख्ने, सहायक ऋण सम्झौता तथा भुक्तानी तालिकाअनुसार तोकिएको समयमा ऋण तथा ब्याजको किस्ता दाखिला गर्न ऋणी संस्थाहरुलाई पत्राचार गरी स्मरण गराउने र तोकिएको समयमा साँवा किस्ता तथा ब्याज दाखिला नगर्ने संस्थाहरुलाई किस्ता दाखिला गर्न लगाउने र ऋण खाता अद्यावधिक बनाई भाखा नाघेको ऋणको किस्ता तथा ब्याजको हिसाब दुरुस्त एवं अद्यावधिक बनाई लेखाङ्कन गर्ने कार्य महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिन्छ । यसै गरी शेयर लगानीतर्फ पनि सरकारले ठूलो रकम लगानी गरेको सन्दर्भमा ती संस्थाहरुले आफ्नो व्यवसाय संचालन गरी आर्जन गरेको मुनाफाबाट प्रत्येक वर्ष सरकारले लाभांश पाउनुपर्ने हुन्छ । कतिपय संस्थाहरुले आफूले घोषणा गरेको लाभांश ऐनले तोकेको समयभित्र दाखिला नगरेको अवस्था छ । यसरी समयमा लाभांश दाखिला, साधारणसभा एवं नाफा नोक्सान स्थितिको वार्षिक विवरण समेत लिई अनुगमन गर्नुपर्नेमा अद्यावधिक अनुगमन गरेको देखिएन । नेपाल सरकारले लिएको आन्तरिक र बाह्य ऋणबाट संस्थाहरुमा लगानी हुने र सो ऋण लगानीको दायित्व भविष्यका पुस्ताहरुले समेत बोक्नुपर्ने हुँदा त्यसको हर-हिसाब व्यवस्थित र पारदर्शी रूपबाट राख्नुपर्ने हुन्छ । बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरुले आ-आफ्नो लगानीको हिसाब व्यवस्थित रूपमा प्रोद्भावी लेखाको आधारमा राखेको देखिन्छ । तर त्यति ठूलो रकम रु.१ खरब ३४ अरब ४० करोड २९ लाख २५ हजार सरकारको ऋण र शेयर लगानी गर्ने महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सरकारको ऋण र लगानीको हिसाब अद्यावधिक एवं व्यवस्थित रूपमा व्यावसायिक सिद्धान्तको आधारमा राखेको देखिएन ।

यसमा अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय तथा सम्बन्धित मन्त्रालय जस्ता जिम्मेवार निकायले ध्यान दिई लेखाको व्यवसायीकरण गर्ने र हिसाब अद्यावधिक बनाई असुल फछ्यौट गर्नेतर्फ पनि समयमै ध्यान दिनुपर्ने अवस्था देखियो । प्रस्तुत सुभाउलाई कार्यालयले गम्भीरतापूर्वक लिएको र अझ प्रभावकारी बनाउन प्रयास गरिने व्यहोराको जवाफ प्राप्त हुन आएको छ ।

६१. **अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा लगानी** – नेपाल सरकारले विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आई.एम.एफ.) अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था (आई.डी.ए.), अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (आई.एफ.सी.) र बहुपक्षीय लगानी जमानत निकाय (मिगा) मा सदस्य राष्ट्रको हैसियतले लगानी गर्ने गरेको छ । यो वर्षसम्म यस्तो

- लगानी रु.३ अरब ७३ करोड ८५ लाख ३४ हजार (अमेरिकी डलर २८ लाख १७ हजार समेत) भएको छ । यसका अतिरिक्त सुन ८५.८२ औंस पनि लगानीमा देखाएको छ । यसको विवरण अनुसूची ३१ मा छ ।
६२. **ऋण जमानत** – गत वर्षसम्म जमानत बसी दिलाएको ऋणबापतको दायित्व रु.२ अरब ५ करोड ४३ लाख ६४ हजार भएकोमा यो वर्ष पनि यथावत् रहेको पाइयो । विवरण अनुसूची ३२ मा छ ।
६३. **धरौटी** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १६० ले धरौटीको केन्द्रीय आय-व्यय लेखा तयार गरी लेखापरीक्षण गराउने जिम्मेवारी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई सुम्पेको छ । कार्यालयबाट पेश भएको आर्थिक विवरणअनुसार आर्थिक वर्षको अन्तमा धरौटी रु.३ अरब ४६ करोड ४६ लाख ५१ हजार बाँकी देखिन्छ । यसको विस्तृत विवरण अनुसूची ३३ मा छ ।
- लेखापरीक्षणलाई उपलब्ध भएसम्मको विवरणका आधारमा वर्षान्तमा रु.३ अरब ५१ करोड ५९ लाख ७४ बाँकी भएको देखियो । नेपाल राष्ट्र बैङ्कले दिएको विवरणअनुसार धरौटी खातामा रु.३ अरब ६२ करोड ४५ लाख ५३ हजार देखिएको छ । उपर्युक्त विवरणअनुसार धरौटी मौज्जात फरक फरक देखिएको छ ।
६४. **कुल लगानी** – अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार शेयर लगानी, ऋण लगानी र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा लगानी गरेको रकम गत वर्षसम्म रु.१ खरब २९ अरब ३७ करोड ६२ लाख ८४ हजार भएकोमा यो वर्षसम्म रु.१ खरब ३८ अरब १४ करोड १४ लाख ५९ हजार पुगी लगानीमा ६.७७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- सो रकममा नेपाल खानेपानी संस्थानमा हस्तान्तरण भएका सम्पत्ति तथा उठ्न बाँकी राजस्व रु.१ अरब १ करोड ७७ लाख ४४ हजार, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको भन्दा ८ संस्थाले बढी शेयर लगानीमा देखाएको रु.४१ करोड ५ लाख १७ हजार र २ संस्थाले बढी ऋण लगानी देखाएको रु.२१ करोड २८ लाख ७० हजार समेत समावेश गर्ने हो भने लगानी रकममा वृद्धि हुने देखिन्छ ।
६५. **बेरूजको स्थिति** – सरकारी कार्यालयहरूको लेखापरीक्षणबाट दर्शाइएका प्रमुख व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग १ मा प्रस्तुत गरिएको छ । ती व्यहोराले आर्थिक प्रशासन र सरकारी आर्थिक कारोबारको स्थितिको चित्रण गर्ने विश्वास लिइएको छ । प्रतिवेदनको भाग १ मा समावेश भएका मध्ये उल्लेख्य केही व्यहोरा देहायमा प्रस्तुत गरिएको छ:
६६. **कानूनको पालना** – निजामती सेवा ऐन २०४९, निजामती सेवा नियमावली २०५०, आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५, आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ तथा अन्य ऐन नियमहरूमा द्विविधाजनक अर्थ लाग्ने एवं अव्यावहारिक भएकोले लेखापरीक्षणमा कठिनाई पर्नुको साथै बेरूज वृद्धि हुने स्थिति देखिएका केही व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ६६.१ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २० मा लेखापरीक्षणबाट देखिएको मस्यौट, हिनामिना भएको रकम वा तोकिएको कार्यविधि अपनाई नियमित हुन नसकेका बेरूज रकम जिम्मेवार व्यक्तिबाट असुल गर्नुपर्ने, असुल हुन नसकेमा त्यस्तो रकमको लगत केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरूजमध्ये वार्षिक प्रतिवेदन २०६३ र सोभन्दा अगाडिको रु.१४ अरब १ करोड ६३ लाख ७ हजार (पेशकी रु.४ अरब १ करोड ६३ लाख ७ हजार बाहेक) बेरूज बाँकी रहे तापनि रु.७ करोड ६५ लाख ७७ हजारमात्र केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा लगत कसेको देखियो । यसबाट असुल गर्नुपर्ने बेरूजको लगत केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा पठाउने कार्य प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको देखिएन ।
- ६६.२ निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ख. उपदफा (२) मा मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग र विभाग तथा उपत्यकाभित्र रहेका कार्यालयमा कार्यरत निजामती कर्मचारीको हकमा निजामती किताबखाना र जिल्लास्थित कार्यालयका निजामती कर्मचारीको हकमा सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तलबी प्रतिवेदन पास नगराई तलब खुवाउन नहुने, प्रतिवेदन पास नगरी तलब खुवाएको पाइएमा त्यस्तो कर्मचारीले पाएको तलब भत्ता र अन्य सुविधाबापतको रकम नियुक्ति गर्ने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गरिने व्यवस्था छ ।

ऐन लागू भएको एक दशकभन्दा बढी व्यतीत भइसक्दा पनि उपर्युक्त व्यवस्था कार्यान्वयन नभएको सम्बन्धमा अनुगमन समेत भएको नदेखिएको व्यहोरा गत प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख गरिए तापनि सुधार भएको पाइदैन । यस स्थितिमा ऐनअनुसार कार्य नगरी तलब भत्ता खर्च लेखेको रकम बेरुज्मा समावेश गर्ने हो भने तलब भत्ताको ठूलो अंश बेरुज् मान्नुपर्ने हुन्छ । यो वर्षको लेखापरीक्षणको क्रममा प्राप्त भएसम्मको विवरणका आधारमा २२ निकाय/मन्त्रालय मातहतका ५४३ कार्यालयले तलबी प्रतिवेदन पास नगराई रु.३ अरब २९ करोड ९१ लाख २९ हजार तलब खर्च लेखेको देखियो । हाल निजामती सेवा ऐनको दोस्रो संशोधनले तलबी प्रतिवेदन पास नगराई तलब खुवाउने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गरिने व्यवस्था गरेकोले यसमा सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

- ६६.३ शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १२६ को उपनियम (१) को देहाय (ड) मा शिक्षकहरूको वार्षिक तलबी प्रतिवेदन शिक्षक किताबखानाबाट पारित गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । विद्यालयका शिक्षकहरूको तलबी प्रतिवेदन पारित नगरी यो वर्ष पनि अधिकांश जिल्ला शिक्षा कार्यालयले तलब भत्ता निकास दिएको देखियो ।
- ६६.४ तलबी प्रतिवेदन प्रहरी किताबखानाबाट पारित गराउनुपर्ने व्यवस्था नियममा समावेश गर्न र तलबी प्रतिवेदन पारित नगरी तलब भुक्तानी गर्ने कार्यमा सुधार गर्न ध्यान दिनुपर्ने व्यहोरा विगत वर्षदेखि औल्याइए तापनि स्थिति यथावत् छ । यो वर्ष प्रहरी किताबखानाबाट तलबी प्रतिवेदन पास गराएर तलब भुक्तानी गर्ने १२० कार्यालयले पास भएको भन्दा बढी ग्रेड खर्च लेखी रु.३० लाख २९ हजार भुक्तानी दिएको पाइयो ।
- ६६.५ निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ अनुसार लामो बिदामा रहेको, निलम्बन भएको र अन्यत्र काजमा खटिएको कारण पदाधिकार रहेको पदमा कायम राख्नुपर्ने भएमा वा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार अतिरिक्त समूहमा सरुवा गरिएकोमा बाहेक कुनै निजामती कर्मचारीलाई पदीय जिम्मेवारी नदिई एक महिनाभन्दा बढी अवधिसम्म राख्न नपाउने व्यवस्था भएकोमा नापी विभागअन्तर्गत कित्ता नापी महाशाखाको लागि स्वीकृत दरबन्दी १३५ मध्ये पुल दरबन्दीमा ९९ पद रहेको र सोमध्ये २०६३/१२/२५ सम्म नापी अधिकृत, टोली प्रमुख र नापी सर्वेक्षक तथा अमिनसहित ९७ पदपूर्ति भए तापनि पुल दरबन्दीमा नियुक्ति भएका ती कर्मचारीहरू विभागमा कार्यरत रहेको देखिएको छ । पुल दरबन्दीबाहेक महाशाखाको लागि स्वीकृत भएका ३६ दरबन्दीको तुलनामा पुल दरबन्दीमा १७५ प्रतिशत बढी विभिन्न पदहरूको दरबन्दी स्वीकृत भएको देखियो । महाशाखाअन्तर्गतका ९ मध्ये ७ नापी गोश्वारामा नापी अधिकृत, टोली प्रमुख र नापी सर्वेक्षक तथा अमिन सहितका १२१ दरबन्दी रिक्त रहेको विवरण समेत प्राप्त भएको छ । यसबाट महाशाखाअन्तर्गतका कार्यालयहरूमा दरबन्दीबमोजिमको पदपूर्ति भएको छैन ।

कित्ता नापीको काम ९ नम्बर नापी गोश्वाराबाट २०५२ देखि सञ्चालन भइरहेको र आगामी वर्ष नापी गोश्वाराको कार्यालय थप गर्ने कार्यक्रम पनि रहेको स्थितिमा उपादेयताबेगर विभागको पुल दरबन्दीमा कर्मचारीहरू राखी ती कर्मचारीहरूको लागि यो वर्ष तलबमा भएको खर्च रु.९३ लाख ७८ हजार उपलब्धिमूलक देखिएन । अतः संगठनको वर्तमान कार्यस्थिति र भविष्यमा गरिने कार्यसञ्चालनको गति तथा संगठनको उद्देश्य प्राप्त गर्नसक्ने कार्यबोझ समेतका आधारमा महाशाखाको दरबन्दी पुनरावलोकन गरी दरबन्दी कायम गर्नुपर्ने तथा उपलब्ध जनशक्तिको व्यवस्थापन र उपयोग गर्न पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- ६६.६ सोही ऐनको दफा १८क. मा निजामती कर्मचारीलाई निज कार्यरत रहेको कार्यालयबाट सोही कार्यालयको काममा मात्र अन्य स्थानमा १ वर्षमा ३ महिनासम्म काज खटाउन सकिने र निजामती सेवामा कार्यरत कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवाको पद नभएको निकायमा काजमा खटाउँदा वा काज फिर्ता गर्दा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सहमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । सो विपरीत कुनै निजामती कर्मचारीलाई काजमा खटाएमा त्यसरी काज खटाउने निजामती कर्मचारीले सो अवधिमा खाइपाई आएको तलब भत्ता र अन्य सुविधाबापतको रकम काज खटाउने पदाधिकारीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २१ को उपदफा (५) मा सेवाका कर्मचारीलाई तीस दिनभन्दा बढी हुने गरी काज खटाउन नसकिने र सोभन्दा बढी हुने गरी काज खटाएमा बढी अवधिको तलब भत्ता काज खटाउने अधिकारीबाट असुल गर्ने व्यवस्था छ । कानूनमा यस्तो व्यवस्था रहे तापनि वर्षमा ३ महिनाभन्दा बढी काजमा खटाउनुपर्ने बाध्यात्मक स्थितिको सिर्जना हुने गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ । यो वर्ष ८ निकाय/मन्त्रालय

मातहतका ४६ कार्यालयबाट ९१ कर्मचारी कानूनले तोकेको अवधिभन्दा बढी अवधि काज खटाएकोले रु.७३ लाख ८६ हजार कानून विपरीत खर्च भएको देखिएको छ ।

- ६६.७ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ अनुसार गत वर्ष भुक्तानी दिन बाँकी रकम सम्बन्धमा विशेष कारण एवं परिस्थितिवश नियम ३९ को उपनियम (८) मा उल्लिखित खर्च शीर्षकहरूमा चालू वर्षको बजेटले नखामेको खर्च व्यहोर्नुपर्ने भएमा बिल भरपाई बमोजिमको रकम आगामी वर्षमा भुक्तानी दिनुपर्ने कारण खोली अनुसूची ६ को ढाँचामा भुक्तानी दिन बाँकीको कच्चावारीमा चढाई श्रावण १५ गतेभित्र कार्यालय प्रमुख र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रमाणित गराई राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सङ्कलन गरी तयार गरेको भुक्तानी दिन बाँकीको विवरणमा २२ निकाय/मन्त्रालयले रु.६७ करोड ३३ लाख १३ हजार भुक्तानी दिन बाँकी देखाएको छ । लेखापरीक्षणको क्रममा ५ निकाय तथा मन्त्रालयअन्तर्गतका १६३ कार्यालयहरूमा रु.३५ करोड ९ लाख ४ हजार भुक्तानी दिन बाँकी देखिन्छ ।

गत वर्षको भुक्तानी दिन बाँकी रहेको रकम दिनुपर्ने हुन आएमा तलब, भत्ता, भाडा, लुगा, खाद्य पदार्थ, चालू ट्रान्सफर अनुदान र सब्सिडी अनुदान, सम्झौताबमोजिम कार्य भएको भवन निर्माण सुधार र सार्वजनिक निर्माण सुधारमा मात्र भुक्तानी दिन बाँकीको कच्चावारीअनुसार चालू वर्षको सम्बन्धित बजेट रकमबाट पुग्ने देखिएमा सम्बन्धित कार्यालयले भुक्तानी दिन सक्ने व्यवस्था गरेकोमा मर्मत तथा अन्य मालसामानहरू, टेलिफोन, धारा, बिजुली महसुल जस्ता रकम भुक्तानी दिएको समेत पाइएको छ । यस्तो खर्च नियमको परिधिभित्र रहेको पाइएन । यसमा नियन्त्रण गर्न कानूनको पालना गर्नुपर्दछ ।

- ६६.८ सोही नियमावलीको नियम ४८ मा वस्तुगत सहायता प्राप्त गरेपछि त्यसको विवरण र मूल्य खुलाई आमदानी बाँधी मूल्य खुलेको विवरण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाई तालुक विभाग वा मन्त्रालयलाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था छ । मन्त्रालय वा विभागले सोको लगत राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । तर मातहत आयोजना कार्यालयमा वस्तुगत सहायता स्वरूप प्राप्त सामानको लगत मन्त्रालय तथा विभागले नराखेको व्यहोरा गत प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको देखिएन ।

- ६६.९ सोही नियमावलीको नियम ५४ मा प्रत्येक कार्यालयले कार्यालय बसेको घरजग्गाको लगत तथा कार्यालय अन्तर्गतको सरकारी घरजग्गाको लगत राखी सोको विवरण तालुक मन्त्रालय, विभाग र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था छ । अधिकांश कार्यालयहरूले नियमपरक ढाँचामा घरजग्गाको लगत नराखेको व्यहोरा गत विगतका प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा स्थिति यथावत् रहेको देखियो ।

- ६६.१० सोही नियमावलीको नियम १२७ मा जिम्मेवार व्यक्तिले सम्बन्धित विभाग वा मन्त्रालयमा प्रत्येक आर्थिक वर्षको आषाढ महिनाको सेस्ता दाखिला गर्दा सो आर्थिक वर्षमा गएको र विगतको जिम्मेवारी सरेको पेशकीमध्ये फछ्यौट हुन बाँकी रहेको मध्ये म्याद नाघेको र ननाघेको पेशकीको विवरण फाँटवारीसाथ पेश गर्नुपर्ने र सम्बन्धित विभाग मन्त्रालयले पेशकीको लगत राखी म्यादभित्र फछ्यौट नगर्ने नगराउनेलाई नियम १२५ र १३० बमोजिम कारबाही गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मातहत कार्यालय समेतबाट गएको पेशकीमध्ये फछ्यौट हुन बाँकीको लगत खडा गरी फछ्यौट गराउनेतर्फ सम्बन्धित विभाग मन्त्रालय सक्रिय भएको नदेखिएको व्यहोरा गत विगत प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएकोमा यो वर्ष पनि स्थिति यथावत् रहेको देखियो ।

- ६६.११ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम २०१ बमोजिम आर्थिक दायित्व पर्ने विषयमा अर्थ मन्त्रालयको सहमति लिनुपर्ने प्रावधान रहेकोमा सो विपरीत खानेपानी तथा ढल निकास विभागबाट सञ्चालित आयोजनाले विभागस्तरीय निर्णयबाट सरोकारवालाहरूबीच एक दिने कार्यशाला गोष्ठीमा प्रत्येक जिल्लाको लागि सहभागी भत्ता, खाजा र स्टेशनरीसहित रु.१० हजार तथ्याङ्क सङ्कलनहरूको प्रति गाउँ विकास समिति दैनिक भ्रमण भत्ता रु.२२५१/-, अनुगमन सुपरिवेक्षकको दैनिक पारिश्रमिक भत्ता रु.२४८१/- लगायत विभिन्न कर्मचारीहरूलाई छुट्टै दैनिक भ्रमण भत्ता एवं अन्य सुविधा प्रदान गर्ने गरी निर्देशिका लागू गरेको देखियो । अर्थ मन्त्रालयको सहमतिबेगर निर्देशिका बनाई खर्च लेखेको यस्तो सुविधा नियमपरक देखिएन ।

• विनियोजन

विनियोजनतर्फको लेखापरीक्षणको क्रममा सन्तोषजनक पुष्ट्याई एवं हर्जानाबेगर म्याद थप गर्ने आयोजनामा सवारीसाधन हुँदाहुँदै भाडामा लिने, वस्तुगत सहायताका जिन्सी दाखिला नगर्ने र आर्थिक विवरणमा खर्च नदेखाउने, दोहोरो निकास दिने आदि जस्ता अनियमितता देखिएका छन् । यसका केही प्रमुख उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

६७. **कमिसन** – नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबीच राष्ट्र ऋणसम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने २०५८।६।१० को सम्झौताको दफा ३ बमोजिम आन्तरिक ऋण व्यवस्थापनको कार्य सम्पादन गरेबापत सम्झौताको दफा ३ मा नेपाल राष्ट्र बैङ्कको खातामा बाँकी रहिरहेको रकममा प्रतिलाख पचास रुपैयाँका दरले कमिसन भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ । यसै गरी सम्झौताको दफा ५ बमोजिम प्राथमिक बजारबाट ऋणपत्र बिक्री गर्दाको बिक्री दलाली र खण्डित अवधिको व्याज नेपाल राष्ट्र बैङ्कले सरकारसँग माग गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइयो । तर यो वर्ष नेपाल राष्ट्र बैङ्कले विभिन्न वाणिज्य बैङ्क र वित्तीय संस्थाहरूले २०६१।६२ मा विभिन्न ऋणपत्रहरूको व्याज भुक्तानी गरेको आधार देखाई सो वर्ष त्यस्ता बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूमार्फत रु.७२ करोड ५७ लाख ५ हजार बराबरको रकम भुक्तानी गरेको हुँदा त्यसरी भुक्तानी गर्ने बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई भुक्तानी गरेको रकमको ०.२५ प्रतिशतका दरले हुन आउने कमिसन रु.१८ लाख १४ हजार समेत महालेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग माग गरेको आधारमा कार्यालयले नेपाल राष्ट्र बैङ्कलाई भुक्तानी पठाएको पाइयो । कुन कुन बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कुन शर्तअनुसार व्याज भुक्तानी गर्न लगाई कमिसन भुक्तानी गर्नुपरेको हो सोको विवरण र सम्झौता समेत पेश भएन । एक पटक पूरै साँवा रकममा कमिसन भुक्तानी गरिसकेपछि पुनः व्याज भुक्तानी गरेको रकम समेतको कमिसन भुक्तानी गर्नाले २०५८।६।१० को सम्झौताको दफा ३ को विपरीत देखिएकोले उक्त रकम फिर्ता लिई दाखिला गर्नुपर्ने देखियो ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्क र नेपाल सरकारबीच राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन गर्नेसम्बन्धी सम्झौताको दफा ३(ख) मा ऋण व्यवस्थापनको कमिसन माग गर्दा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले नोट निष्कासनको लागि सुरक्षणका रूपमा नोट विभागमा राखेको ऋणपत्रहरू हिसाबमा समावेश गर्न नपाउने शर्त रहेको भए तापनि यो वर्ष २०६२ आश्विन र चैत्रको कमिसन माग गर्दा कुल राष्ट्र ऋणमध्ये नेपाल राष्ट्र बैङ्कले नोटको सुरक्षणबापत राखेको ऋणपत्र नछुट्याई पूरै बाँकी ऋणपत्रहरूको हुने कमिसन माग गरेको र भुक्तानी गरेको पाइयो । नोट निष्कासनको लागि सुरक्षणबापत नोट विभागमा राखेको ऋणपत्रहरूको हिसाब कार्यालयले राखेको नपाइएकोले सम्झौताको शर्तबमोजिम तिर्नु नपर्ने कमिसन रकम समेत तिरेकोले यस्तो आर्थिक भार नपर्ने गरी अभिलेख व्यवस्थित गर्नुपर्दछ ।

६८. **ब्याज** – नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैङ्कसँग लिएको २०६१।६२ को अवधिको अधिविकर्षबापत रु.२ अरब ६२ करोड ३० लाख ९ हजार र सोमा लागेको ब्याजबापतको रकम रु.५३ लाख ९५ हजार समेत उक्त बैङ्कले २०६२।९।२५ मा नेपाल सरकारसँग माग गरी पठाएकोमा २०६२।१०।७ मा ब्याजबापतको रकम रु.५३ लाख ९५ हजार नगदै भुक्तानी गरिसकेको र २०६२।१०।२ को राज्य मन्त्रिस्तरीय निर्णयबाट अधिविकर्ष बापतको रकम रु.२ अरब ६२ करोड ३० लाख ९ हजारको लागि २.४५४२ प्रतिशतको बढादर भएको दोस्रो बजारमार्फत कारोबार हुनसक्ने ९१ दिने ट्रेजरी बिल निष्कासन गर्ने निर्णय भएको पाइयो । ब्याजबापतको रकमको नगदै भुक्तानी पठाई सकेपछि र अधिविकर्ष बराबरको रकमको ट्रेजरी बिल जारी गरी सकेपछिको २०६२।४।१ देखि २०६२।१०।१ सम्मको ब्याज छुट भएको देखाई नेपाल राष्ट्र बैङ्कले रु.३ करोड २२ लाख ७५ हजार समेत माग दावी गरेको आधारमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पनि सो रकम खर्च लेखी भुक्तानी पठाएको पाइयो । तर सो बैङ्कले गत आर्थिक वर्षको अधिविकर्ष के कति हो भन्ने २०६२।९।२५ मा मात्र यकिन गरी नेपाल सरकारसँग भुक्तानी माग गरी पठाएको र सम्झौताबमोजिम ब्याजबापत नगदै भुक्तानी र अधिविकर्षबापत लिएको रकमको ट्रेजरी बिल हिसाब प्राप्त भएको ७ दिनभित्र ट्रेजरी बिल प्रदान गरेकोमा पनि २०६२ श्रावण १ देखि ऐ माघ १ गतेसम्मको ट्रेजरी बिलको ब्याज भनी रु.३ करोड २२ लाख ७५ हजार छुट्टै दावी गर्ने र भुक्तानी दिनाले अधिविकर्ष सम्बन्धी नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैङ्कबीच भएको

सम्भौताको शर्त नम्बर २ बमोजिम भएको नदेखिनुको साथै ऋण रकमको साँवा व्याज सो ऋण लिएको मितिले १८० दिनभित्र प्रचलित बजार व्याज दरमा नगद वा बजारयोग्य ऋणपत्र मार्फत सरकारले बैकलाई चुक्ता गर्नुपर्ने शर्तबमोजिम सरकारले जारी गरेको ऋणपत्र २०६२।१०।१ सम्म १८३ दिन हुँदा सम्भौताको शर्तभन्दा ३ दिन बढीको मात्र व्याज भुक्तानी गर्नुपर्नेमा १८३ दिनकै ट्रेजरी बिलको व्याज भुक्तानी दिएकोले सम्भौताबमोजिम नभएको ३ दिनको हुने व्याज घटाई बाँकी बढी भुक्तानी रकम फिर्ता लिई राजस्व दाखिला हुनुपर्दछ ।

६९. **म्याद थप** – मुख्य प्रवेशमार्ग स्तरोन्नति एवं निर्माणअन्तर्गत मेलम्ची बजारदेखि टिम्बुसम्मको १८ किलोमिटर सडक स्तरोन्नति एवं नयाँ सडक तथा पुल लगायतका संरचना निर्माण गर्न विभिन्न चेनेजको प्याकेजको लागि छुट्टाछुट्टै ठेक्का बन्दोबस्त भई प्रत्येक प्याकेजको लागि ९ महिनाभित्र कार्य सम्पन्न गर्ने गरी २०५८।५।९ र २०५९।६।० मा सम्भौता गरेको देखिन्छ । प्रत्येक ठेक्काको म्याद ९ महिना तोकिए तापनि सन्तोषजनक पुष्ट्याईबेगर करिब १ वर्ष ६ महिनादेखि २ वर्ष ८ महिनासम्म म्याद थप गरेको देखियो ।

म्याद थप गरिएका ठेक्काहरूमध्ये चनौटे-किउल र किउल-टिम्बुको ठेक्कामा अढाई वर्षभन्दा बढी म्याद थप गर्दा पनि कुल सम्भौता रकममध्ये क्रमशः ३१.२८ र ४३.३० प्रतिशतमात्र काम भएको देखिएकोले बाँकी काम सम्पन्न गर्ने बारेमा निश्चितता देखिएन । ठेकेदारबाट समयमा काम सम्पन्न नगर्नाले अन्य निर्माण काममा असर पर्नुको साथै लागत र समयमा वृद्धि हुने देखियो । यस्तो कार्यमा ठेक्का सम्भौताको कार्यान्वयनमा ध्यान दिनु जरुरी छ ।

७०. **परामर्श सेवा** – परामर्श सेवा लिने सम्बन्धमा वैदेशिक सहायता नीति, २०५९ मा ऋण सहयोगको रकमबाट परामर्शदाता तथा विदेशी विशेषज्ञहरूको सेवामा हुने खर्चलाई कम गरिने व्यहोरा उल्लेख छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ८१ मा आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन, ड्रइङ्ग, डिजाइन, निर्माण कार्यको रेखदेखजस्ता कार्यका लागि परामर्श सेवा लिन आवश्यक भएमा उपलब्ध विभागीय दक्ष प्राविधिक वा जनशक्ति, यन्त्र औजारहरू बजेट समेतको विचार गरी त्यस्तो सेवा लिन सकिने व्यवस्था छ । परामर्शदाताले आयोजनाबाट प्राप्त गरेको वा आयोजनाको बजेटबाट खरिद गरी प्रयोग गरेका सामान आयोजना सम्पन्न भएपछि फिर्ता लिई जिन्सी आम्दानी गर्दा सामानको नाप, साइज, गुणस्तर खुल्ने विवरण, मूल्य आदि उल्लेख नगरी आम्दानी बाँड्ने गरेको, निर्माण कार्य तालिकासँग तालमेल नमिलाई सुपरिवेक्षणका लागि परामर्शदाता नियुक्त गरेको, सम्भौतामा उल्लिखित मानिस/महिनाभन्दा बढी अवधि परामर्शदातालाई काममा लगाएको, जटिल प्राविधिक विषय नभएको परिस्थितिमा पनि परामर्शदाताहरू नियुक्ति गर्ने गरेको, आयोजनामा पर्याप्त सवारीसाधन हुँदाहुँदै अन्यत्र प्रयोग गर्न दिई आयोजनाले थप सवारीसाधन भाडामा लिई परामर्शदातालाई उपलब्ध गराएको समेत देखिएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका केही प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ७०.१ मेलम्ची आयोजनाको निर्माणाधीन विभिन्न कम्पोनेन्टहरूको इन्जिनियरिङ ड्रइङ, डिजाइन, निर्माण व्यवस्थापन तथा सुपरिवेक्षणको लागि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा स्थानीय परामर्शदाताहरू नियुक्ति गरेको देखियो । आयोजनाले गत वर्षसम्मको खर्चमध्ये परामर्शदातामा ५१.५५ प्रतिशत खर्च गरेको थियो । यस वर्षसम्मको कुल खर्चमध्ये परामर्शदातामा रु.१ अरब ६७ करोड ६७ लाख ३४ हजार (४५.६० प्रतिशत), निर्माण कार्यमा रु.१ अरब १७ करोड ८२ लाख ९७ हजार (३२.०४ प्रतिशत), जग्गा मुआव्जामा रु.५१ करोड २८ लाख १६ हजार (१३.९५ प्रतिशत) र सुरक्षा एवं कार्य सञ्चालनमा रु.३० करोड ९३ लाख ८९ हजार (८.०५ प्रतिशत) खर्च गरेको देखिन्छ ।

इन्टेक तथा टनेल निर्माण कार्य र काठमाडौँ उपत्यकामा पानी वितरणको आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण सुरु नै नभए तापनि आयोजनामा सोको सुपरिवेक्षण गर्ने परामर्शदाताहरू एवं सञ्चालन कार्यमा निरन्तरता दिएकोले यस वर्षसम्म परामर्शदाता, सुरक्षा, सवारीसाधन एवं कार्यसञ्चालन समेतको व्यवस्थापकीय खर्च रु.१ अरब ९४ करोड ६९ लाख ३९ हजार (५३.९६ प्रतिशत) देखियो । आगामी वर्ष

निर्माण काममा ठोस प्रगति नगर्ने हो भने यस्ता व्यवस्थापन खर्चमा निरन्तरता दिनुपर्दा आयोजनाको सुरु लागतमा निकै मात्रामा वृद्धि हुने देखिएको छ ।

७०.२ आयोजनाले परामर्शदाताको बिलमा राखी विभिन्न परामर्शदाताहरूका लागि आवश्यक विभिन्न उपकरण यन्त्रहरू खरिद गर्ने गरेको छ । यो वर्ष आयोजनाले जनसम्पर्क परामर्शदाता, वातावरणीय व्यवस्थापन कार्यक्रम र मुख्य आयोजना व्यवस्थापन परामर्शदाताको लागि फर्निचर, क्यामरा, टेलिभिजन, फ्याक्स मेसिन, कम्प्युटर, प्रिन्टर, यूपीएस, स्क्रानर आदि यन्त्र उपकरण खरिदबापत रु.२२ लाख ४९ हजार भुक्तानी दिएको छ । परामर्शदाताको बिल रकमको भुक्तानी दिँदा आयोजनाले जिन्सी सामानको अभिलेख नजनाई सीधै खर्च लेखेकोले परामर्शदातालाई उपलब्ध गराएको सबै सामानहरू फिर्ता अभिलेखमा जनाएको पाइएन ।

७०.३ आयोजनाको प्रयोजनका लागि सुरुङ प्रवेशमार्गका पुरानो ठेकेदारको बिलमा समावेश गरी खरिद भएका सवारीसाधनहरूमध्ये ४ जिप, १ कार र १ पिकअप समेत ६ सवारीसाधन अन्यत्र प्रयोग गर्न दिएको पाइयो ।

आयोजनाका व्यवस्थापन (ब्रिजिङ्ग) परामर्शदातालाई २ जिप, ३ कार र १ माइक्रोभेन गरी ६ सवारीसाधन आयोजनाले उपलब्ध गराएको छ । उपर्युक्तानुसार सवारीसाधनहरू मौजुद हुँदाहुँदै सुरुङ प्रवेशमार्गका हालका ठेकेदारको डे-वर्क आइटममा समावेश गरी ३ कार भाडामा लिई सोमध्ये २ आयोजना व्यवस्थापन परामर्शदातालाई र १ आयोजनाको साइट अफिसमा प्रयोग गरेको देखाई यो वर्ष रु.२४ लाख २६ हजार भाडा खर्च लेखेको छ । यसरी योजनामा भएका सवारीसाधन सदुपयोग नगरी अनावश्यक सवारीसाधन भाडामा लिई खर्च गरेकोले आयोजना खर्च नियन्त्रण हुन नसकी लागत बढ्न जाने देखियो ।

७०.४ सडक विभाग मातहत वैदेशिक ऋण सहयोगमा सञ्चालित आयोजनाहरूमा आयोजना लागतको १५ प्रतिशतसम्म परामर्श सेवामा खर्च हुने गरी निम्नानुसार सम्झौता गरेको पाइयो । सामान्य सडक निर्माण र सम्भार कार्यमा सुपरिवेक्षणमा समेत विदेशी परामर्शदाताको संलग्नता रहेको देखिन्छ ।

(रु. हजारमा)

आयोजनाको नाम	आयोजनाको कुल लागत	परामर्श सेवाको लागत	कुल लागतको प्रतिशत	हालसम्मको खर्च	
				आयोजनाको कुल खर्च	परामर्श सेवा खर्च
१. सडक सञ्जाल विकास आयोजना	५,४४,००,००	६७,३९,३७	१२.३७	१,३३,८२,४८	३१,८८,१०
२. सवरीजनल ट्रान्सपोर्ट फेसिलिटेशन आयोजना	१,५४,०३,५३	१९,९५,००	१२.९५	२,४०,८२	१,८५,०४
३. सडक मर्मत तथा विकास आयोजना	६,५९,००,००	९९,९३,०२	१५.१६	४,००,३४,३२	८४,९६,४६

परामर्श सेवाको आवश्यकता पहिचान गर्दा विभागीय दक्ष जनशक्तिबाट सम्पादन हुन नसक्ने सेवाको पहिचान गरी यथासम्भव स्वदेशी विज्ञको सेवा लिने गरी परामर्श सेवा व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

७०.५ जलस्रोत मन्त्रालयअन्तर्गतका ३ विभाग र मातहतका ९९ कार्यालयले विभागीय जनशक्तिबाट हुनसक्ने नसक्ने विश्लेषण नगरी विभिन्न अध्ययन तथा सर्वेक्षण कार्य गराई रु.४ करोड १९ लाख ३१ हजार परामर्शसेवामा खर्च गरेका छन् । कार्यालयमा रहेका जनशक्तिको विश्लेषण गरी गर्नुपर्ने कामको तुलनामा जनशक्ति अपर्याप्त भएमा मात्र बाह्य परामर्शदाताबाट गराउनुपर्ने कामको प्रकृति निश्चित गरी बजेट व्यवस्था गर्ने एवं सेवा प्राप्त गर्नेतर्फ मन्त्रालयले सोचाई राख्नुपर्ने देखिन्छ ।

७०.६ परामर्शदातालाई सम्झौताअनुरूप सुरुदेखि हालसम्मको बीजक पिच्छेको खर्च शीर्षकगत रुपमा भुक्तानी दिन बाँकीको विवरण र सोको बिल भरपाई सँलग्न गरी भुक्तानी दिनुपर्नेमा सो विपरीत व्यावसायिक लेखापरीक्षकको प्रतिवेदनको आधारमा मात्र भुक्तानी दिने कार्य भएको छ । अतः यसरी भुक्तानी गरेको रु.१ करोड ९ लाख ८२ हजार (अमेरिकी डलर १ लाख ४८ हजार) खर्चको समुचित आधार प्रस्तुत हुन आएन । भुक्तानी भएको सो रकमको बीजकअनुसार बिल, भरपाई, सम्झौता एवं सो रकम खर्च लेखन मिल्ने आधारबेगर दर्तावाला लेखापरीक्षकको प्रतिवेदन र अर्थ मन्त्रालयको निर्णयको आधारमा मात्र खर्च लेखिएकोले प्रचलित आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी कानूनबमोजिम खर्च भएको भन्न सक्ने स्थिति भएन ।

परामर्शदाताको छनौट गर्ने प्रक्रिया पारिश्रमिक, सुविधा, दायित्व र जिम्मेवारीका सम्बन्धमा कानूनले व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गर्न औल्याउँदै आएकोमा खासै सुधार भएको पाइएन ।

७१. **जिन्सी व्यवस्थापन** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ ले मालसामान खरिद, सरकारी सम्पत्तिको जिम्मा, त्यसको लगत र संरक्षण, सोको निरीक्षण एवं मर्मत सम्भार सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । मालसामान खरिदमा प्रतिवर्ष सरकारको ठूलो लगानी हुनुको साथै वैदेशिक सहायताबाट पनि यस्ता सामान प्राप्त हुने गर्दछ ।

खरिद भएका सामान आम्दानी बाँड्ने तथा जिन्सी निरीक्षण गर्ने कार्य प्रायः सबै कार्यालयबाट भएको देखिन्छ । तर जिन्सी आम्दानी जनाउँदा सामानको नाप, साइज, गुणस्तर, मूल्य आदि नखुलाउनु, वैदेशिक सहायतामा प्राप्त सामान जिन्सीमा आम्दानी नजनाउनु, कार्यालय खारेज हुँदा तथा गाभिँदा जिन्सी हस्तान्तरण नगर्नु, जिन्सी निरीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार मर्मत एवं लिलाम नगर्नु, वस्तुगत सहायतामा प्राप्त सामानको जानकारी नियमानुसार तालुक कार्यालयमा नगराउनु, जिन्सीको केन्द्रीय लगत नराख्नुजस्ता कमी कमजोरीका कारण समग्र रूपमा जिन्सी व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन सकेको पाइँदैन । यससम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ५०(१) अनुसार कार्यालयले जिन्सी निरीक्षण गरी जिन्सी अभिलेख दुरुस्त राख्नुपर्नेमा सस्पेन्सन ब्रिज डिभिजन कार्यालयको बबरमहलस्थित भण्डारमा करिब ३० वर्ष अगाडि खरिद भएका तथा वस्तुगत सहायतामा प्राप्त रंगरोगन, ग्यावियन तार, भोलुङ्गे पुलको टुल्स तथा फिटिङ्स लगायतका सामान लामो समयदेखि मौज्जात रहेको व्यहोरा जिन्सी परीक्षण गर्दा देखिन आयो । उक्त सामानहरू प्रयोगमा ल्याई वा लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया सुरु गरी जिन्सी व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

७२. खाद्यान्न मौज्जात

- ७२.१ ग्रामीण सामुदायिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमको लागि विश्व खाद्य कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने चामलको मूल्य प्रति मेट्रिक टन रु.१५ हजारले गणना गर्ने बारेमा सम्झौतामा उल्लेख छ । कार्यक्रम सञ्चालन इकाईले पेश गरेको चामलको विवरण अनुसार यो वर्ष रु.१३ करोड ९० लाख ७७ हजार बराबरको ९ हजार २७२ मेट्रिक टन चामल प्राप्त भएको देखिन्छ । तर आर्थिक विवरणमा रु.१२ करोड १९ लाख ९४ हजार बराबरको ८ हजार १३३ मेट्रिक टन प्राप्त भएको देखिएकोले रु.१ करोड ७० लाख ८४ हजार बराबरको १ हजार १३९ मेट्रिक टन चामलको हिसाब फरक पर्न गएको छ ।

- ७२.२ अछाम जिल्लामा ग्रामीण सामुदायिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रम अन्तर्गत निर्माणाधीन विभिन्न सडक खण्डहरूमा साँफेबगर स्टोरबाट २ लाख ६७ हजार ४७८ के.जी चामल ढुवानी गरेको देखाई रु.२२ लाख २५ हजार ढुवानी खर्च लेखेको छ । तर निकासी फारामहरूबाट निकासी भएको चामल साँफेबगर स्टोरको जिन्सी खाताबाट मौज्जात घटाएको पाइएन । त्यसैगरी साँफेबगर स्टोरबाट मंगलसेन स्टोरमा रु.३९ लाख ६६ हजार मूल्य बराबरको २ हजार ६४४ क्वीन्टल चामल चलानी गरेकोमा रु.२६ लाख ५६ हजार मूल्य बराबरको ८७३ क्वीन्टल चामल मंगलसेन स्टोरले आम्दानी गरेको देखिएन ।

अतः फरक पर्न गएको चामले हिसाब मिलान गर्ने र आम्दानी गर्न छुट चामल स्टोर आम्दानी देखाई जिन्सी हिसाबको विवरण यथार्थपरक बनाउनुपर्दछ ।

७३. **दोहोरो निकास** – यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका ७५ जिल्ला शिक्षा कार्यालयमध्ये ३९ कार्यालयले प्राथमिक विद्यालयतर्फ रु.१ करोड ९ लाख ८५ हजार र निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिकतर्फ २९ कार्यालयले रु.५३ लाख ३२ हजार समेत रु.१ करोड ६३ लाख १७ हजार शिक्षक शिक्षिकाहरूको तलब, भत्ता, मसलन्द र प्रशासनिक खर्च दोहोरो तथा दरबन्दी बेगर विद्यालयहरूलाई बढी निकास दिएको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपछि ४ कार्यालयले रु.२७ लाख १३ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरेका छन् ।

प्रत्येक वर्ष दोहोरो तथा बढी खर्च लेख्दै जाने र लेखापरीक्षणले औल्याएपछि रकम असुली गरी दाखिला गर्ने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गर्नको लागि लेखाउत्तरदायी अधिकृतलाई गत वर्षभै यस वर्ष पनि पत्र लेखेकोमा कारबाहीको जानकारी प्राप्त भएन । बेतलबी बिदा, अवकाश, राजीनामा तथा मृत्यु भई खाली भएका शिक्षकहरुको तलब भत्ताबापतको आवश्यकताभन्दा बढी हुने गरी दिएको चौमासिक निकासका सम्बन्धमा समयमै आवश्यक नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

७४. **कार्यक्षेत्र** – बाली विविधीकरण आयोजनाको कार्यक्षेत्र मध्यपश्चिम र सुदूर पश्चिमाञ्चलका १२ जिल्ला रहने गरी नेपाल सरकार तथा एसियाली विकास बैङ्कबीच सम्पन्न सम्झौतामा छ । आयोजनाले प्राविधिक सहायक र नायब प्राविधिक सहायक ५० लाई ४५ दिने साना सिंचाई तालिम सञ्चालन गर्न रु.१० लाख बजेट स्वीकृत गराई प्राविधिक तथा आर्थिक प्रस्तावबाट बढी अङ्क ल्याउने एक परामर्शदाताको प्रस्ताव स्वीकृत गरी रु.६ लाख ८४ हजारमा तालिम सञ्चालन गर्न सम्झौता गरेकोमा परामर्शदाताले २५ लाई नेपालगञ्जमा र २५ लाई विराटनगरमा तालिम उपलब्ध गराई रकम भुक्तानी लिएको देखियो । सम्झौतामा उल्लिखित कार्यक्षेत्र बाहिर पूर्वाञ्चलको विराटनगरमा तालिम सञ्चालन गर्न विभागले स्वीकृत दिएको पाइयो । नेपाल सरकार र दाताबीच भएको सम्झौता विपरीत विभागले निर्णय गरी कार्यक्षेत्र बाहिर कार्यक्रम सञ्चालन गर्न मिल्ने देखिँदैन । यस सम्बन्धमा अन्य क्षेत्रमा समेत प्राविधिक दक्षता बढाउने हेतुले तालिम दिएको व्यहोराको जवाफ प्राप्त भएको छ ।

७५. **अध्ययन** – कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यालयले निजी क्षेत्रको सहभागितामा अदुवा प्रशोधन उद्योगको सम्भाव्यता अध्ययन गराउने उद्देश्यले एक परामर्शदाता नियुक्त गरी रु.३ लाख ६० हजार सेवा शुल्क भुक्तानी गरेको छ । परामर्श सेवा लिन कार्यालयले एक संस्थालाई रु.२५ हजार शुल्क दिई आर्थिक तथा प्राविधिक प्रस्ताव लेखनको कार्य गराएकोमा सम्भाव्यता अध्ययनको कार्यका लागि परेका ३ प्रस्तावमध्ये मूल्याङ्कनको आधारमा सोही संस्था छनौट भएको छ । आर्थिक र प्राविधिक प्रस्ताव लेखन गर्ने संस्थालाई नै सम्भाव्यता अध्ययनको प्रतिस्पर्धामा भाग लिन दिएकोले परामर्शदाता छनौटमा हित बाझिएको स्थिति देखिएको छ । यस सम्बन्धमा प्रस्ताव लेखन गर्ने संस्थालाई प्रतिस्पर्धामा भाग लिन रोक लगाउने व्यवस्था प्रचलित कानूनले नगरेकोले सो संस्थालाई प्रतिस्पर्धामा भाग लिन दिएको व्यहोराको जवाफ दिएको छ ।

अतः हित बाझिने स्थिति आउन नदिन प्रचलित कानूनमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

७६. **सहकारी दर्ता** – सहकारी विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार गत वर्षसम्म सहकारी संस्थाको संख्या ७ हजार ५९८ भएकोमा यो वर्ष ७७८ थप दर्ता भई सहकारी संस्थाको कुल संख्या ८ हजार ३७६ पुगेको छ । सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३ र ४ ले गरेको प्रावधानअनुसार कम्तीमा २५ व्यक्तिहरु सदस्य भएको प्रारम्भिक संस्था गठन गरी सम्बन्धित संस्थाको विनियम, कार्ययोजना तथा सदस्यहरुले लिन कबोल गरेको शेयर विवरणसाथ दरखास्त दिएमा सोही ऐनको दफा ५ अनुसार रजिष्ट्रारले सहकारी सिद्धान्तबमोजिम दरखास्त पर्न आएको हो होइन हेरी उपयुक्त देखिएमा दर्ता गरी दर्ताको प्रमाणपत्र दिनसक्ने व्यवस्था छ । संस्था दर्ता गर्दा धरौटी राख्नुपर्ने एवं दर्ता भएमा संस्थाले नविकरण गराउनुपर्ने व्यवस्था छैन । सहकारी संस्थाहरु स्वायत्त र स्वतन्त्र हुने भए तापनि सहकारिताको दायराभन्दा बाहिर जान खोजेमा त्यस्ता संस्था उपर सजाय एवं जरिवाना गरी नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था सहकारी ऐनमा छैन ।

सहकारी ऐनमा ग्रामीण र शहरी क्षेत्रमा खोलिने संस्था दर्ताको लागि छुट्टाछुट्टै मापदण्ड नतोकिएको, संस्थाको प्रकृतिअनुसार सदस्य संख्या हुने व्यवस्था नभएको एवं ऐन नियमअनुसार काम नगर्ने नगराउने संस्थाका सञ्चालक र कर्मचारीलाई सजाय हुने व्यवस्था नभएको परिप्रेक्ष्यमा सहकारी ऐन नियममा समयानुकूल सुधार हुनु आवश्यक देखिएको छ ।

७७. **घटी मौज्जात** – हैसियत खस्केको काठको गत वर्षसम्मको मौज्जात ९ लाख ८३ हजार घनफिट रहेकोमा यो वर्षको अन्तसम्ममा २ लाख १६ हजार घनफिट देखाएको छ । गत वर्षको मौज्जातमध्ये ७ लाख ६७ हजार घनफिट काठ घटेको कारण समेत खोली हिसाबको पुष्ट्याई पेश हुन आएको छैन । काठको हैसियत छुट्याउने आधार, प्रक्रिया र जिम्मेवार व्यक्ति वा संस्थाबारेमा नीतिगत व्यवस्था रहेको देखिँदैन । अतः वन

सम्पदाको उपयोग गर्न समयमै उपयुक्त नीति अख्तियार गर्न नसकिएमा राष्ट्रिय सम्पत्तिको दुरुपयोग हुने अवस्था देखिन आयो ।

(हजार घनफिटमा)

निकाय	गत प्रतिवेदनमा भएको	यो वर्ष देखाएको	फरक
वन कार्यालय	४१६	१८९	२२७
दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल	२०६	२२	१८४
जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समिति	३६१	५	३५६
जम्मा	९८३	२१६	७६७

७८. **वन अतिक्रमण** – प्राकृतिक वातावरण र विकासबीच सन्तुलन कायम राख्न वनक्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रफल वृद्धि गरी राष्ट्रिय औसत क्षेत्र ४० प्रतिशतमा कायम राख्न दशौं योजनाले वन अतिक्रमण नियन्त्रण नीति ल्याउने उल्लेख भएकोमा वन विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार विभिन्न ३० जिल्लाको ७९ हजार ९८७ हेक्टर वनक्षेत्र अतिक्रमणमा परेको उल्लेख छ । नेशनल फरेष्ट्री इन्भेन्ट्रीका अनुसार हाल वन अतिक्रमण ३९.६ प्रतिशत रहेको छ । दशौं योजनाको अन्तसम्ममा पनि नीति तथा कार्यक्रम तयार गरी लागू गरेको देखिएन ।

वन अतिक्रमण जस्तो विषयमा योजनाअनुरूप नीति निर्धारण तथा कार्यान्वयनमा गम्भीरता देखाउनुपर्ने देखिन्छ ।

७९. **सङ्कलन र बिक्री** – लेखापरीक्षणको क्रममा सङ्कलित विवरणअनुसार तराई तथा भित्री मधेशका २० जिल्लामा सालकाठ ६ लाख २३ हजार ४३३ घनफिट मौज्दात रहेको देखिन्छ । न्यूनतम सरकारी रोयल्टी प्रतिघनफिट रु.२५०/- का दरले पनि उक्त काठको मोल रु.१५ करोड ५८ लाख ५८ हजार हुन आउँदछ ।

काठ सङ्कलन भएपछि बिक्री वितरणमा ध्यान दिन नसकेको कारण सालबसाली मौज्दात बढ्दै जाने हुँदा काठको हैसियत बिग्रदै गई सरकारी आमदानी नोक्सानीमा पर्नजाने हुँदा काठको सङ्कलनसँगसँगै बिक्री वितरणलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने देखियो । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय र वन विभागद्वारा काठको सङ्कलन तथा बिक्री वितरणको विश्लेषण गरी देखापरेका समस्याहरूको निराकरण गर्न उपयुक्त रणनीति तयार हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

८०. **सीधै भुक्तानी** – स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियम ३८(३) अनुसार खर्च गर्दा बिल भरपाई सहितको लेखा राख्ने व्यवस्था छ । जिल्ला विकास समिति कपिलवस्तु, डडेल्धुरा, बैतडी र अछामले सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गत निकासी भएको रु.१ करोड ७० लाख ५६ हजार भरपाई तथा फाँटवारी प्राप्त नगरी गाउँ विकास समिति तथा नगरपालिकालाई सीधै भुक्तानी दिएका छन् । त्यसैगरी यो वर्ष सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गरेको पेशकी फछ्यौट गर्दा जिल्ला विकास समिति, धनुषाले रु.१८ लाख ५४ हजार र डोटीले रु.३ लाख १६ हजार रकम बुझ्नेको भरपाईबेगर पेशकी फछ्यौट गरेको छ ।

वितरित रकमको यथार्थता सम्बन्धमा सम्बन्धित जिल्ला विकास समितिले अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गरी आगामी वर्षको निकासी दिने व्यवस्था गर्नुको अतिरिक्त बिल भरपाई बेगर खर्च लेखेको रकम असुल हुनुपर्दछ ।

८१. **अधुरो योजना** – दुर्गम क्षेत्र विकास समितिको नियमावलीको परिच्छेद २ को विकास योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रिया सम्बन्धी नियम २.३ र २.७ बमोजिम दुर्गम क्षेत्रको आवधिक तथा वार्षिक विकास योजना तर्जुमा गरी आगामी आर्थिक वर्षको लागि दुर्गम क्षेत्र विकास योजना फागुन मसान्तभित्र दुर्गम क्षेत्र विकास समितिको बैठकले स्वीकृत गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । वार्षिक योजनामा समावेश नभएका योजना सम्पन्न हुन बाँकी रहेका ९ जिल्लाका अधुरा क्रमागत २५ योजनामा यो वर्ष रु.१ करोड २७ हजार विगत वर्षमा नै फ्रिज गर्नुपर्ने रकम फ्रिज नगरी मूल कोषमा जिम्मेवारी सारेको रकम निकासी दिएको पाइयो ।

यसरी निकासालाई खर्च गरेको कारोबार आर्थिक विवरणमा देखाउने गरेको छैन । सम्बन्धित जिल्लाको वार्षिक कार्यक्रममा समावेश नै नगरी रकम खर्च गर्ने व्यवस्था अन्त्य गरी त्यसरी भएको कारोबारको लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।

८२. **स्रोत व्यवस्था** – मेलम्ची खानेपानी आयोजना कार्यान्वयन गर्न अमेरिकी डलर ४६ करोड ४० लाख (रु.३५ अरब ४१ करोड ५२ लाख २४ हजार) लाग्ने अनुमान भएकोमा नेपाल सरकारबाट २५.४३ प्रतिशत, एसियाली विकास बैङ्कबाट २५.८६ प्रतिशत, विश्व बैङ्कबाट १७.२४ प्रतिशत, जे.बी.आई.सी. (जापान) बाट ११.२१ प्रतिशत, नोराड (नर्वे) बाट ६.०३ प्रतिशत, स्वीडिस अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (सीडा) स्वीडेनबाट ५.३९ प्रतिशत र अन्य दाताबाट ८.८४ प्रतिशत व्यहोर्ने अनुमान रहेको छ । विश्व बैङ्कबाट आयोजनामा लगानी नगर्ने भएपछि सोको लागि रि-स्ट्रक्चरिङ गरी एसियाली विकास बैङ्कबाट प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा कारवाही भइरहेको जनाए तापनि टुङ्गो लागेको देखिँदैन ।

नोराडको अनुदान २० जुलाई २००५ मा स्थगन भएको देखिएको र सीडाको सहयोग यो वर्षदेखि प्राप्त नहुने भएकोले उक्त सहयोग प्राप्त नहुँदा आयोजनाको वितरण प्रणालीको सुधार एवं टनेल र हेड वर्क्स निर्माण कार्यको लागि स्रोत रकम नपुग भई कार्यान्वयनमा असर पर्ने देखिएको छ । यसमा सुधारका लागि ध्यान दिनु जरुरी छ ।

८३. **मूल्यवृद्धि** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ८३(१) मा बोलपत्र आव्हान गर्दा सिमेन्ट, फलामे डण्डी, काठ, रोडा, ईटा, रंगरोगनका मालसामान, बिटुमिन एमल्सन, बिजुलीका मालसामान र उपकरण, स्यानिटेशनका मालसामानको दर सम्बन्धित कार्यालयले किटान गरी सोको लागत अनुमानबमोजिमको दरभाउपत्र समेत खुलाई दर विश्लेषण लिने व्यवस्था मिलाउनुपर्नेछ । बोलपत्र स्वीकृत भई ठेक्का सम्झौता गर्दा पनि सो ठेक्का सम्झौताको शर्तमा सो दरभाउ र काम गर्ने तालिका समेत उल्लेख गर्नुपर्नेछ । यसरी बोलपत्र तथा ठेक्का सम्झौताको शर्तमा उल्लिखित दरभाउ दश प्रतिशतसम्म घटी बढी हुन आएमा थपघट नगर्ने र दश प्रतिशतभन्दा खुद घटीबढी रकमसम्मलाई ठेक्काको काममा प्रयोग भएको निर्माण सामग्रीको विवरण, मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकर दर्ता प्रमाणपत्र भएको उत्पादक वा बिक्रेतासँग खरिद गरेको कर बीजक समेत पेश गर्नुपर्नेछ । नियमबमोजिम मूल्य घटबढ गर्ने प्रयोजनको निमित्त नियम १३८ बमोजिमको निर्माण सामग्री मूल्य समितिले निर्धारण गरेको दर र ठेकेदारले पेश गरेको बिलमा उल्लिखित रकममध्ये त्यसलाई आधार मान्नुपर्ने व्यवस्था छ । एक वर्ष ६ महिनाभित्र भएको मूल्य परिवर्तन र ठेकेदारको ढिलाईका कारण कार्य तालिकामा तोकेको समयमा हुन नसकेको कामका लागि मूल्यवृद्धि नदिने नियमित प्रावधान सोही नियमको उपनियम (२) ले गरेको छ ।

मेलम्ची डाइभर्सन स्कीमअन्तर्गत आयोजनाको सिन्धु तथा ग्यालथुम सुरुङ प्रवेशमार्ग निर्माणको लागि एक संयुक्त उपक्रमका ठेकेदारसँग रु.९५ करोड ८५ लाख ९६ हजारमा ६१५ दिनभित्र कार्य सम्पन्न गर्ने गरी २५ जनवरी २००५ मा सम्झौता भएकोमा यो वर्षसम्म मूल्य अभिवृद्धि करवाहेक कुल रु.३० करोड ४८ लाख ४ हजार भुक्तानी भएको छ । ठेकेदारसँगको सम्झौताको दफा ७०.३ मा उल्लिखित मूल्य समायोजन सूत्रअनुसार श्रमिक, निर्माण सामग्री र इन्धनको बोलपत्र दाखिला गर्नुभन्दा २८ दिन अगाडिको मूल्यलाई आधार मानी हालको मूल्य अनुपातमा मूल्यवृद्धि दिने व्यवस्था छ । सो समायोजन सूत्रअनुसार ठेकेदारलाई भुक्तानी दिएको ४ देखि ७ सम्मको अन्तरिम बिलको मूल्य समायोजनवापत यो वर्ष रु.४ करोड ११ लाख ४४ हजार मूल्य वृद्धिवापत भुक्तानी दिएको छ । मूल्यवृद्धि दिँदा जुन अवधिको अन्तरिम भुक्तानी दिइएको हो सो अवधिको प्रचलित मूल्य सूचकाङ्कलाई आधार मानी भुक्तानी दिनुपर्नेमा सोभन्दा अगाडि र पछाडि अवधिको मूल्य सूचकाङ्कको आधारमा भुक्तानी दिएकोले ठेकेदारलाई बढी भुक्तानी दिएको रु.८१ लाख १७ हजार असुल गर्नुपर्ने उल्लेख गरेपछि आयोजनाले बढी भुक्तानी भएको रकम अन्तरिम बिल नम्बर ११ बाट समायोजन गर्न पेश भएबमोजिम रु.९१ लाख २० हजार २०६३१०१४ मा कट्टा गरिएको जवाफ प्राप्त हुन आएको छ ।

विदेशी सहायताबाट सञ्चालित योजनाका हकमा सम्झौतामा उल्लिखित मूल्यवृद्धिका शर्तहरू र ठेक्का सम्झौतामा उल्लिखित शर्त अनुरूप मूल्य समायोजन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

८४. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४ मा प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिएबमोजिमको अवस्थामा बाहेक कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई तोकिएको ढाँचामा बीजक दिनुपर्ने र दफा १५ मा दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाउन नहुने व्यवस्था छ । ऐनको दफा २९ ले दफा १४ को उल्लङ्घन गरेमा प्रत्येक पटक पाँच हजार रुपैयाँ जरिवाना गरी लाग्ने कर समेत असुल गरिने एवं दफा १५ उल्लङ्घन गरेमा उठाएको कर र सोको शतप्रतिशत जरिवाना गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम १७ ले कर बीजकको ढाँचा तोकेको, नियम ६(क) मा ठेक्का दिने सरकारी निकायले गरेको ठेक्का सम्झौता र मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानीको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दिई करको भुक्तानी ठेकेदारलाई गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष २ मन्त्रालय मातहतका ८ कार्यालयले दर्ता नभएका १९ फर्म/व्यक्तिबाट काम गराई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.९ लाख ९४ हजार भुक्तानी दिएको, ४ मन्त्रालय मातहतका ४१ कार्यालयले तोकेको ढाँचामा बीजक जारी नगर्ने ३२ फर्म/व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.७० लाख १८ हजार भुक्तानी दिएको छ । त्यस्तै ४ मन्त्रालयअन्तर्गतका ७९ कार्यालयले १०९ फर्म/व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर रु.६ करोड ७ लाख ९ हजार भुक्तानी दिएकोमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी दिएको देखिएन ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) अनुसार नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले कर लाग्ने मूल्यमा कर निर्धारण र असुल उपर गर्नुपर्ने हुन्छ । यो वर्ष सडक सञ्जाल विकास आयोजनाले परामर्शदातालाई विदेशी मुद्रातर्फ रु.७ करोड ७४ लाख ८१ हजार भुक्तानी गर्दा १३ प्रतिशतले हुने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड ७३ हजार कर निर्धारण गरी असुल गरेको छैन । सव-रिजनल ट्रान्सपोर्ट फेसिलिटेशन आयोजनाले परामर्शदातालाई विदेशी मुद्रातर्फ रु.१ करोड १ लाख ६३ हजार भुक्तानी गर्दा १३ प्रतिशतले हुने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१३ लाख २१ हजार निर्धारण गरी असुल गरेको छैन । स्थानीय मुद्रातर्फ परामर्शदाताका स्थानीय फर्मको बिललाई मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी भएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने खरिदमा पूरै बिल रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी दिने र संयुक्त उपक्रमबाटै जारी कर बीजक लिएर मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाउनु जरुरी छ ।

८५. **अतिरिक्त भत्ता** – स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ५६(१) मा स्वास्थ्य संस्था, अस्पताल, हेल्थपोष्टमा हप्तामा ४० घण्टाभन्दा बढी काम गर्नुपर्ने कर्मचारीहरूले बढी समय काम गरेबापत अतिरिक्त सेवा बिदा पाउने छन् र त्यस्तो बिदा अर्को ३ महिनाभित्रमा पालो मिलाई लिन सक्नेछन् । पालो मिलाई अतिरिक्त सेवा बिदा लिन नपाए जति अवधिको तलब बराबरको रकम भुक्तानी दिइने उल्लेख भएको छ । यो वर्ष ९ स्वास्थ्य कार्यालयहरूले २४ घण्टे सेवा देखाई रु.२४ लाख ६४ हजार अतिरिक्त तलब खर्च लेखेका छन् । यसरी खर्च लेख्ने परिपाटीमा नियन्त्रण गरिनुपर्दछ ।

८६. **अभिलेख एवं संरक्षण** – आयोजना सडक तथा पुल निर्माण तथा सञ्चालन गर्न प्राविधिक सहायता, अनुदान र ऋण सहायता प्राप्त गर्न दातृ संस्था/राष्ट्रसँग समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर हुने गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाबाट सल्लाहकार तथा ठेकेदार छनौट गरी सम्झौता गर्ने, निजहरूले काम सकेपछि कार्यसम्पादन सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्ने गरेको पाइन्छ । यसै गरी सडक विभागको संस्थागत विकास गर्ने सन्दर्भमा परामर्शदाताबाट विभिन्न प्रतिवेदन तयार गराउने, आन्तरिक नीतिगत व्यवस्था र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीसँग सम्बन्धित विभिन्न निर्णयहरू भएको पाइन्छ । उदाहरणार्थ यो वर्ष सव-रिजनल ट्रान्सपोर्ट फेसिलिटेशन आयोजनाका लागि परामर्शदातासँग सम्झौता भएको छ भने सडक मर्मत तथा विकास आयोजना अन्तर्गत सडक क्षेत्रमा लगानीको प्राथमिकता सम्बन्धी प्रतिवेदन (पी.आई.पी.) परामर्शदाताबाट तयार गराएको छ ।

महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरूको अभिलेख तयार गरी संरक्षण गर्न विद्यमान ऐन नियम र विभागीय प्रयास पर्याप्त देखिँदैन । सडक निर्माण सम्बद्ध महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरूको अभिलेख तयार गरी सुरक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

८७. **ब्याज भुक्तानी** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ९३(क) मा रीतपूर्वकको बिल पेश भएको ६० दिनपछि पनि जाँच गरी बिल भुक्तानी हुन नसकेमा वार्षिक १० प्रतिशतका दरले ब्याज समेत भुक्तानी दिनुपर्ने व्यवस्था छ । पुल निर्माण कार्यक्रमतर्फ २०५८।५९ मा रु.६० करोड ९० लाख बजेट व्यवस्था भएकोमा वैदेशिक स्रोततर्फ ऋण सहायता प्राप्त नभएकोले आन्तरिक स्रोतबाट रु.२६ करोड २९ लाख ८३ हजार २०५९।६० मा रु.२४ करोड ७३ लाख ४ हजार बजेट व्यवस्था भएकोमा १९ करोड ६१ लाख ६१ हजार खर्च गरे तापनि ठेकेदारको बिल भुक्तानी समयमै नगरेको कारणबाट यो वर्ष निम्नानुसार रु.१८ लाख २६ हजार ब्याज भुक्तानी गरेको छः

(रु. हजारमा)

डिभिजन सडक कार्यालय	बिल पेश गरेको आ.व.	भुक्तानी बिल रकम	ब्याज रकम
१. मकवानपुर	२०५९।६०	७२,०३	९,७७
२. भरतपुर	२०५८।५९	८४,२७	८,४९
जम्मा		१,५६,३०	१८,२६

ठेक्का सम्झौताअनुसार आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने, आवश्यकतानुसार अख्तियारी संशोधन समेतका वित्तीय व्यवस्थापनको पक्षमा सुधार गरी ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नुपर्दछ ।

८८. **अग्रिम कर** – परामर्शदाताको सेवा लिने सम्झौता गर्दा करसम्बन्धी प्रचलित कानून अनुकूल हुने गरी गर्नुपर्दछ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) ले सेवा शुल्क भुक्तानी गर्दा भुक्तानी रकमको १५ प्रतिशतले र तोकिएको अवस्थामा १.५ प्रतिशतले अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सडक सञ्जाल विकास आयोजनाले परामर्शदातालाई यो वर्ष भुक्तानी दिएको रु.१३ करोड ४५ लाख ६२ हजारको १.५ प्रतिशतले हुने अग्रिम आयकर रु.२० लाख १८ हजार कट्टा गरेको पाइएन । यसैगरी सडक मर्मत तथा विकास आयोजनाले रु.९ लाख र सव-रिजनल ट्रान्सपोर्ट फेसिलिटेशन आयोजनाले रु.१ लाख ५२ हजार कर कट्टी गरेको देखिएन । परामर्शदातासँग भएको सम्झौतामा कर नलाग्ने व्यवस्था रहेको कारण अग्रिम कर कट्टी नगरेको प्रतिक्रिया दिइएको छ । यस अतिरिक्त सडक मर्मत तथा विकास आयोजनाले अग्रिम करबाट विनियोजित बजेटबाट रु.३४ लाख ५७ हजार भुक्तानी गरी परामर्शदाताको नामबाट आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गरेको छ ।

अतः आयकर ऐनको व्यवस्थासँग नबाभिने गरी सम्झौता गर्ने र कानूनअनुरूप कर कट्टा गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

८९. **ठेक्काको म्याद** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ मा लागत अनुमान तयार गर्दा सो काम गर्न लाग्ने समयावधि समेत किटान गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कामको परिमाण र प्रकृतिका आधारमा कार्य सम्पन्न गर्न लाग्ने अवधि तय गरी ठेक्का बन्दोवस्त गर्नुपर्नेमा सडक सञ्जाल विकास आयोजनाले २०६१।६२ मा २ अन्तर्राष्ट्रियस्तरका ठेक्काअन्तर्गत रु.१ अरब ४ करोड र रु.६४ करोडको लागतमा निर्माण गरिने सडक २ वर्षभित्र सम्पन्न गरिसक्ने गरी ठेक्का सम्झौता भएको छ । स्थानीयस्तरमा भएका ठेक्काको काम गर्न रु.३ करोडदेखि रु.७ करोडसम्म लागत भएका निर्माण कामको लागि समेत २ वर्ष समय दिइएको छ ।

कम काम भएकोमा पनि निर्माण गर्न बढी समय तय गर्दा सुपरिवेक्षण खर्चमा वृद्धि हुने र सडकबाट प्राप्त हुने उपलब्धिमा ढिलाई हुने देखिन्छ । निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा कार्य सम्पन्न गर्न लाग्ने समयावधि किटान गरी सोहीअनुरूप आवश्यक समय तय गरी बोलपत्रका शर्त तयार गरी ठेक्का सम्झौता गर्नुपर्दछ ।

९०. **मूल्य समायोजन** – सम्झौताका शर्तानुरूप मूल्य समायोजन गर्नुपर्नेमा सडक सञ्जाल विकास आयोजना अन्तर्गत बेलवारी-चौहर्वा पेभमेन्ट कार्यका ठेकेदारलाई बिल नं.१ देखि ३ सम्म मूल्य समायोजन गरी मूल्य वृद्धि बापत रु.१ करोड १७ लाख ५३ हजार भुक्तानी दिएकोमा निम्नानुसार देखिएको छ :
- ९०.१ ठेक्का सम्झौता गर्दा मूल्य समायोजन प्रयोजनका लागि बिटुमिनको भार ३५ प्रतिशत रहेको र आयोजनाको काममा प्रयोग हुने ६०।७० ग्रेड र ८०।१०० ग्रेडको बिटुमिनको आधारमूल्य भारतीय रुपैयाँमा प्रतिटन क्रमशः रु.१० हजार ७६० र रु.१० हजार १०० रहेको एवं सोको स्रोत एक प्रतिष्ठानको कोलकाताको मूल्यसूची रहेको छ । मूल्य समायोजन रकम गणना गर्दा इण्डियन आयलबाट मगाएको मूल्यसूचीको प्रयोग गरेको छ । साथै मूल्यसूचीमा एक प्रकारको बिटुमिन अर्थात् ६०।७० को मात्र दररेट उल्लेख भएको र सोही एक प्रकारको बिटुमिनको दरका आधारमा रु.७० लाख ६१ हजार मूल्यवृद्धि भुक्तानी भएको छ ।
- ९०.२ ठेक्का सम्झौता गर्दा मूल्य समायोजन प्रयोजनका लागि स्थानीय दक्ष तथा अदक्ष कामदार श्रमिकको भार १०।१० प्रतिशत रहेको छ । अदक्ष कामदार स्थानीय हुने उल्लेख गरे तापनि ज्यालाको (आधार दर) सम्झौतामा उल्लेख गरेको छैन । मूल्यवृद्धि समायोजन गर्दा अदक्ष श्रमिकको हकमा पनि दक्ष श्रमिकको लागि तय भएको भारतीय रिजर्भ बैङ्कको मूल्यसूची प्रयोग गरी अदक्ष श्रमिकको जम्मा रु.११ लाख ७५ हजार मूल्यवृद्धि भुक्तानी भएको छ ।
९१. **ग्यावियन जाली** – वसन्तपुर-खाँदवारी सडक निर्माण कार्य उपभोक्ता समूहमार्फत निर्माण गराउने प्रक्रिया तय गरी ग्यावियन तार र जाली खरिद भएकोमा निर्माण कार्य ठेक्का प्रक्रियाबाट गराउने गरी कार्यान्वयन परिवर्तन भए पछि पहिले खरिद भएका रु.३५ लाख ९ हजारको ५९ टन विभिन्न गेजको जाली उपलब्ध गराइएको छ ।
- आयोजनाले खरिद गरेका रु.१९ लाख ८ हजारका विभिन्न साइजका १ हजार १०० ग्यावियन जाली जिन्सी मौज्दातमा नै रहेकोले पहिले खरिद भएका सामानको उपयोग व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । ठेकेदारलाई उपलब्ध गराएको सामानको रकम असुल हुनुपर्दछ ।
९२. **बैङ्क जमानत** – ठेक्का सम्झौताको शर्तानुसार ठेकेदारलाई मोबिलाइजेशन पेशकी दिँदा शर्तरहित बैङ्क जमानत लिएर दिनुपर्ने र त्यस्तो बैङ्क ग्यारेन्टी मोबिलाइजेशन पेशकी फछ्यौट नभएसम्म मान्य हुनुपर्दछ । दमक डिभिजनले टिमाई खोला पुल निर्माणका ठेकेदारलाई ३ वटा बैङ्क जमानतको आधारमा रु.२९ लाख मोबिलाइजेशन पेशकी दिएकोमध्ये रु.२० लाखका दुई बैङ्क जमानतको म्याद २०६३।१।१६ मा समाप्त भइसके तापनि बैङ्क जमानतको म्याद थप भएको छैन । साथै पेशकी रकम बाँकी नै रहेको छ ।
९३. **गुणस्तर** – ठेक्का सम्झौताको शर्त एवं सडक विभागबाट प्रचलनमा ल्याएको स्ट्याण्डर्ड स्पेसिफिकेशन फर रोड एण्ड ब्रिजले व्यवस्था गरेअनुसार निर्माण कार्यमा प्रयोग हुने निर्माण सामग्रीको गुणस्तर परीक्षण गर्नुपर्दछ । विराटनगर डिभिजनले विभिन्न ५ ठेकेदारलाई बिल भुक्तानी गर्दा बिटुमिन, ग्यावियन वायर, सिमेन्ट, बालुवा र गिट्टीको गुणस्तर परीक्षण नगरी रु.५५ लाख ७६ हजार भुक्तानी गरेको छ ।
- यसरी प्रावधान विपरीत भुक्तानी गरिनु उपयुक्त होइन ।
९४. **क्षति** – पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास डिभिजन पाल्पामा २०६२।१०।९ मा अज्ञात समूहबाट रु.१ लाख ९० हजार बराबरको कम्प्यूटर सेट सहित ११ आइटम सामान क्षति भएको जिल्लास्तरीय क्षति यकिन समितिबाट मूल्याङ्कन गराई मिन्हाका लागि तालुक निकायमा पठाउने निर्णय गरेको छ । तर मन्त्रिपरिषदको २०५९।११।२२ को निर्णयअनुसार तोकिएको कार्यविधि अपनाई मिनाहा गरेको छैन । सो सम्बन्धमा तालुक कार्यालयमा मिनाहाका लागि पठाइने जवाफ प्राप्त भएको छ ।
९५. **कोष प्रशासन खर्च** – विद्युत विभागअन्तर्गतका विद्युत विकास कोषले निजी क्षेत्रबाट प्रस्तावित जलविद्युत आयोजनाहरूमा ऋण लगानी गर्ने, उठाउने एवं कोषको परिचालन, व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्न रु.११ करोड ६२ लाख ८४ हजार (अमेरिकी डलर ९ लाख ७५ हजार) उपलब्ध गराउने गरी ५ वर्षको लागि कोष

- प्रशासकको रूपमा एक वाणिज्य बैङ्कसँग परामर्शसेवासम्बन्धी सम्झौता गरेकोमा सम्झौताको आधा अवधि समाप्त भई रु.३ करोड ९२ लाख २९ हजार (अमेरिकी डलर ३ लाख २४ हजार) भुक्तानी भइसक्दा समेत कुनै आयोजनामा ऋण लगानी हुन सकेको देखिएन ।
९६. **विद्युत महसुल** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम २४(३) ले स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम र खर्च गर्ने अख्तियारी आर्थिक वर्ष सुरु भएको १५ दिनभित्र सम्बन्धित कार्यालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । नारायणी लिफ्ट सिंचाई प्रणाली, भरतपुरका लागि यो वर्ष विद्युत महसुलतर्फ गत वर्षको बक्यौता भुक्तानी गर्न रु.१ करोड २९ लाख र चालू वर्षका लागि रु.१ करोड ७० लाख समेत रु.२ करोड ९९ लाख विनियोजन भएकोमा गत वर्षको बक्यौता र विलम्ब दस्तुरसहित रु.२ करोड ७७ लाख ३२ हजार खर्च भएको छ । विद्युत महसुलको लागि रकम छुट्याएको कार्यक्रम कार्यालयमा २०६२।७।१४ मा प्राप्त भएकोले निकासाले २०६३।७।२८ मा महसुल भुक्तानी गरेको र तत्पश्चात् पनि समयमा महसुल भुक्तानी नगरी असारको अन्तमा भुक्तानी गर्दा गत वर्षको बाँकी महसुल भुक्तानी रु.१ करोड ६३ लाख ६८ हजारमा रु.३३ लाख ४२ हजार र चालू वर्षको महसुल भुक्तानीमा रु.२२ लाख ४ हजार समेत कुल विलम्ब शुल्क रु.५५ लाख ४६ हजार थप व्ययभार परेको देखियो ।
९७. **गत वर्षको भुक्तानी** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २७ (१) र आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३९ (७) अनुसार कार्यालयमा प्राप्त हुन आएको रकम तोकिएको काममा मात्र खर्च गर्न पाउने व्यवस्था छ । सुनसरी मोरङ सिंचाई योजनाले कार्यक्रम स्वीकृत नगराई गत विगत वर्षमा सिर्जना भएको आर्थिक दायित्व म.ले.प.फा.नं.१८ को आधारमा वर्षेनी पछिल्लो वर्षमा भुक्तानी गर्दै आएकोले यस्तो खर्च नियन्त्रण गर्दै जानुपर्ने व्यहोरा विगत वर्षको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा औल्याउँदै आए तापनि कार्यक्रम र थप बजेट स्वीकृत नगराई यो वर्ष रु.४५ लाख ८५ हजार भुक्तानी गरेकोले यस प्रकारको खर्चमा नियन्त्रण भएको देखिएन । यसरी खर्च गर्ने परिपाटीले चालू वर्षको बजेट तथा कार्यक्रममा समेत असर पर्ने भएकोले यस्तो खर्चमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ । उक्त भुक्तानी गरिएको रकम २०५८।५।९ देखि बाँकी रहेको र २०६२।६।३ को थप रु.४७ लाख ४३ हजार समेत अझै रु.२ करोड ८ लाख ४३ हजार भुक्तानी दिन बाँकी रहेको कार्यालयले देखाएको छ ।
९८. **सल्लाहकार खर्च** – गोरखापत्र संस्थानको तत्कालीन अध्यक्षलाई निजले खाइपाई आएको सुविधा पाउने गरी बढीमा २ वर्षका लागि मन्त्रिपरिषद्को २०६२।९।७ को निर्णयअनुसार महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयमा सल्लाहकार पदमा नियुक्त गरेको देखियो । निजलाई मासिक तलब रु.२४ हजार, अतिथि सत्कार रु.५ हजार र कर्मचारी सञ्चय कोष १० प्रतिशत थप समेतका दरले रु.१ लाख ५७ हजार भुक्तानी दिएको देखियो । मन्त्रालयमा सल्लाहकार नियुक्ति गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको तथा आर्थिक भारको विषयमा अर्थ मन्त्रालयको सहमति समेत नलिई व्ययभार पर्ने निर्णय गरी खर्च गरेको छ । यस मन्त्रालयलाई सल्लाहकारको आवश्यक भई नियुक्ति नगरिएको र तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्ले उक्त सुविधा पाउने गरी नियुक्त गरी पठाएकोले कानूनी तथा नीतिगत त्रुटि भए तापनि मन्त्रिपरिषद्को निर्णय एवं आदेशबमोजिम खर्च लेखिएको मन्त्रालयले जनाएको छ ।
९९. **कार्यक्रम** – मन्त्रिपरिषद्को २०६२।१।१४ को निर्णयानुसार महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले सांस्कृतिक कार्यक्रम, नवदेवी सम्मान कार्यक्रम, विभिन्न ३ संस्थाको लागि कार्यक्रम सञ्चालन, प्रचार प्रसार गोष्ठी समेत कार्यका लागि रु.६ लाख ७० हजार खर्च गरेको छ । मन्त्रालयको कार्यक्रमबेगर स्वेच्छाले खर्च गरेको नभई मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले रकम उपलब्ध गराई खर्च गर्ने आदेश समेत दिएकोले खर्च लेखिएको व्यहोराको जानकारी प्राप्त भएको छ ।
१००. **शान्ति सुरक्षा खर्च (गृह)** – मन्त्रिपरिषद्को २०५८।३।५ को निर्णयानुसार शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने प्रयोजनको निमित्त एक पटकमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले रु.२ हजार, क्षेत्रीय प्रशासकले रु.१० हजार, सचिवले रु.२० हजार, मन्त्रीले रु.५० हजारसम्म र त्यसभन्दा बढी प्रधानमन्त्रीको स्वीकृतिमा खर्च गर्ने गरी सीमा तोकिएको छ । प्रहरीतर्फ एकपटकमा कार्यालय प्रमुखले रु.५००, प्रहरी नायब महानिरीक्षकले रु.३ हजार, वरिष्ठ प्रहरी उपरीक्षक (कार्यालय प्रमुख) ले रु.१० हजार र प्रहरी महानिरीक्षकले रु.१५ हजारसम्म

खर्च गर्न मन्त्रिपरिषद्बाट २०५३।१०।३ मा स्वीकृति दिएको देखिन्छ । मन्त्रिपरिषद्बाट २०६२।१०।१३ मा उक्त व्यवस्थालाई संशोधन गरी एक पटकमा अञ्चल प्रशासक र क्षेत्रीय प्रशासकले रु.५० हजारसम्म र गृहमन्त्रीले रु.५ लाखसम्म खर्च गर्ने र समर्थन गर्न सक्ने गरी निर्णय भएको देखियो । मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयबाट शान्ति सुरक्षाबापत विगत ३ वर्षमा भएको खर्चको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

खर्च गर्न आदेश दिने अधिकारी	२०६२।६३	२०६१।६२	२०६०।६१
प्रधानमन्त्री	-	३७,४५	२५,५३
गृह मन्त्री	१,१९,३९	१८,१०	५०
गृह सचिव	३०,२५	३४,८७	४२,४३
प्रहरी महानिरीक्षक	४६,८९	२७,००	२६,७५
सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षक	२१,६०	१८,५०	२४,३०
राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका प्रमुख अनुसन्धान अधिकृत	९८,९१	९१,००	६०,३८
राष्ट्रिय अनुसन्धान क्षेत्रीय र जिल्ला कार्यालयहरु	११,०६	१२,९५	७,११
क्षेत्रीय प्रशासकहरु	६,४९	६,००	३,६६
अञ्चल प्रशासकहरु	५०,८२	-	-
अन्य	२३,५८	१,४८	६,९०
जम्मा	४,०८,९९	२,४७,३५	१,९७,५६

२०६२।६३ को शान्ति सुरक्षामुलक खर्चमध्ये प्रहरी महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षक र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागका प्रमुख अधिकृतको आदेशबाट खर्च भएको बिल भरपाईको परीक्षण भएको छ । गृह मन्त्रीको आदेशबाट भएको खर्चमध्ये रु.६ लाख ७२ हजार मात्रको र गृह सचिवको आदेशबाट भएको खर्चमध्ये रु.५ लाख ५ हजारमात्रको बिल भरपाई परीक्षण भएको छ । सो बाहेक गृह मन्त्रीको निर्णय आदेशबाट भएको खर्च रु.१ करोड १२ लाख ६७ हजार र गृह सचिवको निर्णय आदेशबाट भएको खर्च रु.२५ लाख २० हजारको बिल भरपाई समेतको सेस्ता पेश नभएकोले परीक्षण गर्न पाइएको छैन । शान्ति सुरक्षाबापतको कुल खर्चमा २०६०।६१ को तुलनामा २०६१।६२ र २०६२।६३ मा क्रमशः २५.२० र १०७.०२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । उक्त अवधिमा गृहमन्त्रीको आदेशबाट भएको खर्चमा क्रमशः ३५.२० र २३७.७८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

१०१. **आर्थिक सहायता** – द्वन्दका कारण हताहत/मृत्यु भएका नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलका कर्मचारीका परिवारलाई, अन्य व्यक्तिका आश्रित परिवारलाई, सुरक्षा कारबाहीको क्रममा दुर्घटना भई मृत्यु भएका निर्दोष नागरिकका परिवारलाई र सुरक्षा फौजले प्रयोग गरेको भाडाको सवारीसाधनका चालकको मृत्यु भएमा मृतकको आश्रित परिवारलाई नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को २०५७।१।७ को निर्णयानुसार विभिन्न दरले आर्थिक सहायता दिने व्यवस्था छ । अन्य व्यक्तिलाई प्रतिव्यक्ति रु.२ हजारसम्म र प्रतिसंघ संस्थालाई रु.१० हजारसम्म आर्थिक सहायता दिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी द्वन्दको कारण हताहत/मृत्यु भएका व्यक्तिका परिवारलाई मन्त्रिपरिषद्को स्वीकृत नीतिअनुसार मन्त्री र सचिवको आदेशबाट यस वर्ष रु.१७ करोड ५५ लाख ६ हजार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार रु.२ करोड ४० लाख १४ हजार र गणेशमान सिंह शान्ति अभियान कार्यक्रमबाट रु.११ करोड ७५ लाख १३ हजार समेत रु.३९ करोड ७० लाख ३३ हजार खर्च भएको छ । विगत ३ वर्षको आर्थिक सहायता खर्चको स्थिति देहायअनुसार छः

(रु. हजारमा)

आर्थिक वर्ष	मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार	मन्त्री र सचिवको आदेशबाट	गणेशमान सिंह शान्ति अभियान कार्यक्रमबाट	जम्मा	वृद्धि प्रतिशत
२०६०/६१	१४,६२,४९	२७,१०	७,५१,१८	२२,४०,७७	-
२०६१/६२	२४,१६	७,९३,९९	१७,४८,४२	२५,६६,५७	१४.५४
२०६२/६३	२,४०,१४	१७,५५,०६	११,७५,१३	३१,७०,३३	२३.५२

१०२. **शान्ति सुरक्षा खर्च (रक्षा)** – शान्ति सुरक्षा तथा गुप्तचरसम्बन्धी कार्यमा बलाधिकृत विभाग अन्तर्गत सैनिक समाचार र युद्ध कार्य निर्देशनालयबाट क्रमशः रु.२८ लाख ३५ हजार र रु.३३ लाख ७४ हजार खर्च भएको छ । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३५(४) को व्यवस्थाबमोजिम विशेष खर्च वा शान्ति सुरक्षा तथा गुप्तचर (इन्टेलिजेन्स) सम्बन्धी कार्यमा एक पटकमा प्रधान सेनापतिले रु.२५ हजारसम्म खर्च गर्नसक्ने र सो खर्च भएको रकमको बिल भरपाई पेश गर्नु नपर्ने मन्त्रिपरिषद्को २०६०/११/२१ मा निर्णय भएअनुसार उक्त रु.६२ लाख ९ हजार खर्चको बिल भरपाई पेश भएको छैन । सो खर्च प्रधान सेनापतिबाट समर्थन भएको छ ।

यसैगरी राष्ट्रिय सुरक्षा परिषदले गरेको शान्ति सुरक्षा खर्च रु.२४ लाखमध्ये रु.२२ लाख रक्षा मन्त्रालयको सचिवबाट सुरक्षा परिषद्बाट अनुमोदन गराउने गरी समर्थन भएको छ । तर परिषद्बाट अनुमोदन भएको छैन । खर्चमध्ये रु.२ लाख पेशकी बाँकी नै रहेको छ ।

● राजस्व

यो वर्ष आय-व्ययको सार्वजनिक जानकारी वक्तव्य मार्फत साविकका राजस्वका नीति कायम, समायोजन र फेरबदल गरिएका प्रस्तावहरू सार्वजनिक गर्दा मुख्यतया निकासी प्रवर्द्धन गर्ने, समग्र आर्थिक विकास र राजस्व सङ्कलनको क्षेत्रमा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा अभिवृद्धि गरी कर प्रशासनलाई करदाता मैत्रीपूर्ण र भन्धुररहित बनाई स्वाभिमानपूर्वक कर तिर्ने वातावरण बनाउने, करको दायरा विस्तार गरी करका नयाँ क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने, करका दरहरूमा सामयिक समायोजन गर्ने तथा वर्तमान राजस्व प्रशासनलाई सेवामुखी बनाउन हालको व्यवस्थालाई अझ स्पष्ट सरल र पारदर्शी बनाई कर प्रशासनको दक्षतामा थप सुधार गरी राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि गर्ने जस्ता नीतिहरू सार्वजनिक गरेको छ ।

राजस्व लेखापरीक्षणको क्रममा करदाताले पेश गरेको आय विवरणको द्रुत कर परीक्षण गरी अग्रिम कर र ढिला दाखिलाबापतको जरिवाना असुल नगरेको, लाभांश कर असुल नगरेको, पाउनेभन्दा बढी खर्च छुट दिएको, घटी आम्दानी देखाएको, जर्ती मिनाहा नभएका सुर्तीजन्य तथा मदिराजन्य पदार्थबाट अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकर असुल नगरेको आदि व्यहोरा देखिएका छन् । त्यस्तै सरकारलाई प्राप्त हुनुपर्ने रोयल्टी तथा भाखा नाघेको साँवा ब्याजको रीतपूर्वकको लेखा खडा गरी नियमित अनुगमनद्वारा असुल नगरेको, राहदानी र भिसा स्टीकरको नियन्त्रण खुकुलो रहेको देखियो । लेखापरीक्षणबाट देखिएका उल्लेख्य व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग १ मा समावेश गरिएको छ । तीमध्ये केही प्रमुख व्यहोराहरू प्रस्तुत गरिएका छन्:

१०३. **राजस्वको लेखा** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १२ मा राजस्व रकमको लगत तथा लेखा एवं अभिलेख राखी लेखापरीक्षण गराउने उत्तरदायित्व कार्यालय प्रमुखको हुने व्यवस्था छ । सोअनुसार नभएका व्यहोरा गत विगत प्रतिवेदनमा औल्याउँदै आएपनि पूर्ण रुपमा सुधार हुन सकेको छैन । यससम्बन्धी उदाहरण देहायअनुसार छन्:

१०३.१ मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ५१ मा तोकिएको अवस्थामा कर फिर्ता प्रयोजनको लागि भन्सार बिन्दुमा सङ्कलित सम्पूर्ण कर रकम भन्सार कार्यालयले मूल्य अभिवृद्धि कर कोष खातामा दैनिक रुपमा जम्मा गरी सोको विवरण तीन दिनभित्र नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाउनुपर्ने, सो रकमबाट आन्तरिक राजस्व विभागले आदेश दिएको रकम फिर्ता दिई बाँकी रहने रकम दैनिक रुपमा तोकिएको राजस्व खातामा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कोषमा यो वर्ष रु.१५ अरब २२ करोड ५ लाख ११ हजार आम्दानी भई रु.४ अरब १३ करोड १६ लाख ८८ हजार फिर्ता खर्च लेखेको, रु.१० अर्ब ९६ करोड ७५ लाख ९५ हजार सञ्चित कोष दाखिला गरी रु.१२ करोड ३८ लाख ६ हजार मौज्दात रहेको देखिन्छ । उक्त कारोबारको लेखाङ्कन एवं एकीकृत हिसाब तयार गर्ने प्रयोजनका लागि लेखा ढाँचा स्वीकृत नगराई टिपोटको रुपमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिएको हिसाबमात्र राखेको देखियो ।

कोषको हिसाब राख्न छुट्टै लेखा ढाँचा तयार नगर्नु तथा टिपोटको रुपमा लेखा राखी तयार गरेको आय-व्यय विवरण सम्बद्ध निकायबाट भएको कारोबारसँग नमिल्नुलाई उचित मान्न सकिने ।

१०३.२ आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १०(२) मा कारोबारको लेखा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत भएबमोजिमको ढाँचामा राख्नुपर्ने, दफा १०(१) मा कारोबारको लेखाप्रणाली नेपाल सरकारले तोकिदिएबमोजिम हुने र त्यसरी नतोकिएसम्म हाल प्रचलित लेखा प्रणालीअनुसार लेखा राखिने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर कोषको कारोबारको लेखा राख्न आन्तरिक राजस्व विभागले उपयुक्त ढाँचामा लेखा तयार गरेको पाइएन । भन्सार कार्यालयबाट ख ९ समूह खातामा जम्मा गरेको रकममध्ये बैङ्कले सञ्चित कोष दाखिला गरेको, फिर्ता दिएको एवं मौज्दातमा रहेको रकमको हिसाबको यथार्थ स्थिति देखिने गरी अभिलेख राखेको पाइएन ।

बैङ्क स्टेटमेन्ट र आन्तरिक राजस्व विभागले राखेको हिसाब भिडान नगरेको कारणले आर्थिक विवरण र भन्सार कार्यालयहरूले दाखिला देखाएको रकममा रु.७ करोड ९० लाख २१ हजार फरक परेकोमा छानबिन गरेको छैन ।

१०३.३ नेपाल राष्ट्र बैङ्क विराटनगरले रु.२ अरब ३५ करोड १९ लाख १० हजार सञ्चित कोष खातामा सारेकोमा आर्थिक विवरणमा रु.२ अरब ३६ करोड ८७ लाख ५८ हजार मात्र दाखिला भएको देखाएकोले बढी दाखिला देखाएको रु.१ करोड ६८ लाख ४८ हजार छानबिन हुनुपर्दछ ।

१०३.४ यस वर्ष विभागले मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत विभिन्न उद्योग, संघ, संस्था र कूटनीतिक नियोगलाई रु.३ अरब ६७ करोड २९ लाख २४ हजार र आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूमार्फत रु.५० करोड ४० लाख समेत रु.४ अरब १७ करोड ६९ लाख २४ हजार खर्च लेखेको आर्थिक विवरणबाट देखिएको छ । तर सम्बन्धित बैङ्कको स्टेटमेन्टअनुसार रु.४ अरब १८ करोड ६७ लाख ७९ हजार भुक्तानी भएको देखियो ।

बैङ्कले बढी फिर्ता दिएको रु.९८ लाख ५५ हजारको सम्बन्धमा छानबिन हुनुपर्दछ ।

१०३.५ आर्थिक अध्यादेश, २०६२ (श्रावण, माघ) को दफा १५(१) र (२) मा २०६२/६३ मा नेपाल राज्यमा रहेका प्रत्येक क्यासिनोले वार्षिक रु.१ करोड ५० लाख रोयल्टीबापत मासिक दामासाहीले हुन आउने रकम प्रत्येक महिना समाप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । उपदफा (३) मा म्यादभित्र रोयल्टी नबुझाउने क्यासिनोलाई वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले शुल्क समेत लगाई रोयल्टी रकम असुल गर्नुपर्ने तथा ३ महिनासम्म पनि बाँकी रोयल्टी र शुल्क नबुझाउने क्यासिनोलाई कर अधिकृतले बन्द गर्न आदेश दिन सक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नम्बर १ ले ४ क्यासिनोबाट रोयल्टीबापत रु.४ करोड १३ लाख ३६ हजार आम्दानी देखाएको उल्लेख गरे पनि क्यासिनोअनुसार प्राप्त भएको, प्राप्त हुनुपर्ने, प्राप्त हुन बाँकी रकम र म्यादभित्र दाखिला नभएकोमा लाग्ने ब्याज असुल गरेको अभिलेख तयार गरी लेखापरीक्षणार्थ पेश हुन सकेन ।

१०३.६ आर्थिक अध्यादेश, २०६२ को दफा ११ मा आर्थिक ऐन, २०५८ बमोजिम टेलिफोनको स्वामित्व शुल्क रु.१ हजार ५०० र प्रिपेड मोवाइल टेलिफोनको सिमकार्ड र रिचार्ज कार्डको मूल्यमा २ प्रतिशतका दरले टेलिफोन स्वामित्व शुल्क लगाई असुल गरिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नम्बर १ र २ को कार्यक्षेत्र भित्रका टेलिफोन सेवा प्रदायकहरूबाट सङ्कलन भएको शुल्क रु.२४ करोड १३ लाख ५९ हजार कानूनअनुसार राजस्व आम्दानी जनाई सोको लेखा खडा गरी लेखापरीक्षण समेत गराउनुपर्नेमा गराएका छैनन् । यस सम्बन्धमा आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम १४४ मा नियमावलीबमोजिम राख्नुपर्ने राजस्व, विनियोजन, धरौटी लगायतको लेखा नराख्ने वा प्रतिवेदन पेश नगर्ने सम्बन्धित कार्यालय प्रमुख र आर्थिक प्रशासन शाखा प्रमुखलाई लेखा नराखेकोमा लेखा नरहेको रकमको ५ प्रतिशतसम्म र प्रतिवेदन पेश नगरेकोमा सात दिनको तलब बराबरको रकम जरिवाना लेखाउत्तरदायी अधिकृतले गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

१०४. **राजस्व बक्यौता** – प्रचलित कानूनअनुसार प्रत्येक वर्ष असुल गर्नुपर्ने राजस्व असुल नभई २०६२/६३ सम्म अर्थ मन्त्रालयतर्फ बक्यौता रु.२९ अरब ३१ करोड २२ लाख १ हजार पुगेको छ । उक्त रकममा मूल्य अभिवृद्धि करतर्फको असुल गर्न बाँकी रु.१ अरब ६६ करोड २४ लाख ८ हजार समावेश गर्दा कुल राजस्व बक्यौता रु.३० अरब

९७ करोड ४६ लाख ९ हजार पुग्ने देखिन्छ । कानूनबमोजिम कारवाही गरी बक्यौता रकम असुल गर्नेतर्फ सक्रियता अपनाउनुपर्दछ ।

१०५. **सूचना तथा छानबिन** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७७(१) अनुसार आन्तरिक राजस्व विभागले करदाताले आय विवरण साथ संलग्न गर्नुपर्ने विवरणहरू तोकेको छ । यसमा पेशा व्यवसायको आधारमा छुट्टाछुट्टै सूचना प्राप्त हुने व्यवस्था गरिएको छ । दफा ८३ मा विभागले सूचना दिई कर बुझाउने दायित्व भएको वा नभएको व्यक्तिबाट आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था छ । विभागबाट प्रकाशित कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०५८ मा करदाताको व्यवसाय, बिल बीजक, प्रज्ञापनपत्र यथार्थ भए नभएको छानबिन गर्ने, कारोबार भिडान फारामको आदानप्रदान गर्ने, अन्य आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट पर्याप्त मात्रामा तथ्याङ्क तथा सूचना लिने, प्रत्येक महिनामा भन्सार प्रज्ञापनपत्र सङ्कलन गर्ने, आशिकुडा लागू भएका भन्सार कार्यालयबाट अभिलेखको सञ्चार गर्ने, भन्सार, राजस्व अनुसन्धान, सरकारी कार्यालय वा अन्य कुनै निकायहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं सूचनाहरू सङ्कलन तथा छानबिन गर्नुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूले यस्ता सूचना तथा तथ्याङ्क अद्यावधिक रूपमा प्राप्त गरी अभिलेखाङ्कन गर्ने र कर परीक्षणको क्रममा भिडान गर्ने नगरेको व्यहोरा गत विगतका प्रतिवेदनमा औल्याउँदै आएको छ ।

ऐनको दफा ७७(१) अनुसार अनिवार्य रूपमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भएका विवरण पनि पेश नगरेकोले लेखापरीक्षण कार्यमा समेत बाधा परेको छ ।

१०६. **कागजातको ढाँचा** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७७ (१) बमोजिम करदाताले कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने कागजात तोक्नसक्ने अधिकार आन्तरिक राजस्व विभागलाई छ । सोअनुसार विभागले आय विवरण दाखिला गर्दा नै करदाताले बुझाउनुपर्ने विभिन्न विवरण तथा कागजात तोकेको छ । दफा ८१ बमोजिम राख्नुपर्ने कागजात नराखेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई कागजात नराखेको वर्षको लागि सो आय वर्षको आयको गणना गर्दा कुनै रकम कटाउन पाउने भए सो नकटाई र कुनै रकमहरू समावेश गर्नुपर्ने भए सो समावेश गरी हुने निर्धारणयोग्य आयको शून्य दशमलव एक प्रतिशत प्रति वर्षका दरले हुने रकम वा एक हजार रुपैयाँ प्रति वर्षका दरले हुने रकममध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम शुल्क लाग्ने व्यवस्था दफा ११७(२) मा छ ।

१०६.१ विस्तृत कर परीक्षण भएका आय विवरणहरूमध्ये लेखापरीक्षणका लागि छनौटमा परेका आय विवरणको कर परीक्षणमा कागजात नराखेको व्यहोरा जनाई ५ आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूबाट ५८ करदाताको १०१ आय वर्षको रु.३ अरब ४५ करोड ९ लाख ४४ हजार संशोधित कर निर्धारण गरेको भए तापनि दफा ११७(२) बमोजिम लाग्ने रु.३४ लाख ५१ हजार शुल्क निर्धारण गरी असुल गरेको देखिएन ।

१०६.२ ठूला करदाता कार्यालयबाट विस्तृत कर परीक्षण गर्दा वार्षिक रु.८० करोड कारोबार भएका तोरीको तेल उत्पादन गर्ने एक करदाताको आय वर्षमा खरिद भएका सामानको नाम र सह-उत्पादन, प्रतिलब्धि, सम्पत्तिको ह्रास, अन्तिम मौज्दात विवरण, र मूल्याङ्कन विधि, रु.५० हजारभन्दा बढीको ब्याज तिरेको विवरण, अग्रिम कर कट्टी विवरण, रु.१० लाखभन्दा बढीको कारोबारको विवरण प्राप्त गरी अध्ययन र मूल्याङ्कन भएको देखिएन ।

१०६.३ आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूबाट विस्तृत कर परीक्षण भएका फाइलहरूमा तोकेका विवरणहरूमध्ये कर्मचारी खर्च, रु.५० हजारभन्दा बढीको ब्याज खर्च, रु.१० लाखभन्दा बढीको खरिद बिक्री, उत्पादन हिसाब तथा प्रतिलब्धि दर, असामी तथा साहुहरूको रकमगत विवरण एवं उत्पादनमूलक उद्योगले पेश गर्नुपर्ने आधारभूत विवरणहरू संलग्न गरेको पाइएन ।

यसरी कानूनले तोकेका विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालयले संलग्न नगरी कर परीक्षण गरेको कारणले यसबाट राजस्व असुलीमा परेका प्रभाव सम्बन्धमा अध्ययन गर्न सकिने ।

१०७. **कर परीक्षण** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ मा दफा ९९ वा १०० बमोजिम कर निर्धारण भएका व्यक्तिको करको दायित्व यस ऐनको उद्देश्यबमोजिम न्यायोचित आधारमा समायोजन गर्न विभागले संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्थाअनुसार करदाताले पेश गरेका सबै आय विवरण परीक्षण गर्नु अनिवार्य

नभएकोले जोखिमको क्षेत्र पत्ता लगाई छनौटको आधारमा कर परीक्षण गर्ने परिपाटी रहेको देखिन्छ । पूर्ण कर परीक्षणका लागि गत वर्षहरूमा छनौट भई परीक्षण हुन बाँकी रही जिम्मेवारी सरेका ३ हजार ८०८ र यो वर्ष छनौटमा परेका २ हजार ७३७ समेत ६ हजार ५४५ करदाताको यो वर्ष पूर्ण कर परीक्षण गर्नुपर्नेमा २ हजार ३२७ (३५.५५ प्रतिशत) करदाताको मात्र परीक्षण हुन सकेको देखियो ।

१०७.१ यो वर्ष दर्ता भएका ६७ हजार ४७६ आय विवरणमध्ये २ हजार ७३७ (४.०६ प्रतिशत) को मात्र कर परीक्षणका लागि छनौट गरी छनौट संख्याको ४४.५० प्रतिशतको मात्र कर परीक्षण भएको देखिन्छ । यो वर्ष दर्ता भएका विवरणको अनुपातमा २ हजार ३२७ (३.४५ प्रतिशत) करदाताको संशोधित कर निर्धारणबाट रु.१ अरब ५५ करोड ८१ लाख ४६ हजार थप कर माग भएको देखिन्छ । यो रकम कार्यालयहरूबाट यो वर्ष असुल भएको समग्र कर राजस्व असुलीको ३.९७ प्रतिशत छ ।

१०७.२ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २० मा विवरण पेश गरेको मितिले ४ वर्षभित्र कर निर्धारण गरी सक्नुपर्ने व्यवस्था छ । यस्तै आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९९ बमोजिम निर्धारित करको दफा १०१ बमोजिम संशोधित कर निर्धारण विवरण पेश गर्नुपर्ने मितिले ४ वर्षभित्र गरिसक्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । आय-व्ययको सार्वजनिक वक्तव्य, २०६२ मा कर परीक्षणको लागि छनौट भएका करदाताहरूलाई सोको सूचना १५ दिनभित्र दिई कर परीक्षणको कार्य ९० दिनभित्र सम्पन्न गरिसक्नुपर्ने र कुनै कारणवश उक्त अवधिभित्र कर परीक्षणको कार्य सम्पन्न हुन नसकेमा महानिर्देशकलाई जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था मिलाइने उल्लेख छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागले २०६२।४।१६ मा २०५८।५.९ देखि २०६०।६.१ सम्मका प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि विभागीय एवं कार्यालयको प्राथमिकतामा परेको तर सो मितिसम्म कर परीक्षण हुन नसकेका तथा ४ वर्ष बित्ने अवस्थामा पुगेका करदाताको विवरण पठाउन आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूलाई निर्देशन दिएको देखिन्छ । विभागले २०६२।५।८ मा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूलाई राजस्व जोखिम समेतका आधारमा विगतमा विभागले छनौट गरी पठाएका र कार्यालय स्वयंले छनौट गरेको ४ वर्ष पुग्न लागेका करदाताका विवरणलाई प्राथमिकता दिई कर परीक्षण गर्न निर्देशन दिएकोमा कार्यालयहरूले साविकमा विभागबाट छनौटमा परेका ७५ प्रतिशत र आफ्नै छनौटमा परेका २५ प्रतिशत समेत गाभी पुनः आगामी वर्षको लागि जिम्मेवारी सारेको देखिन्छ । लक्ष्यअनुसार काम नगरेको सम्बन्धमा विभागबाट कुनै कारबाही नभएकोतर्फ ध्यानाकर्षण गराउँदा पनि जवाफ प्राप्त भएन ।

विभाग तथा कार्यालयहरूबाट पूर्ण कर परीक्षणका लागि छनौट हुने तथा छनौट भएको वर्षभन्दा अगाडिका तीन वर्ष समेत चार वर्षको पूर्ण कर परीक्षण गरी कानूनअनुसार पुनः संशोधित कर निर्धारण गर्न मिल्ने अवधिसम्मको पुनः संशोधित कर निर्धारण गर्ने हालको व्यवस्थामा पुनरावलोकन नभएसम्म अन्तिम लेखापरीक्षण हुँदाकै स्थितिमा चार वर्ष नाघी सक्ने अवस्था विद्यमान रहन्छ । यसलाई समाधान गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ मा संशोधन गरी कायम गरेको व्यवस्थाअनुरूप हुने गरी आयकर ऐन, २०५८ मा पुनरावलोकन गरी आय विवरण पेश गरेको मितिले ४ वर्षसम्म संशोधित कर निर्धारण गर्ने व्यवस्था भएमा भूल सुधार गर्न र राजस्व असुली समेतमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

१०७.३ संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाअनुरूप महालेखा परीक्षकलाई सरकारी कार्यालयले गरेका काम कारबाहीको लेखापरीक्षण गर्ने कर्तव्य र अधिकार रहेको छ । कार्यालयहरूले विस्तृत कर परीक्षण गरेका फाइल र विवरणहरूको समेत अन्तिम लेखापरीक्षण गराई लेखापरीक्षण प्रतिवेदनअनुसार छानबिन गर्दा करदाताको आय विवरणमा संशोधित कर निर्धारण गर्नुपर्ने विषयमा कार्यालय सन्तुष्ट भएमा संशोधित कर निर्धारण गर्ने गरेको देखिन्छ । राजस्वसम्बन्धी कानूनहरूमा ४ वर्षको अवधिभित्र मात्र कार्यालयले करदाताका विवरण संशोधन गर्न सक्ने कारणले कार्यालयले कर परीक्षण गरेका फाइलहरूको ४ वर्षभित्रै अन्तिम लेखापरीक्षण सम्पन्न भएमा मात्र लेखापरीक्षकको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न सकिने अवस्था रहन्छ । कार्यालयले कर परीक्षण चौथो वर्षमा वा अवधि सकिनु अगाडिको सीमान्त महिनामा गरेमा लेखापरीक्षकको सुझाउ कार्यान्वयन गर्न सकिने अवस्थामा नरहनाले लेखापरीक्षकले उठाएका व्यहोरा फछ्छौट गर्न कठिनाई पर्न आउँछ ।

कर परीक्षण गर्नुपर्ने करदाता र आय वर्षसहितको स्पष्ट लक्ष्य विभागले दिएकोमा ४ कार्यालयहरूले वर्षको अन्तमा मात्र कर परीक्षण गर्नाले अन्तिम लेखापरीक्षणको क्षेत्रमा प्राविधिक रूपले सीमितताको अवस्था सिर्जना भएको छ । यो वर्ष ठूला करदाता कार्यालयले कर परीक्षण गरेका विभिन्न आय वर्षका १६३ आय विवरणहरूमध्ये ७९ आय विवरणको अन्तिम लेखापरीक्षणको समयको सुरुमै चार वर्षको अवधि समाप्त भएको देखिन्छ । त्यस्ता कर परीक्षण चौथो वर्षको अन्तिम महिना वा अन्तिम दिनमा गरेको समेत देखिन आएको छ । सो वर्ष आय वर्ष २०५८।५९ को यो वर्ष कर परीक्षण गरेका ३४ करदाताको ३४ आय वर्षमध्ये ११ करदाताको ११ आय वर्षको संशोधित कर निर्धारण २०६३ आषाढमा मात्र गरिएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ कर अवधि मासिक भएकाले सबै करदाताको मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ कर परीक्षण मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले तोकेको चार वर्षको कानूनी अवधि पछ्याडि नै भएको छ । यो वर्ष मात्र ऐनले तोकेको अवधि सकिएको पछि २०५८।५९ को मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण २६६ को कर परीक्षण भएको छ । सो वर्षभन्दा अगाडिका सबै मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको कर परीक्षण कानूनले तोकेको म्याद पछ्याडि नै भएको देखिन्छ । म्याद सकिएपछि कर निर्धारण गर्ने व्यवस्था कानूनबमोजिम वैध होइन ।

करदातालाई कानूनबमोजिम मात्र कर लगाउने र त्यस्तो करमा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिमका अवस्था र प्रक्रियाअनुसार तोकिएको अवधिमा संशोधन लगायतका तरिकाबाट कर निर्धारण गरी कार्यालयले गरेका कामको लेखापरीक्षण गराउनुपर्नेमा कार्यालयले आयकरतर्फको अवधि गणना गरी अन्तिम समयमा संशोधित कर निर्धारण गरेका मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ तोकिएको समय पछ्याडि छानबिन गरेकोमा त्यस्ता विवरणमा लेखापरीक्षणको दायरामा आगामी वर्ष सुधार गर्न कार्यालयलाई मार्गदर्शन गराउने हदसम्म मात्र सीमित भएको छ । यसबाट कार्यालयको कामको समग्र मूल्याङ्कन गरी दिएको व्यावहारिक सुझाउअनुरूप उक्त कारोबारमा सुधार हुनसक्ने अवस्था छैन ।

१०८. **कर फछ्यौट आयोग** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २३ (ख) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४२ दुवैमा "प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सालबसाली लागू हुने आर्थिक ऐनले यस ऐनमा संशोधन गरी कर लगाउने, निर्धारण गर्ने, बढाउने, घटाउने, छुट दिने वा मिनाहा दिनेसम्बन्धी व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य कुनै पनि ऐनले यस ऐनबमोजिमका करका व्यवस्थाहरूमा कुनै पनि संशोधन परिवर्तन वा करसम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू गर्न सक्ने छैन" भनी किटान गरेको देखिन्छ । नेपाल सरकारले २०६३।६४ को वजेट वक्तव्यमार्फत २०६१।६२ भन्दा अघि आय विवरण पेश भई विवादित रहेका आय विवरण तथा कर फछ्यौट हुन नसकेका विवरणहरूको कर फछ्यौट गर्ने नीतिअनुरूप भनी दुबै कर कानूनमा कुनै संशोधनबेगर आर्थिक ऐन, २०६३ मा अलग्गै रूपमा समावेश गरी कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा ३ र ५ प्रयोग गरी २०६३।५।२१ मा कर फछ्यौट आयोग २०६३ गठन गरेको छ । उक्त ऐनको दफा १० र १२ मा आयोगको निर्णयमा पुनरावेदन नलाग्ने व्यवस्था रहेकोले आयोगले करदातासँग आपसी कुराकानी (नेगोसिएसन) द्वारा कर निर्धारण गरेको, पुनरावेदनबाट मुद्दा फिर्ता लिएको तथा पुनरावेदनको म्याद गुजारेको करदाताको निवेदनका आधारमा भएको कर फछ्यौटउपर पुनरावेदन नलाग्ने स्थिति छ । यस्तै आयोगले तोकेको कार्यप्रणाली पालना गरे नगरेको सम्बन्धमा पनि कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाइने व्यवस्था ऐनको दफा १० ले गरेको देखिन्छ । सोही ऐनको दफा १४ ले कर फछ्यौट आयोगको कार्यविधि गोप्य गरेकोले लेखापरीक्षणको प्रतिवेदनमै आउन सक्ने स्थितिमा देखिदैन । अतः विशेष रूपमा तर्जुमा गरिएका करसम्बन्धी कानूनको व्यवस्था विपरीत आयोगद्वारा कर फछ्यौट गरिएका सम्पूर्ण फाइल कागजात करसम्बन्धी वर्तमान कानूनमा उल्लिखित तरिकाले लेखापरीक्षणको निमित्त प्रस्तुत हुनुपर्दछ । साथै आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि करसम्बन्धी काम कारबाहीको कानूनी उपचार पनि आयकर ऐन तथा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनअनुसार नै हुनुपर्दछ ।

१०९. **नोक्सानी** – ठूला करदाता कार्यालयले यो वर्ष रु.१३ अरब ७६ करोड ८१ लाख ८० हजार मुनाफा र लाभ भएका २७ आय विवरणको कर परीक्षण गरेको छ । सोमध्ये ११ करदाताको कारोबारमा रु.४९ करोड ५९ लाख २० हजार नोक्सान देखाएकोमा कर परीक्षणबाट नाफा कायम गरी रु.९ करोड २३ लाख ६८ हजार

संशोधित आय कर निर्धारण गरेको र बाँकी १६ करदाताले देखाएको नोक्सानी रु.१ अरब ९९ करोड ३५ लाख २५ हजारको सट्टा रु.७६ करोड ५७ लाख ७७ हजारमात्र कायम गरेको छ ।

कर परीक्षणबाट करदाताको नोक्सानी घट्न गई राजस्वमा योगदान पुगेको देखिँदा नोक्सानी भएका कर विवरणको परीक्षणको दायरा बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

११०. **भन्सार एजेन्ट** – भन्सार ऐन, २०१९ को दफा ४ तथा भन्सार नियमावली, २०२६ को नियम ३ मा भन्सार एजेन्टसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । भन्सार कार्यालयबाट मालवस्तु छुटाउने प्रयोजनकोलागि मालधनीले एजेन्ट नियुक्ति गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । भन्सार एजेन्टको काम गर्न इजाजत दिने कार्य भन्सार विभागले गर्दछ । नमूना छनौट गरी परीक्षण गर्दा निम्न भन्सार कार्यालयमा एजेन्टको दर्ता, नविकरण र अभिलेख व्यवस्थाको स्थिति निम्नानुसार देखियो:

कार्यालय	२०६१/६२ मा दर्ता एजेन्ट	२०६२/६३ मा नवीकरण	स्थायी लेखा नम्बर र फोटो प्रमाणित सहितको अभिलेख
त्रिभुवन विमानस्थल	१३३	८६	नभएको
तातोपानी	१७	२	नभएको
विराटनगर	२८	नभएको	नभएको

भन्सार एजेन्टको इजाजत प्रत्येक वर्ष नवीकरण गराउनुपर्नेमा नगराएको, एजेन्टको स्थायी लेखा नम्बर सहित कार्यालयमा निजको फोटो प्रमाणित गरी अभिलेख राख्नुपर्नेमा नराखेको सम्बन्धमा विभागको ध्यान जानु आवश्यक देखिएको छ ।

१११. **मोवाइल एक्स-रे मेसिन** – चीन सरकारबाट प्राप्त एक मोवाइल एक्स-रे मेसिन वीरगञ्जस्थित सुख्खा बन्दरगाह भन्सार हातामा रहेको छ । सो मेसिन सञ्चालन गर्न ३० देखि ४० किलोवाट क्षमताको विद्युतशक्ति आवश्यकता पर्ने र छुट्टै सेडघर (३५×२५ मिटर) बन्दरगाहा परिसरमा हुनुपर्नेमा उक्त दुवै व्यवस्था भएको छैन । बिग्रन नदिन प्रतिघण्टा २० लिटर डिजल खपत गर्ने गरी मेसिनलाई दैनिक स्टार्टका रूपमा केही समयमात्र सञ्चालन गर्ने गरे तापनि भन्सार प्रयोजनका लागि निकासी पैठारी हुने सामानको एक्स-रे गरी वास्तविक सामानको पहिचान गर्ने काममा सो उपकरण प्रयोग हुनसकेको देखिएन ।

११२. **रजिष्ट्रेशन दस्तुर** – मुलुकी ऐन, २०२० रजिष्ट्रेशनको १ नम्बरमा भोग वा दृष्टिबन्धकको लख सारेको तमसुकको लिखत गर्दा गराउँदा रजिष्ट्रेशन गराउनुपर्ने उल्लेख छ । सोही नम्बरमा अरु गैरअचल सम्पत्ति बिक्री गरी वा अरु कुनै किसिमले आफ्नो हक छोडिदिएको लिखत गर्दा गराउँदा रजिष्ट्रेशन गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । यो व्यवस्थाअनुसार बिक्रेताले क्रेतालाई बिक्री गरेको जग्गा र घरका अतिरिक्त मेसिन तथा उपकरण आदिलाई पनि अचल सम्पत्ति मान्नुपर्ने हुन्छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी अध्यादेश, २०६१ को दफा २(ग) मा इजाजतपत्र प्राप्त संस्था भन्नाले वित्तीय कारोबार गर्न यस अध्यादेशबमोजिम इजाजतपत्र प्राप्त गरेको बैङ्क वा वित्तीय संस्था सम्भन्धुपर्ने र दफा ८६(४) मा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थासित सम्बन्धित कुनै किसिमको लिखतमा आय टिकट दस्तुर नलाग्ने उल्लेख छ । यो अध्यादेश जारी हुनु पहिले बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी छुट्टाछुट्टै ऐनको व्यवस्था भएको र ती ऐनहरूमा यस्ता संस्थासित सम्बन्धित कुनै किसिमको लिखतमा रजिष्ट्रेशन दस्तुर र आय टिकट नलाने व्यवस्था थियो ।

आर्थिक अध्यादेश, २०६२ को अनुसूची – ४ को खण्ड (क) को सि.नं.८ मा दृष्टिबन्धकी, भोगबन्धकी र लखबन्धकीको थैली अङ्कमा १ प्रतिशत रजिष्ट्रेशन दस्तुर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएका मालपोत कार्यालयहरूमध्ये ३६ कार्यालयबाट बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको नाममा पारित भएका दृष्टिबन्धकी लिखतको न्यूनतम १ र अधिकतम २ महिनासम्मको नमूना छनौटको आधारमा लिखत परीक्षण गर्दा त्यस्ता बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट आर्थिक अध्यादेश, २०६२ को

अनुसूची – ४ को खण्ड (ग) अनुसार थैली अङ्कको आधारमा रु.२००।- देखि रु.२ हजारसम्म समदरमा सेवा दस्तुरमात्र असुल गरेको कारणबाट ती कार्यालयहरूबाट रु.२१ करोड ७ लाख १७ हजार रजिष्ट्रेशन दस्तुर असुल गर्न छुटेको देखियो ।

सबै मालपोत कार्यालयहरूको वर्षभरिको कारोबारको दृष्टिबन्धकी लिखतहरू परीक्षण गरेको अवस्थामा राजस्वबापत ठूलो रकम छुट भएको पत्ता लाग्ने स्थिति छ । अतः ऐनमा भएको व्यवस्थाभन्दा फरक तरिकाबाट कार्यान्वयन भएको सबै लिखतहरूको छानबिन गरी असुल गर्न छुट रजिष्ट्रेशन दस्तुरका बारेमा आवश्यक कारवाही हुनुपर्ने देखिन्छ ।

११३. **सिंचाई सेवा शुल्क** – सिंचाई नियमावली, २०५६ को नियम ९ मा उपभोक्ता संस्थाले सेवा शुल्क तथा अन्य आयको ९० प्रतिशतमा नघट्ने गरी सिंचाई प्रणाली तथा संरचनाको मर्मत सम्भार कार्यको लागि छुट्टै कोष खडा गरी जम्मा गर्नुपर्ने र सो रकममध्ये कम्तीमा ९० प्रतिशत रकम नहर, शाखा नहर तथा प्रशाखा नहरको मर्मत सम्भारको लागि छुट्याउनुपर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै नियम २९(३) मा उपभोक्ताहरूबाट उठाएको रकममध्येबाट अनुसूची-३ को तालिकाबमोजिम आफूले पाउने अंश आफ्नो खातामा जम्मा गरी बाँकी रकम केन्द्रीय मर्मत सम्भार कोष र राजस्वमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । हालसम्म केन्द्रीय मर्मत सम्भार कोष स्थापना नभएकोले सेवा शुल्क असुल भएका सिंचाई प्रणालीका उपभोक्ता संस्थाहरूले समेत मर्मत सम्भार कोषमा रकम पठाउने गरेको छैन । नियमानुसार दाखिला गर्नुपर्ने रकम पनि राजस्वमा दाखिला गरेको छैन । यसरी उपभोक्ताबाट सिंचाई सेवा शुल्क असुल गरी सिंचाई प्रणालीको मर्मत सम्भार कार्यमा सरकारी व्ययभार कम गर्दै लैजाने नीति रहे तापनि सोअनुरूप कार्यान्वयन हुन सकेको देखिदैन ।

नियम ३० मा निर्धारित समयमा सेवा शुल्क नबुझाउने उपभोक्ताले सेवा शुल्क निर्धारण समितिले तोकेबमोजिम सेवा शुल्कको अतिरिक्त विलम्ब शुल्क समेत बुझाउनुपर्ने र नियम २३ मा उपभोक्ताले सङ्कलन गरी बुझाउनुपर्ने रकम नबुझाएमा सिंचाई सेवा बन्द गर्न सकिने व्यवस्था छ । नियमावलीमा उपर्युक्त व्यवस्था भए तापनि हालसम्म गठित सेवा शुल्क निर्धारण समितिले सेवा शुल्क बुझाउने तरिका र विलम्ब दस्तुरसम्बन्धी कुनै व्यवस्था गरेका छैनन् । सिंचाई प्रणालीहरूले वर्षौंदेखि बाँकी सेवा शुल्क असुल गर्दा विलम्ब शुल्क असुल गर्ने गरेका छैनन् । सिंचाई सेवा शुल्क लागू गरिएका २९ सिंचाई प्रणालीमध्ये सुनसरी मोरङ्ग, कनकाई र महाकाली सिंचाई प्रणालीहरूले मात्र लगत बाँकीको अभिलेख राखेको छ । यो वर्ष सिंचाई विभागले ३० सिंचाई प्रणालीअन्तर्गत २ लाख ८० हजार ७१० हेक्टर सिञ्चित क्षेत्रफलमध्येबाट रु.६१ लाख ४४ हजार (लक्ष्यको ५९.९८ प्रतिशत) सेवा शुल्क असुली गरेको देखाएको छ ।

उठाउन बाँकी सेवा शुल्कको अभिलेखसम्म पनि नराख्नाले सेवा शुल्क नबुझाउने प्रवृत्तिमा भन बढावा हुनसक्ने देखिएकोले अभिलेख राखी अद्यावधिक बनाउन लगाई असुलीमा तदतारकता ल्याउनुपर्ने र सिंचाई नीतिअनुरूप केन्द्रीय मर्मत सम्भार कोष स्थापना गरी कोष सञ्चालन कार्यविधि बनाउने र कोषलाई प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्नुपर्ने देखियो ।

कार्यमूलक लेखापरीक्षण

कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा मूलतः आयोजना, कार्यक्रम वा निकाय एवं संस्थाहरूले सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्दा स्रोत साधनको मितव्ययी उपयोग, व्यवस्थापन कार्यदक्षता र सार्वजनिक स्रोत साधनको उपयोगबाट प्राप्त परिणामको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन एवं परीक्षण गर्ने गरिएको हुन्छ । यस क्रममा यो वर्ष भौतिक योजना तथा निर्माण, कृषि, जलस्रोत, स्वास्थ्य आदि क्षेत्रका निम्नानुसार २६ विषयको आंशिक क्रियाकलापको कार्यमूलक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छः

आयोजना/कार्यक्रम

१. कृषि विकास आयोजना, जनकपुर (अनुगमन परीक्षण)
२. विशेष कृषि उत्पादन कार्यक्रम
३. बबई सिंचाई आयोजना
४. सामुदायिक भूमिगत जल सिंचाई सेक्टर आयोजना
५. प्रगन्ना कुलो सिंचाई योजना
६. बागमती नदी नियन्त्रण आयोजना
७. पुल निर्माण कार्यक्रम, डिभिजन सडक कार्यालय, जनकपुर
८. साना शहरी खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना
९. अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन
१०. शहरी तथा वातावरणीय सुधार आयोजना

क्रियाकलाप

११. अर्थ बजेटको व्यवस्थापन
१२. कार्य सम्पादनमा आधारित सडक मर्मत सम्भार र व्यवस्थापन
१३. अध्यागमन प्रशासन (अनुगमन परीक्षण)
१४. काठमाडौं जिल्लाको पुनः नापी
१५. समाज कल्याण अनुदान वितरण र उपयोग
१६. हुलाक टिकट व्यवस्थापन

निकाय/कार्यालय

१७. व्यापार प्रवर्द्धन केन्द्र (व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र) (अनुगमन परीक्षण)
१८. जिल्ला पशु सेवा कार्यालय (बाँके, सुर्खेत, कैलाली र कञ्चनपुर)
१९. राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड
२०. सशस्त्र प्रहरी बल अस्पताल
२१. टिकापुर विकास समिति
२२. राष्ट्रिय संग्रहालय (अनुगमन परीक्षण)
२३. जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, पर्सा र कास्की
२४. नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद
२५. क्षेत्रीय एवं उपक्षेत्रीय अस्पतालहरूको व्यवस्थापन
२६. भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र

कार्यमूलक लेखापरीक्षण यान्त्रिक वा वस्तुगत बिधा नभएर यो प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कको विषयगत विश्लेषणमा आधारित हुने भएकोले लेखापरीक्षणबाट मूल्याङ्कन गर्दा मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारितामध्ये प्रस्तुत उदाहरणहरूमा विषय र विश्लेषणको प्रकृतिअनुसार मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारितामध्ये कुनै एक, दुई वा सबै पक्ष समेटिएको छ । समग्र मूल्याङ्कनमा जुन-जुन पक्षको भार बढी देखियो सोही पक्षलाई आधार लिइएको छ । लेखापरीक्षणबाट देखिएका आयोजना/कार्यक्रमगत विस्तृत व्यहोरा प्रतिवेदनको भाग २ मा विस्तृत प्रकाश पारिएको छ । परीक्षणका प्रमुख व्यहोराको सार-सङ्क्षेप यस भागमा प्रस्तुत गरिएको छ:

११४. **मितव्ययिता** – यस अन्तर्गत प्रमुख रूपमा न्यूनतम लागतमा, ठीक समयमा, उपयुक्त गुणस्तर र परिमाणको मानवीय, वित्तीय तथा भौतिक साधन तथा स्रोत प्राप्त गरे नगरेको बारेमा परीक्षण गरिन्छ । त्यस्तै साधन र स्रोतको मितव्ययी प्रयोग गर्न आवश्यकताअनुसार मात्र सामान वा सेवाको उपयोग, अनावश्यक मौज्जात तथा फजुल खर्चमा नियन्त्रण, मान्य व्यवस्थापकीय सिद्धान्त र नीतिअनुरूप गतिविधि सम्पन्न गरे नगरेको आदिबारेमा मूल्याङ्कन गरिएको छ । मितव्ययितासम्बन्धी परीक्षणबाट देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

• प्रगन्ना कुलो सिंचाई योजना

११४.१ **परामर्श सेवा** – परामर्शदाताले आयोजनाको लागत बढ्न नदिने यथोचित प्रयत्न गर्नुपर्दछ। यस आयोजनाको ड्रइङ, डिजाइन, सुपरिवेक्षण तथा गुणस्तर परीक्षण कार्यको लागि नियुक्त गरिएको एक परामर्शदाताले तयार गरेको आयोजनाको लागत अनुमान त्रुटिपूर्ण रहेको, डिजाइन तथा ड्रइङ उपयुक्त नभई परिवर्तन गर्नुपरेको, साइटको अवस्था उपयुक्त नभई परिवर्तन गर्नुपरेको, अनावश्यक कामको समेत इष्टिमेट भएको हुँदा सो कार्यमा दोषी ठहराइएका परामर्शदातालाई जलस्रोत मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा गठित समितिको २०६१।१०।६ को निर्णयअनुसार ३ वर्षसम्म जलस्रोत मन्त्रालयअन्तर्गतका योजनाहरूमा काम गर्न नदिने निर्णय भएपछि तत्सम्बन्धी कार्यको लागि आयोजनाले अर्को एक परामर्शदातासँग सम्झौता गरेको छ।

कारबाही गरिएको परामर्शदाताको प्राविधिक त्रुटिबाट दायित्व बढेको वा निर्माण भएको संरचना प्रयोगमा नआएको त्रुटिपूर्ण कार्यलाई आयोजना कार्यालयबाट मूल्याङ्कन गरी नोक्सानीको परिमाण एवं रकम पहिचान गरेको छैन। प्रयोगमै आउन नसक्ने प्रगन्ना मूल नहरको चेनेज नम्बर १+९०० मा बनाएको सिल्ट इजेक्टर र स्पिल-वेको निर्माण खर्च रु.८३ लाख ५४ हजार, सोही नहरको हेड रिचमा १०० देखि २०० मिटरको अन्तरालमा बनाइएका ७ फुटब्रिजमध्ये अनावश्यक ३ को निर्माणमा भएको खर्च रु.२६ लाख ५० हजारका साथै उक्त संरचनाहरूको परामर्श शुल्कमा खर्च भएको रु.१ लाख ६० हजार समेत गरी रु.१ करोड ११ लाख ६४ हजार अनावश्यक खर्च भएको छ।

• बागमती नदी नियन्त्रण आयोजना

११४.२ **मुआव्जा वितरण** – बागमती नदीको बायाँ किनारा सर्लाही र दायाँ किनारा रौतहटतर्फ नदी किनारमा तटबन्द निर्माण गर्दा नदी किनारातर्फ ६ मिटर र कन्ट्री साइडतर्फ ३ मिटर जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्ने आयोजना प्रतिवेदनले व्यवस्था गरेको छ। सर्लाही जिल्लातर्फ जग्गा अधिग्रहण प्रक्रिया अगाडि बढाई मुआव्जा वितरण गरेको छैन। रौतहट जिल्लातर्फ १५.७६ हेक्टर जग्गा अधिग्रहण गरी रु.५८ लाख ९१ हजार मुआव्जा वितरण गरेको छ। वार्षिक कार्यक्रमले प्रति हेक्टर जग्गा अधिग्रहणको लागि रु.१ लाख ६६ हजार खर्च हुने अनुमान गरेकोमा प्रतिहेक्टर रु.३ लाख १० हजार खर्च गरेको छ। साथै रौतहट जिल्लाको अधिग्रहण गरेको गाउँ विकास समितिको जग्गाको प्रचलित मूल्याङ्कन प्रतिहेक्टर रु.५९ हजारदेखि रु.२ लाख २२ हजारसम्म भए पनि प्रति हेक्टर रु.४ लाख ४४ हजार मुआव्जा वितरण गरिएको छ। यसबाट आयोजना लागत बढ्न गएको छ।

• भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र

११४.३ **अत्यधिक मौज्जात** – केन्द्रका लागि आवश्यक पर्ने सरसामान तथा प्रशिक्षार्थी सामग्री खरिद गर्दा आवश्यक परिमाण निश्चित गरेर मात्र खपत हुने परिमाण मात्र खरिद गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। केन्द्रले २०६२।६३ को अन्त्यमा विभिन्न ४९ किसिमका मसलन्द तथा प्रशिक्षण सामग्री खरिद गरी रु.१४ लाख ९१ हजार मूल्य बराबरको मौज्जात राखेको छ। वार्षिक रूपमा कार्यालय सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने सामान सोको परिमाण निश्चित नगरिएको कारण कतिपय जिन्सी सामानहरू आवश्यक परिमाणभन्दा बढी खरिद गरी विगत वर्षहरूदेखि अत्याधिक मौज्जात रहँदै आएको छ। केन्द्रबाट खरिद गरिएको केही सामान खर्च नै नभएको, केही सामान वर्षभरिमा खपत हुने परिमाणभन्दा गत वर्षको मौज्जात नै बढी रहेको स्थिति समेत देखिएको छ।

• हुलाक टिकट व्यवस्थापन

११४.४ **हुलाक टिकट** – सरकारी कार्यालयहरूको लागि आवश्यक पर्ने सामग्री आपूर्तिको व्यवस्थालाई दक्षतापूर्ण ढङ्गले सञ्चालन गर्न अनुमानित औसत खपत परिमाण र आपूर्ति गर्न लाग्ने समयावधिलाई दृष्टिगत गरी भण्डारमा अनावश्यक ढङ्गले मौज्जात निष्क्रिय रहने अवस्थाको अन्त हुनुपर्दछ। तर हुलाक सेवा विभागअन्तर्गतको केन्द्रीय टिकट भण्डार कार्यालयमा हुलाक सेवा सञ्चालनको क्रममा नियमित उपयोग हुने हुलाक टिकटको २०६१।६२ को सुरु मौज्जात १ करोड ७२ लाख ५३ हजार थानले सोही वर्षको औसतमा खपत परिमाणलाई दृष्टिगत गर्दा

२०६२ माघ महिना (७ महिना) सम्मलाई पुग्ने स्थितिमा पनि थप ३ करोड १५ लाख थान खरिद गरी मौज्जातमा राखेको छ । यसै गरी २०६२/६३ को उपयोग हुनसक्ने टिकटको सुरु मौज्जात २ करोड ३३ लाख ७९ हजार थानले २०६३ वैशाख महिना (१० महिना) सम्मको औसत खपत परिमाणलाई धान्नसक्ने अवस्थामा पनि १ करोड ६० लाख थान थप टिकट खरिद गरी मौज्जातमा राखेको छ । यसबाट हुलाक टिकट छपाईको लागि उपलब्ध स्रोत साधनको मितव्ययी उपयोग भएको देखिएन ।

● शहरी तथा वातावरणीय सुधार आयोजना

११४.५ **विवाद एवं ढिलाई** – भरतपुर नगरपालिका वडा नं.१, २, ३ र ४ मा १३.४८ कि.मिटर संयुक्त ढल प्रणाली निर्माण गर्ने, वडा नं.४ को नगरवनमा १९.१४ क्यू.मिटर प्रति दिन क्षमताको ढल प्रशोधन केन्द्र निर्माण गर्ने र साबिकको १०.१ कि.मिटर ढल सफा गर्ने लक्ष्य रहेको थियो । नगरवनमा ढल प्रशोधन केन्द्र बनाएमा शहरको फोहोरले त्यस क्षेत्रलाई प्रदूषित गर्ने भनी स्थानीय जनताको विरोधले त्यसको विकल्पस्वरूप नारायणी नदी किनारमा ४ छुट्टाछुट्टै स्कीमको रूपमा ढल प्रशोधन केन्द्र निर्माण गर्न छलफल भइरहेको तर स्थानीय जनतासँग सहमति हुनसकेको पाइएन । आयोजना तयारी चरणमा पहिचान भए बमोजिम नगरवनमा नै ढल प्रशोधन केन्द्र निर्माण गर्ने गरी ढल निकास प्रणालीको डिजाइन परामर्शदाताबाट सम्पन्न भई बोलपत्र समेत आव्हान भइसकेको अवस्थामा विवाद उत्पन्न भई कार्यक्रम कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ । यसबाट सुरुमा परामर्शदाताले गरेको ढल निकास एवं प्रशोधन केन्द्रको डिजाइन व्यर्थ भई निजलाई सोबापत भुक्तानी दिएको रु.१ लाख ७४ हजार प्रयोजनहीन भएको छ । यसबाहेक थप नयाँ स्थानमा ४ ढल प्रशोधन केन्द्र र ढल निकास प्रणाली डिजाइन गर्न थप रकम खर्च गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ ।

११५. **कार्यक्षमता** – यस अन्तर्गत उपलब्ध निश्चित स्रोत तथा साधन (मानवीय वित्तीय, भौतिक र सूचना) को प्रयोगबाट सन्तोषजनक रूपमा अधिकतम उपलब्धि हासिल गरे नगरेको सुनिश्चित गरिन्छ । यस अतिरिक्त सरकारी क्रियाकलाप निर्धारित उद्देश्य र आवश्यकताअनुरूप सञ्चालन गरेको, लक्षित कार्यक्रम तोकिएको समय र लागतभित्र सम्पन्न भएको, प्रदान गरिने सेवाको गुणात्मकस्तर समयमै प्रदान गरेको, क्षमताको पूर्ण उपयोग, सूचना तथा तथ्याङ्कमा सहज पहुँच, कार्यक्रम तथा गतिविधिको दक्षतापूर्ण व्यवस्थापन, नियमन, कार्यान्वयन आदि विषयहरूको आवश्यक परीक्षण र मूल्याङ्कन गरिएको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

● पुल निर्माण कार्यक्रम, डिभिजन सडक कार्यालय, जनकपुर

११५.१ **निर्णयमा ढिलाई** – यथोचित समयमा निर्णय गरी ठेक्का व्यवस्थापनलाई छरितो बनाउनुपर्दछ । सामान्य निर्णय गर्न पनि लामो समय लागेको र सोही कारणबाट समयमै कार्य सम्पन्न नभई लामो अवधिसम्म म्याद थप गर्नु परेको केही उदाहरणहरू देहायअनुसार छन् :

- विगही भ्रमरपूरा पुलको पूर्वपट्टिको एबुटमेन्टको जगको लागि बोर पाइलको काम गर्दै जाँदा ९ थान पाइल बोर गरिसकेको र बाँकी ११ थान पाइल बोर गर्न जमिनमुनि करिब ४ मिटर तल पुरानो ग्यावियन जाली रहेकोले उक्त जाली निकाल्ने कामको लागि ठेकेदारले रु.१ लाख ६७ हजारको काम थप गर्न दिएको निवेदन अनुसार काम थप गर्ने निर्णय गर्न १० महिनाभन्दा बढी समय लागेको छ ।

सोही पुलको पहिलो स्पानको ढलाई काम सम्पन्न भएको र डिजाइनअनुसारको एक्पासन्स ज्वाइन्ट बजारमा उपलब्ध नभएकोले ऐङ्गल टाइप एक्पासन्स ज्वाइन्ट प्रयोग गर्ने स्वीकृतिको लागि ठेकेदारले दिएको निवेदनअनुसार डिजाइन परिवर्तन गर्न नमिल्ने निर्णय गर्न १ वर्षभन्दा बढी समय लागेको छ ।

- कान्तवा पुल निर्माण गर्ने ठेकेदारले एप्रोच सडक क्षतिग्रस्त भएकोले साइटसम्म पाइल ड्राइभिङ मेसिन पुऱ्याउन नसक्ने अवस्था भएकोले सुरुको डिर्भन पाइलको सट्टा जग राख्ने गरी जगको डिजाइन परिवर्तन गर्ने निर्णय गर्न करिब २६ महिना लागेको देखिन्छ ।

यसरी निर्णय प्रकृत्यामा भएको ढिलाइको कारण समयमै पुल निर्माण कार्य सम्पन्न हुनसकेको देखिँदै यसले गर्दा कार्यालयको कार्यदक्षतामा नै असर पर्न गएको स्थिति छ ।

११५.२ **निष्क्रियता** – रातो खोलाको पुल निर्माण कार्यको ठेक्का सम्झौता अवधि भर कार्यालय र ठेकेदार निष्क्रिय बसेको र सम्झौताअनुसारको निर्माण अवधि समाप्त भएको करिब २२ महिना पछि राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी ठेकेदारको म्याद २०६४।३।३२ सम्म महानिर्देशकबाट म्याद थप भएको छ । यसरी पुल निर्माण कार्यमा डिभिजन एवं ठेकेदार दुवै पक्षले बेल्मैमा संवेदनशीलता र तदारुकता नदेखाएको कारणले २०६०।४।२४ मा सम्पन्न हुनुपर्ने पुल ४ वर्ष व्यतीत भइसक्दा पनि अधुरै रहेको छ । समयमै निर्माण कार्य सम्पन्न नभएबाट स्थानीय बासिन्दा उक्त पुलबाट पाउनुपर्ने लाभबाट वञ्चित रहेका छन् ।

(२०६०।४।२४ मा निर्माण कार्य सम्पन्न गर्नु पर्ने रातो पुलको २०६३।१।२६ सम्मको निर्माण स्थिति)

- **जिल्ला पशु सेवा कार्यालय (बाँके, सुर्खेत, कैलाली र कञ्चनपुर)**

११५.३ **कार्यबोझ** – किसानहरूलाई प्राविधिक कर्मचारीले सेवा प्रदान गर्दा कति पशु संख्यालाई प्राविधिक सेवा दिनुपर्ने हो त्यसलाई आधारमानी सेवामा किसानको पहुँच निर्धारण गर्न सकिन्छ । यसको लागि न्यूनतम सेवा उपलब्ध गराउनुपर्ने पशु संख्यालाई आधार मानेर प्राविधिक कर्मचारी तय गर्नुपर्नेमा कञ्चनपुर जिल्लामा ३४ हजार १८५ र बाँकेमा ६१ हजार १३ पशुको लागि एक प्राविधिक रहेको पाइयो । यसबाट कञ्चनपुरको तुलनामा बाँकेको सेवा कार्यबोझ बढी रहेको छ ।

- **जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, पर्सा र कास्की**

११५.४ **पारदर्शिता** – योजना तर्जुमादेखि सञ्चालनसम्मका प्रत्येक चरणमा पारदर्शिता कायम गर्न सकिएमा कार्यदक्षताको समेत अभिवृद्धि हुन्छ । आयोजना स्थलमा राखिने सूचनापाटी, आयोजनाको निर्माण चरण अवधिभरको भौतिक एवं आर्थिक क्रियाकलापहरूको सामाजिक परीक्षण एवं आयोजनासम्बन्धी पूर्ण विवरण देखिने योजना अभिलेख राख्ने प्रक्रिया दुवै जिल्ला विकास समितिले सुरु गरेका छैनन् । स्थानीयस्तरको विकास निर्माण गर्ने जिम्मेवारी भएका कार्यालयहरूले सञ्चालन गरेका क्रियाकलापहरूमा पारदर्शी प्रक्रिया अवलम्बन गरेको देखिएन ।

- **भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र**

११५.५ **प्रगति** – केन्द्रका लागि दशौँ योजनामा सम्पन्न गर्नुपर्ने गरी तय गरिएका लामो तथा छोटो अवधिका विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरू तोकिएको लक्ष्यअनुसार नै सम्पन्न गर्नुपर्नेमा प्रगति हासिल गर्नसकेको छैन । दशौँ योजना अवधिको ५ वर्षभित्र लामो तथा छोटो अवधिको विभिन्न विषयमा ८८८ जनालाई सहभागी गराई भूमि प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्नुपर्नेमा योजनाको चौथो वर्ष २०६२।६३ सम्ममा ३९४ लाईमात्र तालिम दिइएको छ । योजना समयावधिको हिसाबले २०५९।६० देखि २०६२।६३ सम्ममा कुल लक्ष्यको ८० प्रतिशत समय व्यतीत भइसकेको अवस्थामा लक्षित कार्यको ५४.३७ प्रतिशतमात्र प्रगति भएको देखिएबाट केन्द्रको कार्यसम्पादन स्थिति दक्षतापूर्ण देखिएन ।

• कृषि विकास योजना, जनकपुर

११५.६ जिन्सी व्यवस्थापन – योजनामा भारी यन्त्रउपकरण, तथा सवारीसाधनहरू जिप, मिनिबस, क्रेन ट्रक, हिनो ट्रक, डोजर, बुल्डोजर आदि साधनहरू बिग्रेको अवस्थामा खुल्ला रुपमा योजना परिसरमा रहेको छ । बिग्रेएका भारी उपकरण र सवारीसाधनहरू अलपत्र एवं खुल्ला रुपमा रही रहँदा दिनप्रतिदिन जिर्ण हुँदै जाने स्थिति रहेको छ । योजनामा बिग्रेर रहेका भारी सवारीसाधन, उपकरण लगायतका साधनहरू विगत वर्षहरूदेखि कतिपय मर्मत हुनसक्ने र केही मर्मत हुनसक्ने अवस्थामा रहेकोमा त्यस्ता सवारीसाधनको मर्मत सम्भार वा लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया सीमित मात्रामा सुरु गरिए तापनि उक्त प्रक्रिया पर्याप्त देखिएको छैन ।

बिग्रेएको अवस्थामा रहेका भारी उपकरण

• बागमती नदी नियन्त्रण आयोजना

११५.७ भौतिक प्रगति – बागमती नदीको बायाँ किनारा सर्लाही जिल्लातर्फको प्याकेज 'सी' र 'डी' को भौतिक प्रगति अत्यन्त कम रहेको छ । एकै परिस्थितिमा बन्दोबस्त भएका चारै प्याकेजका ठेक्कामध्ये प्याकेज 'बी' को कार्य तोकिएको ठेक्का अवधिभित्र सम्पन्न गरिएको छ । तर अन्य प्याकेजलाई म्याद थप गर्नुपरेको छ । ठेकेदारहरूको सुरु कार्यावधि ७५९ दिनदेखि ९२५ दिनसम्म भए तापनि उक्त अवधिमा प्याकेज 'ए' को ४५, 'सी' को २० र 'डी' को २५ प्रतिशतसम्म भौतिक प्रगति रहेबाट ठेकेदारको कार्य सम्पादनस्तर कम रहेको स्पष्ट गर्दछ । प्याकेज 'ए' को म्याद २ पटक गरी ५५२ दिन, 'सी' को म्याद २ पटक गरी ५७७ दिन र प्याकेज 'डी' को म्याद १ पटक २१२ दिन थप गरिएको छ । प्याकेज 'सी' र 'डी' को थप म्याद गुज्रिए तापनि कार्यसम्पन्न गरिएको छैन । साथै म्यादभित्र कार्य सम्पन्न नगरेकोमा आवश्यक कारवाही अगाडि बढाए तापनि निर्माण कार्य २०६१ असारदेखि नै अवरुद्ध रहेको छ । समयमा आयोजना सम्पन्न हुन नसकेकोले ओभरहेड लागत बढ्ने, मूल्यवृद्धि, क्षतिपूर्ति जस्ता विषयहरूमा ठेकेदार र व्यवस्थापनबीच विवाद हुने र आयोजनाबाट अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त नहुने देखिन्छ । साथै संरचनाहरू अधुरै छोडिनाले निर्मित संरचनाहरू सुरक्षित नरहने स्थितिले लगानी नोक्सानी हुने अवस्था समेत विद्यमान रहेको छ ।

• क्षेत्रीय एवं उपक्षेत्रीय अस्पतालहरूको व्यवस्थापन

११५.८ फोहोर व्यवस्थापन– अस्पतालले फोहोरको वर्गीकरण, ढुवानी र तह लगाउने एवं नष्ट गर्ने सम्बन्धमा नीति तयार गरी सोहीअनुरूप फोहोर व्यवस्थापन कार्यक्रम तयार गर्नुपर्नेमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पताल र नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालले फोहोर व्यवस्थापन नीति र कार्यक्रम तयार गरेको छैन । फोहोरको छनौट र वर्गीकरण उपयुक्त तवरले नहुँदा संक्रमणयुक्त फोहोर र सामान्य फोहोर मिसिनाले संक्रमणयुक्त फोहोरको परिमाण बढेको छ । फोहोर छुट्टाउने उपयुक्त विधि प्रभावकारी रुपमा अवलम्बन नगरेको र खुल्ला स्थानमा संक्रमणयुक्त फोहोर जलाउनाले बिरामी, चिकित्सक एवं सर्वसाधारणको स्वास्थ्यलाई पनि असर पुग्ने सम्भावना बढेको छ । जोखिमयुक्त फोहोरलाई इन्सिनेटरमा जलाई नष्ट नगरेमा संक्रमणको सम्भावना बढी रहन्छ ।

इन्सिनेटर मेसिन अगाडि थुपाएको फोहोर खुला रुपमा जलाईदै, (पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पताल)

पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पतालमा ह्यूमन अर्गेन तथा बायोमेडिकल फोहोरलाई जलाउन स्थानीयस्तरमै निर्माण एवम् जडान गरिएको इन्सिनेटर मेसिन सञ्चालनमा रहेको छ । नेशनल हेल्थ रिसर्च काउन्सिलबाट प्रकाशित फोहोरमैला व्यवस्थापन निर्देशिकाले अस्पतालमा हुनुपर्ने इन्सिनेटरको मापदण्ड तोकेको छ । मापदण्डअनुसार इन्सिनेटर चेम्बरको तापक्रम $600 \pm 50^\circ$ सेन्टिग्रेट र चिमनीको उचाई ३० मिटर हुनुपर्ने गरी तोकिएको छ । तर क्षेत्रीय अस्पतालको इन्सिनेटरमा चेम्बर प्रणाली नभएको र उचाई करिब २५ मिटरमात्र भएको पाइएको छ ।

नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा एक गैरसरकारी संस्थाको सहयोगमा इन्सिनेटर भवन निर्माण गरी मेसिन जडान गरेको भए तापनि इन्सिनेटर चिमनीको उचाई कम भएको र अस्पताल भवन वस्तीको नजिक भएको हुँदा प्रयोगमा ल्याइएको छैन । फोहोरमैला व्यवस्थापन नीति र कार्यक्रम नहुनाले अस्पतालको फोहोरमैला व्यवस्थापन दक्षतापूर्ण ढङ्गले हुनसकेको छैन । यसबाट अस्पतालबाट दैनिक निस्कने फोहोरको उचित व्यवस्थापन हुन नसकी वातावरण प्रदूषण हुनुका साथै संक्रमणको सम्भावना बढाएको छ ।

• शहरी तथा वातावरणीय सुधार आयोजना

११५.९ **मुहान विवाद** – धुलिखेल नगरपालिकाभित्र खानेपानी परियोजनाको डिजाइन २००५ को अप्रिलबाट सुरु गरी २००५ को डिसेम्बरसम्म पूरा गरिसक्नुपर्नेमा मार्च २००७ सम्म पनि खानेपानी परियोजनाको डिजाइन नै तयार भएको छैन । धुलिखेल नगरपालिकामा खानेपानी परियोजनाको पानीको मुहान काभ्रे जिल्लाको भूमिडाँडाको रोशीखोला पहिचान गरिएको छ । उक्त खोलाको पानी यसै आयोजनाबाट खानेपानी उपलब्ध गराइने बनेपा र पनौती नगरपालिकाको खानेपानी परियोजनाको लागि पनि मुहान रहेकोले ३ वटै नगरपालिकाको एकीकृत खानेपानी परियोजनाको रूपमा अगाडि बढाउनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । रोशीखोलाको पानी स्थानीय जनताबाट सिंचाईको लागि पनि प्रयोग भइरहेको र ३ नगरपालिकालाई खानेपानीको रूपमा प्रयोग गर्न दिए पश्चात् सिंचाई कार्यमा अपुग हुने भनी स्थानीय जनताबाट विवाद पैदा भएकोले परियोजना डिजाइन भएको छैन । आयोजनाको निरीक्षणको क्रममा २०६४।२।२८ मा छलफल हुँदा हाल उक्त खानेपानीको स्रोत सिंचाई र खानेपानीको लागि पुग्ने वा नपुग्ने भनी अध्ययन भई रहेको र यससम्बन्धी डिजाइन कार्य चाँडै पूरा हुने भनी आयोजनाले जनाएको छ । अप्रिल २००७ को दातृ संस्थाको नेपाल रेसिडेन्ट मिशनको प्रतिवेदनमा समेत समयमा मुहानको विवाद नसुल्झाए आयोजना स्थगित हुने भनी जनाएको छ ।

• काठमाडौं जिल्लाको पुनः नापी

११५.१० **पुनः नापी कार्य** – काठमाडौं नगरपालिका क्षेत्रको २०४१।४२ मा स्थगित पुनः नापीको काम सुरु गर्न नेपाल राजपत्रमा २०५२।१०।२९ मा सूचना प्रकाशित गरी ६ नं. नापी गोश्वाराबाट २०५२।११।१ देखि नापी गर्ने, नक्सा तयार गर्ने, क्षेत्रफल यकिन गर्ने, किसिम छुट्याउने र दर्ता गर्ने गराउने कार्य भई आएको छ ।

काठमाडौं जिल्लाअन्तर्गत १ महानगरपालिका, १ नगरपालिका र ६२ गाउँ विकास समितिमा पुनः नापी गर्ने, नक्सा तयार गर्ने, जग्गा दर्ता गर्ने र जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ । नापी कार्यको प्रगति हेर्दा काठमाडौं महानगरपालिकाको ३५ वडामध्ये १ देखि ३४ सम्मको नाप नक्साको कार्य सम्पन्न गरी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा वितरण भएको छ । तर वडा नं. ३५ को सम्पूर्ण क्षेत्रको जग्गाको नापनक्साको कार्य सम्पन्न भई पुर्जा तयार भएकोमा मनोहरा जग्गा एकीकरण आयोजना क्षेत्रमा परेको जग्गाको पुर्जा वितरण गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ । गाउँ विकास समितिहरूमा जोरपाटी, गोठाटार, सीतापाइला र नयाँ नैकापको नापनक्साको कार्य समाप्त भए तापनि जग्गा दर्ता र जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा हालसम्म वितरण भएको छैन । ती बाहेक ५८ गाउँ विकास समितिहरूमा नापीको कार्य सुरु नै भएको छैन । यसरी लगातार २० वर्ष काठमाडौं जिल्लाको पुनः नापीको कार्य सञ्चालन भए पनि ५८ गाउँ विकास समितिमा नापीको काम सुरु भएको देखिएन । कीर्तिपुर नगरपालिकाको १९ वडामध्ये ७ को नापनक्साको कार्य सम्पन्न भएको छ ।

११६. **प्रभावकारिता** – यसमा खासगरी आयोजना/कार्यक्रम वा निकायले निर्धारित उद्देश्य हासिल गरे नगरेको बारेमा मूल्याङ्कन गरिन्छ । यसको साथै आयोजना/कार्यक्रमको क्रियाकलाप उद्देश्य तथा आवश्यकताअनुरूप सञ्चालन भएको, आवश्यकताको सही पहिचान गरी आयोजना वा कार्यक्रम तयार गरेको, काममा दोहोरोपना, जनचाहनाको परिपूर्ति, अपेक्षा गरे अनुरूपको नतिजा प्राप्त गरेको, कार्यालयको संगठनात्मक संरचना, निर्णय प्रक्रिया र व्यवस्थापकीय प्रणाली आदि पक्षको प्रभावकारिताका बारेमा विचार गरी ती आधारमा लेखापरीक्षण गरिएका विषयको मूल्याङ्कन गर्दा देखिएको व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- **पुल निर्माण कार्यक्रम, डिभिजन सडक कार्यालय, जनकपुर**

११६.१ **निर्माणस्थल** – ढल्केवार-जनकपुर-भिठ्ठामोड सडक र बर्दिबास-जलेश्वर सडक जोड्ने जनकपुर-भ्रमरपूरा-बलवा-मनरा सडकमा ३ वटा पुल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । महोत्तरी जिल्लाका उक्त ३ पुल क्रमशः विगही, रातो र अंकुशे नदीमाथि निर्माण भइरहेका छन् । विगही भ्रमरपूरा पुल निर्माण भइरहेको स्थानभन्दा करिब २०० मिटर पश्चिम एउटा सानो खोल्सी रहेको र उक्त खोल्सी हाल पुल निर्माण भएको स्थानभन्दा करिब ३०० मिटर दक्षिण विगही नदीमै मिसिएको छ । सानो खोल्सीमा पुल नभएको कारण सवारीसाधन चलन नसक्ने अवस्था रहेको छ । यसरी उक्त खोल्सीमा पुल नभएसम्म विगही पुल र यसभन्दा पश्चिममा निर्माणाधीन रहेको रातो र अंकुशे पुल समेत पूर्ण रूपमा प्रयोगमा आउन नसक्ने स्थिति देखिन्छ । डिभिजन सडक कार्यालयबाट उल्लेख भएअनुसार हाल निर्माण भएको स्थानभन्दा ३०० मिटर दक्षिणमा पुल बनाउँदा एप्रोच रोडको मूल्य तथा जग्गाको मुआब्जावापत मूल्य बढ्ने भएकोले उल्लिखित सानो खोल्सीमा एउटा माइनर बृज बनाउन आवश्यक भएको व्यहोरा जनाएको छ । उक्त व्यवस्था नहुञ्जेल पुलको पूर्ण र प्रभावकारी उपयोग हुने स्थिति छैन ।

यसैगरी यस कार्यालयले रु.१ करोड ७६ लाख १ हजार को लागतमा २०६०।६१ मा निर्माण पूरा गरेको विगही पुल (मटिहानी) उपयुक्त स्थानमा नभएको कारण गोरुगाडाबाहेक अन्य सवारीसाधन नचलेको अवस्थामा रहेको छ । भारतको सीमा नजिक रहेको उक्त पुलले धनुषा र महोत्तरी जोड्ने भए पनि सो स्थानमा चल्तीको सडक नभएको कारण पुल प्रयोग विहिन अवस्थामा पुगेको देखिन्छ । तुलसियाही-मटिहानी सडक हाल निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको र उक्त सडक निर्माण पूरा भएपछि सो पुल पूर्ण रूपमा प्रयोगमा आउने व्यहोरा डिभिजन कार्यालयले जनाएको छ । कार्यालयको उक्त भनाइबाट समेत सो पुल पूर्ण रूपमा प्रयोगमा आई नसकेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

- **जिल्ला पशु सेवा कार्यालय (बाँके, सुर्खेत, कैलाली र कञ्चनपुर)**

११६.२ **खाद्य पोषण** – दशौं योजना अवधिमा प्रतिव्यक्ति वार्षिक दूध उपलब्धता ५०.८४ लिटर, मासु उपलब्धता ९.९४ के.जी. र अण्डाको उपलब्धता १५ गोटा पुर्‍याई पोषणमा सुधार गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०६२।६३ मा उत्पादनको आधारमा दूधको उपलब्धता सुर्खेतमा ४०.५३ लिटर, मासुको उपलब्धता कैलालीमा ५.३५ के.जी. रहेको छ । अण्डाको उपलब्धता कैलालीमा ७.१४ गोटा, सुर्खेतमा ०.४५ गोटा बाँकेमा ७.५९ गोटा र कञ्चनपुरमा १३.७२ गोटा रहेको छ ।

सुर्खेत जिल्लामा उन्नत पशुको संख्या स्थानीय पशुको तुलनामा घटी भएकोले स्थानीय पशुबाट कम दूध उत्पादन भएको, कैलालीमा जनसंख्याको अनुपातमा मासु उत्पादन गर्ने बाख्रा र कुखुरापालन व्यवसाय नै कम व्यवसायीले सञ्चालन गरेको र ४ वटै जिल्लामा अण्डा उत्पादन हुने कुखुरापालन व्यवसाय तर्फ किसानलाई आकर्षित गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन नभएकोले अण्डा उत्पादन कम हुन गएको छ ।

- **क्षेत्रीय एवं उप क्षेत्रीय अस्पतालहरूको व्यवस्थापन**

११६.३ **पदपूर्ति** – क्षेत्रीय एवं उपक्षेत्रीय अस्पतालले विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउनुपर्ने भए तापनि पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पतालको ८ विभागमा विशेषज्ञ पद र मेडिकल अधिकृत, हाउसकिपिङ्ग अधिकृत, एनेस्थेसिष्ट सहायक, फिजियोथेरापिष्ट जस्ता महत्वपूर्ण दरबन्दीहरू पनि रिक्त रहेका छन् । त्यसैगरी मध्यमाञ्चलको

तराईका जिल्लाको रिफरल अस्पतालको रूपमा रहेको नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको ७ विभागमा विशेषज्ञ र ८ विभागमा सहायक विशेषज्ञ पदहरू रिक्त रहेका छन् । जनशक्तिको कमी र मोफसलमा भन्दा केन्द्रमा बढी अवसरहरू रहेकाले विशेषज्ञ चिकित्सकहरू मोफसलमा जान नचाहने हुँदा दुबै क्षेत्रीय एवं उपक्षेत्रीय अस्पतालहरूमा विविध क्षेत्रका विशेषज्ञ र सहायक विशेषज्ञ पदहरू स्वीकृत संख्या पूरै रिक्त रहँदा अपेक्षा गरे अनुरूप स्तरीय सेवा पुर्‍याउन नसक्ने स्थिति रहेको छ ।

- ११६.४ **सेवाको मापदण्ड** – अस्पताल व्यवस्थापनबाट सेवाको गुणस्तर प्रवर्द्धनका लागि सेवाको गुणस्तर कायम गर्न अस्पतालले सेवाको मापदण्ड निर्धारण गरी मूल्याङ्कन गर्ने र अस्पताल व्यवस्थापनबाट निरीक्षण, संक्रमण नियन्त्रण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने मेडिकल अडिट र अस्पतालबाट प्रदान गरिएको सेवाको सूचकाङ्कहरूको स्थितिको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था स्थापित गरिनुपर्दछ । तर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय र नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा उच्च व्यवस्थापनबाट अस्पतालको सेवा स्तरको नियमित निरीक्षण अनुगमन र सेवाको मापदण्ड कायम गरी लक्ष्य निर्धारण गरेको छैन । साथै अस्पतालले संक्रमण नियन्त्रण गर्न संक्रमण नियन्त्रण समिति गठन गरी तदनुरूप संक्रमण नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छैन । अस्पतालभित्र हुने संक्रमणको स्तर नाप एवं परीक्षण गर्ने, अस्पतालले सेवाको स्तर र कर्मचारीको कार्य सम्पादनस्तरको परीक्षण गर्न मेडिकल अडिटको व्यवस्था गरेको पाइएन । यसबाट अस्पतालहरूमा सेवाको गुणस्तरीयता एवं प्रभावकारिता सुनिश्चित गर्ने आधार भएन ।

• नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्

- ११६.५ **अनुगमन** – नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ११ अनुसार स्वास्थ्य क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले परिषद्को स्वीकृति लिनुपर्दछ । यो व्यवस्थाअनुसार स्वास्थ्य क्षेत्रको अनुसन्धान गर्न स्थापना भएका संस्थाहरूले समेत परिषद्को स्वीकृति लिनुपर्ने हुन्छ । नर्सिङ होम, अस्पताल, समाजिक संस्था दर्तासम्बन्धी ऐन बेग्लाबेग्लै रहेकोले विभिन्न निकायमा दर्ता हुने गरेको देखिन्छ । तर यस्ता संस्थाहरू परिषद्मा आवद्ध हुनुपर्ने व्यवस्था छैन । यसले गर्दा स्वास्थ्य क्षेत्रमा अनुसन्धान गर्नको लागि संस्थाहरूको संख्या र संस्थाहरूले गरेको अनुसन्धान, त्यसको प्रकृति र नतिजाबारेमा परिषद् अनभिज्ञ रहेको अवस्था छ । संस्थाको अनुगमन गर्ने अधिकार पनि परिषदलाई प्राप्त छैन ।

परिषद्को स्वीकृतिबेगर संस्था दर्ता हुने र ती संस्थाले गरेको अनुसन्धानको अनुगमन नहुने स्थितिमा परिषद्ले ऐनको दफा १२ अनुसार स्वीकृति नलिई अनुसन्धान कार्य गरेमा कारबाही गर्न सक्ने व्यवस्था रहे पनि परिषद्ले कारबाही गर्ने गरेको छैन । परिषद्बाट गराइएको एक अध्ययनअनुसार काठमाडौँ र ललितपुर जिल्लामा मात्र २३३ संस्था दर्ता रहेका र तीमध्ये ६० वटा संस्थाले परिषद्को स्वीकृति बेगर स्वास्थ्य अनुसन्धानसम्बन्धी काम गरेको पाइयो । सबै प्रकारका स्वास्थ्यसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्दा पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने निकायमा स्वास्थ्यसम्बन्धी अनुसन्धान गर्न स्थापित संस्थाहरू दर्ता गर्नुपर्ने स्पष्ट प्रावधान ऐनमा नभएको कारणबाट देशमा अवैधानिक तवरले हुने स्वास्थ्यसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान कार्य रोकिएको छैन । यस अवस्थाले गर्दा परिषद्को उद्देश्यअनुसार प्रभावकारी रूपमा कार्यसम्पादन गर्न बाधा पुग्न गएको देखिन्छ ।

- ११६.६ **नतिजा** – परिषद्को स्वीकृतिमा हालसम्म ४९१ अध्ययन अनुसन्धान गरे गराएको देखियो । ती अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाको उपयोग गर्दै ३ नीति र ७ मार्गदर्शनमात्र तर्जुमा गरेको छ । परिषद्को अध्ययन अनुसन्धानका कृतिबारे जानकारी गराउने विद्यमान परिपाटीले अध्ययन अनुसन्धानका नतिजाका उपयोगकर्ता, स्वास्थ्य नीति निर्माता एवं कार्यान्वयनकर्ताले जानकारी प्राप्त गर्न सक्ने स्थिति देखिदैन । यसबाट अनुसन्धानको नतिजाको प्रभावकारी उपयोग भएको सुनिश्चित गर्ने आधार छैन ।

• कृषि विकास योजना, जनकपुर

- ११६.७ **ट्युबवेल सञ्चालन** – ट्युबवेल जडानतर्फ योजनाले २०६२।६३ को अन्त्यसम्ममा डीप तथा स्यालो ट्युबवेल निर्माण सम्पन्न गरी २५ हजार ९८० हेक्टर जमिनमा सिंचाई सुविधा विस्तार भएको जनाएको छ ।

योजनाबाट डीप ट्युबवेलतर्फ कृषि प्रयोजनका लागि जडित ३११ थान ट्युबवेलमध्ये २५४ थान ट्युबवेल सफल भई ५७ थान ट्युबवेल असफल रहेको जनाइए तापनि योजनाका सम्बन्धमा 'जडित ट्युबवेलको इन्भेन्ट्री तयार गरी सफ्टवेयरबाट डाटावेश अध्यावधिक गराउन २०६०।६१ मा नियुक्त एक परामर्शदाताले दिएको प्रतिवेदनअनुसार कुल ड्रिलिङ गरिएका डीप ट्युबवेलहरूमध्ये १०२ ट्युबवेल सञ्चालनमा नरहेको उल्लेख छ । प्रतिवेदनअनुसार ट्युबवेल सञ्चालन हुन नसक्नुमा सञ्चालन खर्च महंगो भएको, मर्मत सम्भार सेवा प्राप्त गर्न कठिनाई भएको, समयमा सम्भार सेवा प्राप्त गर्न नसकिएको र आवश्यक जगेडा पार्टपुर्जा प्राप्त गर्न कठिन भएको जनाइएको छ । साथै सञ्चालनमा नरहेका ट्युबवेलहरू सञ्चालनमा ल्याउनका लागि उपयुक्त नीति एवं योजना रहेको समेत देखिँदैन । यसरी योजनाको उद्देश्य तथा लक्ष्यअनुसार ठूलो रकम खर्च गरी निर्माण गरिएका ट्युबवेल सञ्चालनमा नरहँदा योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य प्राप्तमा प्रभावकारिता देखिएन ।

• बबई सिंचाई आयोजना

११६.८ **पानी उपयोग** – उक्त आयोजनाअन्तर्गत हिउँदै बालीको लागि ६ घनमिटर प्रतिसेकेन्ड पानी आवश्यकता पर्नेमा ३ घनमिटर प्रतिसेकेन्ड पानी पुगेको देखिन्छ । यसअनुसार पूर्वी नहरको प्रथम चरणअन्तर्गतको १३ हजार २४० हेक्टर सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराइने क्षेत्रफलमध्ये वर्षायाममा ७ हजार हेक्टर र हिउँदमा ४ हजार हेक्टर क्षेत्रफलमा मात्र अर्थात् ५२.८७ प्रतिशत र ३०.२१ प्रतिशतमा मात्र सिंचाई सुविधा उपलब्ध हुनसकेको छ । यसैगरी हालसम्म निर्मित निर्माण संरचना शाखा/प्रशाखा नहरबाट ५ हजार हेक्टरमा मात्र भरपर्दो सिंचाई सुविधा हुने गरेको आयोजनाबाट जानकारी हुन आएको छ । यसले गर्दा पूर्वी नहरबाट लक्षित कमाण्ड क्षेत्रको एकतिहाई क्षेत्रफलमा मात्र भरपर्दो सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको देखिन्छ ।

समग्रमा यो वर्ष आर्थिक, सामाजिक पूर्वाधार विकास, जलस्रोत, स्वास्थ्य आदि क्षेत्र समेटी २६ आयोजना/कार्यक्रम/ निकायको कार्यमूलक लेखापरीक्षण गरिएको छ । लेखापरीक्षणमा समेटिएका विषयहरूको मितव्ययिता, कार्यदक्षता र प्रभावकारिताको दृष्टिकोणबाट परीक्षण मूल्याङ्कन गर्दा निर्णय प्रक्रियामा ढिलाइ, सामान अनावश्यक रूपमा मौज्जात राखिएको, खरिद भएको सामान उपयोग नभएको, आयोजनाहरू निर्धारित अवधिभित्र सम्पन्न नहुने, आयोजना एवं कार्यक्रम निर्धारित अवधिभित्र सम्पन्न गर्न आवश्यक बजेट विनियोजन नहुने, आयोजना तथा निकायहरूको वार्षिक कार्यक्रम र लक्ष्य तथा उद्देश्यबीच सामान्यस्यको कमी रहेको, परामर्शदाताले गलत सर्वेक्षण डिजाइन गरेको कारण निर्माण भइसकेका संरचना प्रयोग नहुने स्थिति देखियो । निकायहरूले प्रदान गर्ने सेवाको हकमा अस्पतालहरूमा दरबन्दीअनुसार विशेषज्ञ पद पूर्ति नभएको, स्वास्थ्य उपकरणको मर्मत सम्भार हुन नसकेको, स्वीकृतबेगर नै स्वास्थ्यसम्बन्धी अनुसन्धान कार्य सञ्चालनमा रहेको अवस्था देखिएको छ । यसैगरी आयोजना/ कार्यक्रम/कार्यालय/निकायहरूमा सिर्जना हुने बाधा विरोध समयमा टुङ्ग्याउन नसकेको कारणबाट आयोजनाबाट लक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न समय लाग्ने, फोहोरमैला व्यवस्थापन निर्देशिका तर्जुमा नहुँदा अस्पतालमा समुचित फोहोर व्यवस्थापन हुन नसकी संक्रमणको सम्भावना रहेको, जडान गरिएका डीप तथा स्यालो ट्युबवेल सञ्चालनमा नरहेको आदि व्यहोरा देखिएका छन् ।

कार्यमूलक लेखापरीक्षणबाट आयोजना/कार्यक्रम/कार्यालयहरूद्वारा सञ्चालित गतिविधिहरूको परीक्षण, मूल्याङ्कन गरी देखिएका कमी कमजोरीहरू मात्र नदर्शाई सुधार गर्नसकिने अवस्था, क्षेत्र र अवसरहरू समेत पहिल्याई सार्वजनिक क्षेत्रको स्रोत परिचालन र सार्वजनिक जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । यसअनुरूप यो वर्ष लेखापरीक्षण गरिएका आयोजना कार्यक्रम वा निकायहरूमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएका विषयहरूसँग सम्बन्धित तत्काल लागू गर्नुपर्ने १२३ र भविष्यमा लागू गर्नुपर्ने ८६ समेत जम्मा २०९ सुझाउ प्रतिवेदनको भाग २ मा सम्बन्धित आयोजना/कार्यक्रम, विषय र कार्यालय/निकायको भागमा प्रस्तुत गरिएको छ । यी सुझाउ कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा सम्बन्धित निकायहरूबाट समयमै कारवाही भएमा सार्वजनिक क्षेत्रको जवाफदेहिता प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

संगठित संस्था

● पूर्ण स्वामित्वका संगठित संस्था

११७. कानूनी व्यवस्था – लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ६ ले नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकद्वारा हुने, यस्ता संस्थाको लेखापरीक्षण गर्न महालेखा परीक्षकले नभ्याउने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम व्यावसायिक लेखापरीक्षकहरूलाई नियुक्ति गर्नसक्ने व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थाअन्तर्गत पूर्ण स्वामित्वका संस्थामध्ये ४ संस्थाको महालेखा परीक्षकको कार्यालयकै जनशक्तिबाट र बाँकी ३३ संस्थाको लेखापरीक्षण प्रमाणपत्र प्राप्त व्यावसायिक लेखापरीक्षकहरूको सेवा लिई लेखापरीक्षण गरिएको छ ।

११८. लेखापरीक्षण – नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको संख्या ३७ रहेको छ । यीमध्ये कम्पनी ऐनअनुसार २२, विशेष ऐनअनुसार ७, संस्थान ऐनअनुसार २, सञ्चार संस्थान ऐनअनुसार २, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनअनुसार १ र प्राधिकरण ऐनअनुसार ३ संस्था सञ्चालित छन् । यस्ता संस्थाहरूको बक्यौता र चालू वर्षको गरी ५९ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण गराउनुपर्नेमा चालू ३७ संस्थामध्ये २९ ले चालू वर्षको, ८ ले १० बक्यौता वर्षको र विघटनमा रहेको १ संस्थाले बक्यौता १ वर्षको गरी जम्मा ४० वर्ष संख्याको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । तीन वर्षको तुलनात्मक तालिका निम्नानुसार छः

वार्षिक प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने		लेखापरीक्षण गराएको		बाँकी	
	संस्था	वर्ष संख्या	संस्था	वर्ष संख्या	संस्था	वर्ष संख्या
२०६२	३७	६७	२७	४२	१०	२५
२०६३	३७	६२	२७	४०	१०	२२
२०६४	३७	५९	२९	४०	८	१९

११९. अद्यावधिक लेखापरीक्षण – यो वर्षसम्म लेखापरीक्षण अद्यावधिक गराउने २९ संस्थामध्ये निम्नानुसार १६ संस्थाको २०६२/६३ को अन्तिम र १३ संस्थाको २०६२/६३ को प्रारम्भिक लेखापरीक्षणका आधारमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	अन्तिम लेखापरीक्षण	क्र.सं.	प्रारम्भिक लेखापरीक्षण
१	नेपाल राष्ट्र बैङ्क	१	नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड
२	नागरिक लगानी कोष	२	राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क
३	राष्ट्रिय समाचार समिति	३	ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड
४	कर्मचारी सञ्चय कोष	४	नेपाल खाद्य संस्थान
५	नेपाल टेलिभिजन	५	नेपाल खानेपानी संस्थान
६	जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड	६	नेपाल पारवाहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड
७	जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड	७	नेपाल औषधि लिमिटेड
८	कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड	८	कृषि चून उद्योग लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)
९	नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण	९	जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड
१०	नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड	१०	सुर्ती विकास कम्पनी लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)
११	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	११	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण
१२	सांस्कृतिक संस्थान	१२	नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन लिमिटेड
१३	नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी नेपाल लिमिटेड	१३	हेटौंडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
१४	हेटौंडा कपडा उद्योग लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)		
१५	राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लिमिटेड		
१६	लुम्बिनी चिनी कारखाना लिमिटेड (२०६२ श्रावण मसान्तसम्म)		

सञ्चालक समितिले प्रारम्भिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको जवाफ नदिएको तथा वित्तीय विवरणहरू पारित गरी प्रस्तुत नगरेको कारणबाट माथि उल्लिखित १३ संस्थाको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिन सकिएको छैन ।

१२०. **बक्यौताको लेखापरीक्षण** – गत वर्षसम्म विभिन्न १० संस्थाको २२ वर्षको लेखापरीक्षण गराउन बाँकी रहेकोमा यो वर्ष निम्नानुसार ८ संस्थाको ११ वर्षको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ। सोमध्ये ६ संस्थाको बक्यौता लेखापरीक्षण सम्पन्न भए तापनि द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल, नेपाल वायुसेवा निगम र गोरखापत्र संस्थानले प्रारम्भिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको जवाफ र सञ्चालक समितिबाट पारित वित्तीय विवरण उपलब्ध नगराएकोले लेखापरीक्षण अबै अन्तिम हुन सकेको छैन।

क्र.सं.	संस्था	आर्थिक वर्ष	वर्ष संख्या	लेखापरीक्षण स्थिति
१	नेपाल यातायात संस्थान	२०५७/५८-२०५८/५९	२	अन्तिम
२	भक्तपुर इँटा कारखाना (ईन लिक्विडेशन)	२०५७/५८-२०५८/५९	२	अन्तिम
३	नेपाल वायुसेवा निगम	२०५९/६०	१	अन्तिम
		२०६०/६१	१	प्रारम्भिक
४	नेपाल औषधि लिमिटेड	२०६१/६२	१	अन्तिम
५	हेटौँडा कपडा उद्योग लिमिटेड	२०६१/६२	१	अन्तिम
६	ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड	२०६१/६२	१	अन्तिम
७	द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल	२०६०/६१	१	प्रारम्भिक
८	गोरखापत्र संस्थान	२०६१/६२	१	प्रारम्भिक
जम्मा वर्ष संख्या			११	

१२१. **लेखापरीक्षण बक्यौता** – देहायका ८ संस्थाले अबै पनि वित्तीय विवरण तयार नगरेको हुँदा १९ वर्षको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ। यस्तो बक्यौता निम्नानुसार छः

क्र.सं.	संस्था	आर्थिक वर्ष	वर्ष
१	कृषि औजार कारखाना लिमिटेड	२०५८/५९-२०६२/६३	५
२	भक्तपुर इँटा कारखाना लिमिटेड	२०५९/६०-२०६२/६३	४
३	नेपाल रेल्वे कम्पनी लिमिटेड	२०६०/६१-२०६२/६३	३
४	नेपाल वायुसेवा निगम	२०६१/६२-२०६२/६३	२
५	द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लिमिटेड	२०६१/६२-२०६२/६३	२
६	गोरखापत्र संस्थान	२०६२/६३	१
७	उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड	२०६२/६३	१
८	दुग्ध विकास संस्थान	२०६२/६३	१
जम्मा वर्ष			१९

कृषि औजार कारखाना लिमिटेड र भक्तपुर इँटा कारखाना लिमिटेड लिक्विडेशनमा गएका छन्। लिक्विडेशनमा गए तापनि लिक्विडेशन कार्यको छिनोफानो नभएसम्मको अवधिको लेखापरीक्षण गराउनु पर्नेमा नगराई बक्यौता राखेका छन्।

गोरखापत्र संस्थानको २०६२/६३ को प्रारम्भिक परीक्षणको कार्य समाप्त भइसकेको तर व्यवस्थापनले वित्तीय विवरण तयार गर्न नसकेको कारणबाट लेखापरीक्षण बक्यौता रहन गएको छ। द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपालको २०६१/६२ को लेखापरीक्षणको लागि व्यवस्थापनको अनुरोधबमोजिम लेखापरीक्षक खटाइएकोमा लेखा पेश नगरेको कारण लेखापरीक्षण हुन सकेको छैन। आर्थिक वर्ष २०६२/६३ को द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल, नेपाल वायुसेवा निगम र नेपाल रेल्वे कम्पनीको पनि लेखा तयार नगरेकोले बक्यौता रहेको छ।

१२२. **प्रारम्भिक प्रतिवेदनको जवाफ** – यो वर्ष १० संस्थाको २५ वर्षको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी सोको प्रारम्भिक प्रतिवेदन सञ्चालक समिति/अधिकार प्राप्त अधिकारीलाई उपलब्ध गराइएकोमा समिति अधिकारीबाट प्रमाणित वित्तीय विवरणसहितको जवाफ लेखापरीक्षकलाई उपलब्ध गराएको कारणबाट लेखापरीक्षण टुङ्गिन सकेको छैन। लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदनउपर जवाफ नदिने संस्थाहरूमा सुर्ती विकास कम्पनी लिमिटेड (इनलिक्विडेशन) ८ वर्ष, कृषि चून उद्योग लिमिटेड ५ वर्ष, नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन

लिमिटेड ४ वर्ष, दि टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल २ वर्ष, हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड, नेपाल वायुसेवा निगम, नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल खाद्य संस्थान र गोरखापत्र संस्थान प्रत्येकको ११ वर्षको रहेको छ।

१२३. **नाफा नोक्सान स्थिति** – लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका २९ संस्थामध्ये नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण र कर्मचारी सञ्चय कोषमा शेयरको रुपमा सरकारी लगानी भएको छैन। नागरिक लगानी कोषमा न्यून रकम मात्र शेयर लगानी भएकोले ती ३ संस्थाबाहेक बाँकी २६ संस्थामा सरकारको शेयर लगानी र नाफा नोक्सानको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. हजारमा)

क्र.सं.	संस्था	शेयर पूँजी	यो वर्षको नाफा (नोक्सान)	पूँजीको तुलनामा नाफा (नोक्सान) प्रतिशत	यस वर्षसम्मको सञ्चित नाफा (नोक्सान)
(क) नाफा आर्जन गर्ने संस्था					
१	नेपाल राष्ट्र बैंक	३,००,००,००	११,६२,१०,२३	३८७.३७	-
२	नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड	५,००,००,००	४,९३,६६,४७	९८.७३	८,६०,२३,६९
३	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक	१,१७,२३,००	१,६२,२८,३८	१३८.४३	(२०,८२,६२,८०)
४	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	१०,७१,८३,०७	३६,९७,२४	३.४५	(८९,८८,९९)
५	हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग	९०,०६,८५	४,३५,४४	४.८३	(८६,८२,३६)
६	जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड	४५,००,००	२,००,४०	४.४५	१२,१७
७	राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लिमिटेड	११,८५,१७	५५,३४	४.६७	-
८	जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड	४,०८,३७	१९,३७	४.७४	१३,३०,१४
जम्मा		३१,४०,०६,४६	१८६,२१,२८७	५९.३०	(१३,८५,६८,१५)
(ख) नोक्सानी गर्ने संस्था					
९	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	१९,००,००,००	(१,२८,७८,३४)	६.७८	(६,०९,५९,२९)
१०	नेपाल टेलिभिजन	१,३६,१२,००	(७,५१,२६)	५.५२	(४०,२५,४९)
११	नेपाल खाद्य संस्थान	९९,०४,९५	(५,८५,११)	५.९१	(१,१७,०४,८७)
१२	नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड	१६,९३,३५	(५,३४,९५)	३१.५९	(१८,५८,८५)
१३	कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड	४२,६३,८२	(४,९१,९२)	११.५४	(६,९०,२०)
१४	नेपाल औषधि लिमिटेड	७,५४,९९	(४,१६,३५)	५५.१५	(२९,२९,१८)
१५	नेशनल कन्स्ट्रक्सन कम्पनी अफ नेपाल लिमिटेड	६,२०,७२	(२,६५,१९)	४२.७२	१०,७३,०५
१६	कृषि चून् उद्योग लिमिटेड	६७,३२	(१,७६,१७)	२६१.६९	(९,०८,३३)
१७	नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन लिमिटेड	५,७९,९२	(१,२१,७१)	२०.९९	(१८,७३,२२)
१८	नेपाल पारवाहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी लिमिटेड	१,२२,४३	(१,०५,१७)	८५.९०	७,०७,९४
१९	लुम्बिनी चिनी कारखाना	२८,२४,२१	(५४,३७)	१.९३	(४८,९६,८५)
२०	नेपाल खानेपानी संस्थान	१,०२,७८,४९	(४९,३०)	०.४८	(२३,६७,२६)
२१	सांस्कृतिक संस्थान	१,३२,०९	(४४,२०)	३३.४६	(२५,७१)
२२	ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड	२,३३,४८	(३३,५०)	१४.३५	२,३३,२५
२३	जडिबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनी लिमिटेड	२,७५,१७	(३०,७६)	११.१८	(८,९३,६८)
२४	राष्ट्रिय समाचार समिति	६९,०८	(१४,१९)	२०.५४	(१,४६,०४)
२५	हेटौँडा कपडा उद्योग लिमिटेड	१७,८२,३३	(९,८८)	०.५५	(५०,७७,३१)
२६	सूती विकास कम्पनी (इन लिक्विडेशन) लिमिटेड	२,००,००	(१,०१)	०.५०	(५,१२,५४)
जम्मा		२३,७४,१४,३५	(१,६५,६३,३८)	६.९८	(९,६८,५४,५८)
कुल जम्मा		५५,१४,२०,८१	१६,९६,४९,४९	३०.७७	(२३,५४,२२,७३)

उपर्युक्त २६ संस्थामध्ये कुल शेयर पूँजी रु.२१ अरब ४० करोड ६ लाख ४६ हजार भएका ८ संस्थाले २०६२/६३ मा रु.१८ अरब ६२ करोड १२ लाख ८७ हजार नाफा आर्जन गरेका छन् भने शेयर पूँजी रु.२३ अरब ७४ करोड १४ लाख ३५ हजार भएका १८ संस्थाले रु.१ अरब ६५ करोड ६३ लाख ३८ हजार नोक्सान व्यहोरेका छन्। यो वर्ष नाफा गर्ने संस्थाहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंक रु.११ अरब ६२ करोड १० लाख २३ हजार, नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी रु.४ अरब ९३ करोड ६६ लाख ४७ हजार, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक रु.१ अरब ६२ करोड २८ लाख ३८ हजार र नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण रु.३६ करोड ९७ लाख २४

हजार उल्लेख्य छन् । त्यस्तै नोक्सान व्यहोर्ने संस्थामा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु.१ अरब २८ करोड ७८ लाख ३४ हजार रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैङ्कको मुनाफा यो वर्ष वृद्धि हुनुमा विदेशी विनिमय लाभ नै प्रमुख रहेको छ । यो वर्ष विदेशी विनिमयबाट बैङ्कले रु.६ अरब २३ करोड ३६ लाख ४८ हजार आर्जन गरेको देखिन्छ । त्यस्तै राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको विगत वर्ष कर्जामा गरिएको शंकास्पद व्यवस्थालाई यो वर्ष पुनः आय लेखाङ्कन गरेको कारण रु.१ अरब ५१ करोड ५७ लाख ६३ हजार समेत रु.१ अरब ६२ करोड २८ लाख ३८ हजार मुनाफा देखाएको छ, यथार्थमा यो रकम कार्य सञ्चालनबाट आर्जित मुनाफा होइन ।

समग्रमा हेर्दा यो वर्ष २६ संस्थाको कुल पूँजी कोष रु.५५ अरब १४ करोड २० लाख ८१ हजारले रु.१६ अरब ९६ करोड ४९ लाख ४९ हजार नाफा आर्जन गरेको छ जुन पूँजी कोषको ३०.७७ प्रतिशत हुन आउँछ । तर १८ संस्थाको सञ्चित नोक्सान रु.३२ अरब ४८ करोड २ लाख ९७ हजारबाट ६ संस्थाको सञ्चित नाफा रु.८ अरब ९३ करोड ८० लाख २४ हजार घटाउँदा हुने खुद सञ्चित नोक्सानी रु.२३ अरब ५४ करोड २२ लाख ७३ हजार कुल पूँजी कोषको ४२.६९ प्रतिशत हुन आउँछ । ठूलो रकमको सञ्चित नोक्सानी हुने संस्थाहरूमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क रु.२० अरब ८२ करोड ६२ लाख ८० हजार, नेपाल विद्युत प्राधिकरण रु.६ अरब ९ करोड ५९ लाख २९ हजार रहेका छन् ।

प्रायशः संस्थाहरू नोक्सानीमा जानुको मुख्य कारण आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली फितलो हुनु, आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई व्यवस्थापनले प्रभावकारी बनाउन नसक्नु, उत्पादन लागतमा वृद्धि हुनु, पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसक्नु, संस्थाहरूप्रति दीर्घकालीन सरकारी नीति प्रष्ट हुन नसक्नु, सञ्चालक समितिको निर्णयवस्तुपरक नहुनु साथै सञ्चालक समिति तथा व्यवस्थापनबाट जिम्मेवारी बोध नहुनु, संस्थाको क्रियाकलापको बारेमा नियमनकारी निकायबाट समयमा प्रभावकारी रूपमा अनुगमन हुन नसक्नु आदि रहेका छन् ।

१२४. **समायोजन स्थिति** – नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल खाद्य संस्थान, जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेड, नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण लगायतका १० संस्थाहरूले देखाएको नाफा नोक्सानको स्थिति र व्यवस्था हिसाबको अध्ययन गर्दा रु.३ अरब ८ करोड ७० लाख ४२ हजार थप दायित्व व्यहोर्नुपर्ने भएको छ ।

कर्मचारीहरूले नियमानुसार पाउने उपदान, औषधोपचार, सञ्चय कोष लगायतका विभिन्न दायित्वको व्यवस्था नगर्नु वा कम गर्नु, ऋण रकममा ब्याजको व्यवस्था कम गर्नु, वैदेशिक ऋणमा सट्टी नोक्सानी नदेखाउनु, पूरानो लगानी ऋण तथा पेशकीको सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था नगर्नु, गरेकोमा पर्याप्त नहुनु, लगानीको उचित तवरले हिसाब नराखी ब्याजको व्यवस्था नगर्नु, निर्माण सम्पन्न भई प्रयोगमा आइसकेको सम्पत्तिलाई पूँजीकरण नगरी हास कट्टी नदेखाउनु आदि यो वर्ष पनि यथावत् देखिएकोले दायित्वमा थप व्यवस्था गर्नुपर्ने स्थिति रहेको छ ।

१२५. **लाभांश** – नेपाल राष्ट्र बैङ्कले यो वर्षको रु.३ अरब ४१ करोड ९२ लाख ६७ हजार, नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीले गत वर्षको समेत रु.८८ करोड ९२ लाख ३४ हजार, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले गत वर्षसम्मको रु.६७ करोड ३ लाख २० हजार र जनक शिक्षा सामग्री केन्द्रले यो वर्षको रु.६४ लाख ६९ हजार समेत रु.४ अरब ९८ करोड ५२ लाख ९० हजार सरकारलाई लाभांश दाखिला गर्न बाँकी राखेका छन् । सो बाहेक राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको गत वर्षको समेत रु.३ करोड ९३ लाख ५० हजार अग्राधिकार शेयरमा छुट्याएको लाभांश दाखिला गर्न बाँकी रहेको छ । यसरी संस्थाले नाफा घोषणा गरी सोबाट लाभांश दिने भनी छुट्याएको रकम पनि राजस्वमा दाखिला गरेका छैनन् ।

हेटौँडा सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड, राष्ट्रिय वीउ बिजन कम्पनी लिमिटेड, जनकपुर चुरोट कारखाना लिमिटेडले यो वर्ष र द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लिमिटेड, नेपाल वायुसेवा निगमले २०६०/६१ मा नाफा देखाए तापनि लाभांश छुट्याएका छैनन् ।

१२६. **स्थिर सम्पत्ति** – लेखापरीक्षणमा पेश भएसम्मको वित्तीय विवरण अनुसार २९ संस्थामा रु.१ खरब ४९ अरब ११ करोड ८० लाख ९६ हजारको स्थिर सम्पत्ति रहेकोमा रु.६३ अरब ९४ करोड ८४ लाख ९८ हजार बराबर द्वास कट्टी खर्च भई रु.८५ अरब १६ करोड ९५ लाख ९८ हजारको सम्पत्ति मौज्दात रहेको देखिएको छ । संस्था १० को निर्माणाधीन सम्पत्ति रु.२८ अरब ८९ करोड ६३ लाख ९ हजार समेत कुल सम्पत्ति रु.१ खरब १४ अरब ६ करोड ५९ लाख ७ हजार पुगेको छ ।

समयमै पूँजीकरण नगरेबाट कम द्वास कट्टी भएको, सम्पत्ति अभिलेख अद्यावधिक नराखेको, पर्याप्त प्रमाण बेगर पूँजीकरण गरेको, हराएका, नासिएका वा निसर्ग गरिएका सम्पत्तिहरूबाट भएको नाफा नोक्सान यकिन गरी समायोजन गर्ने नगरेको, प्रक्रिया नपुग्याई पुनर्मूल्याङ्कन गरेको, सम्पत्तिहरूको बीमा नगरेको, जग्गाको स्वामित्व प्राप्त नगरेको तथा रजिष्ट्रेशन खर्चबापत दायित्वको व्यवस्था नगरेको, भौतिक परीक्षण गरी लगत अद्यावधिक नराखेको, क्षतिग्रस्त भएको सम्पत्ति पनि साबिकबमोजिम नै मौज्दात देखाएको आदि छन् । स्थिर सम्पत्तिको वास्तविक अवस्था देखाउँदैन ।

१२७. **पेशकी तथा असामी** – यो वर्ष लेखापरीक्षण भएका २९ संस्थामध्ये १७ संस्थामा कर्मचारी पेशकी रु.११ करोड ३२ लाख १२ हजार, २१ संस्थामा कर्मचारी सापटी रु.५ अरब ३९ करोड ४० लाख ८६ हजार, २६ संस्थामा अन्य पेशकी तथा धरौटी रु.१० अरब ६१ करोड १८ लाख ७ हजार र २४ संस्थामा असामी रु.४२ अरब १० करोड ४४ लाख ११ हजार रहेकोमा ९ संस्थाको असामी शंकास्पद व्यवस्था बापत रु.२ अरब १७ करोड ४८ लाख ८८ हजार कटाउँदा खुद बाँकी रु.५६ अरब ४ करोड ८६ लाख २८ हजार पेशकी तथा असामी रहेको छ ।

असामी तथा पेशकी रकम असुल फछ्यौट गर्न तदारुकता नदेखाएको, आयु वर्गीकरण नगरेको, पहिलो पेशकी फछ्यौट नभई पुनः पेशकी दिने गरेको, आवश्यकताभन्दा बढी पेशकी दिने गरेको, नर्मसभन्दा बढी छिज (जर्ति) भएमा बढी छिजको हुने मूल्य तत्काल असुल नगरी सम्बन्धित व्यक्तिको नाममा पेशकी देखाई हिसाब मिलान गर्ने गरेको, सामान प्राप्त भइसक्दा पनि प्रतितपत्र हिसाब फछ्यौट नगरेको, सरकार तथा अन्य निकायहरूसँगको लिनु दिनुपर्ने हिसाब यकिन नगरेको, लिनुपर्ने रकमको सम्बन्धित पक्षबाट समर्थन पत्र लिने नगरेको, असामी हिसाब देखाउदा नाम नामेसी सहित नदेखाई एकमुष्ट मात्र देखाउने गरेको, शंकास्पद असामीको लागि पर्याप्त व्यवस्था नगरेको जस्ता अनियमितता लेखापरीक्षणबाट देखिएका छन् ।

१२८. **शेयर पूँजी** – सत्र संस्थाले देखाएको शेयर पूँजी/पूँजीकोष र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले देखाएको सरकारी शेयर पूँजी/पूँजीकोष प्रतिवेदन अनुसार ५ संस्थामा रु.४ अरब २९ करोड ५३ लाख २३ हजार घटी र १२ संस्थामा रु.१५ अरब ९२ करोड २७ लाख ३९ हजार बढी छ । यस्तो घटी बढी समायोजन गर्दा पनि रु.११ अरब ६२ करोड ७४ लाख १६ हजार फरक देखिएको छ । घटी देखाउनेमा नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण रु.३ अरब ७६ करोड ५३ लाख ४६ हजार र बढी देखाउनेमा नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी रु.१३ अरब ७३ करोड २० लाख ५९ हजार तथा नेपाल विद्युत प्राधिकरण रु.१ अरब ८० करोड ३६ लाख ११ हजार उल्लेख्य रहेका छन् । यसरी शेयर पूँजी/पूँजी कोष फरक परेकोमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालय तथा सम्बन्धित संस्था दुवैले हिसाब यकिन गर्न प्रयास गरेका छैनन् ।

१२९. **आयकर** – आयकर तिर्नुपर्ने दायित्व भएका १६ संस्थामध्ये ११ संस्थाले लेखापरीक्षण भएको वर्षसम्म आयकर बापत रु.६ अरब ९९ करोड ७९ लाख ८६ हजार व्यवस्था गरेका छन् । सोमध्येका ८ संस्थाले रु.६ अरब ४२ करोड ८८ लाख ९९ हजार अग्रिम कर दाखिला पनि गरेका छन् भने ३ संस्थाले रु.१ करोड २५ लाख ६२ हजार दाखिला गरेका छैनन् । त्यस्तै ५ संस्थाले आयकर व्यवस्था गरेका छैनन् तर अग्रिम आयकरबापत रु.१ अरब ४७ करोड ३९ लाख ८९ हजार दाखिला गरेका छन् । यसरी १६ संस्थाले रु.७ अरब ९० करोड २८ लाख ८८ हजार अग्रिम कर बापत दाखिला गरेकोमा सबैभन्दा बढी अग्रिम कर दाखिला गर्ने संस्थामा नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड रु.६ अरब २३ करोड ७१ लाख ५७ हजार र नेपाल विद्युत प्राधिकरण रु.१ अरब १५ करोड ३९ लाख ४७ हजार रहेका छन् ।

त्यस्तै चालू वर्ष कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड, ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेड, सुर्ती विकास कम्पनी लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कले स्रोतमा कटौती गरेको कर रु.२ करोड ८० लाख ६२ हजार आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दाखिला गरेका छन् ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, नेपाल खानेपानी संस्थान, नेपाल टेलिभिजन, कृषि चून उद्योगले पनि यो वर्षको पारिश्रमिक तथा खरिदमा भुक्तानी गर्दा स्रोतमा कटौती गर्नुपर्ने रु.११ लाख २८ हजार कर कटौती गरेका छन् । नेपाल वायुसेवा निगमले २०६०/६१ को पारिश्रमिक र एजेन्सी कमिशनमा गरी रु.२० लाख ७२ हजार स्रोतमा कर कटौती गरेको छैन ।

१३०. **रोयल्टी** – नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन लिमिटेड र नेपाल टेलिभिजनले रु.१ अरब ५० करोड ६८ हजार सरकारलाई रोयल्टी भुक्तानी गर्न बाँकी राखेका छन् । उक्त रकममध्ये नेपाल टेलिभिजनले रोयल्टीबापत दाखिला गर्नुपर्ने रु.९८ लाख ४ हजारको व्यवस्था समेत गरेको छैन । सरकारलाई तिर्नुपर्ने रोयल्टी समयमा दाखिला नगर्दा पनि सो रकम लिनेतर्फ अर्थ मन्त्रालय सक्रिय भएको देखिएन ।

१३१. **ऋण तथा ब्याज** – १८ संस्थाले वैदेशिक ऋण रु.५६ अरब ९१ करोड २९ लाख १८ हजार र आन्तरिक ऋण रु.४ अरब १६ करोड ९८ लाख २१ हजार समेत रु.६१ अरब ८ करोड २७ लाख ३९ हजार ऋण तिर्न बाँकी देखिएको छ । साँवा ऋण बुझाउन पूरै बाँकी छ भने सोको ब्याजबापत १० संस्थाले रु.१० अरब ४६ करोड १० लाख ५१ हजार पनि भुक्तानी तिर्न बाँकी रहेको छ । ब्याज तिर्न बाँकी रहेकोमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको मात्र रु.८ अरब ११ करोड ५२ लाख ८० हजार र नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको रु.१ अरब ४४ करोड ७१ लाख २४ हजार रहेको छ । उपरोक्त ऋण रकममा समावेश भएको नेपाल खानेपानी संस्थानको ऋण रु.२ अरब २० करोड ४४ लाख ६७ हजारमध्ये रु.३३ करोड २६ लाख ७० हजार भाखा नाघि सकेको छ ।

१३२. **प्रत्युत्तर तथा वित्तीय विवरण** – गुठी संस्थानमा सरकारको शेयर/पूँजी कोषबापत लगानी नरहेको र संस्थानको नाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य पनि नभएको हुँदा यो संस्था एक धार्मिक संस्थाको रूपमा सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

यो वर्ष संस्थानको २०६१/६२ र २०६२/६३ को वित्तीय विवरण प्राप्त भई यसै वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराइएकोमा सञ्चालक समितिबाट प्रत्युत्तर प्राप्त भएको छैन । यसैगरी २०५१/५२ देखि २०६२/६३ सम्मको प्रारम्भिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको जवाफ पनि हालसम्म प्राप्त भएको छैन । सञ्चालक समितिको बैठक पटक पटक हुने गरे तापनि वित्तीय विवरण समयमा तयार गर्न लगाउने, सो पारित गर्ने, लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपर जवाफ दिने सम्बन्धमा कुनै कार्य गरेको छैन । संस्थानले बेरुजूको लगत किताब पनि राखेको छैन ।

१३३. **निजीकरण र खारेजी** – आर्थिक उदारीकरण तथा खुला बजार अर्थ तन्त्रको नीतिगत सिद्धान्तअनुसार सरकारी संस्थाबाट प्रदान भइरहेको सेवा निजी क्षेत्रमार्फत प्रदान गर्ने र निजीक्षेत्रलाई अगाडि ल्याउने उद्देश्य लिई २०५० सालदेखि सरकारले आफ्नो पूर्ण तथा अधिकांश स्वामित्व भएका संस्थालाई निजीकरण गर्दै जाने र निजीकरण हुन नसकेकालाई खारेजी गर्ने लक्ष्य लिई निजीकरण तथा खारेजीको कार्य अगाडि बढाएको छ । हालसम्म यस प्रक्रियामा गएका संस्थाको संख्या २९ पुगेको छ । खारेजीमा परेका केही संस्थाको सम्पत्ति विक्री तथा दायित्व भुक्तानी कार्य लामो समयसम्म पनि सम्पन्न नभई समयमात्र लम्बिएकोले सरकारलाई प्रशासनिक खर्चको अनावश्यक व्ययभार परिरहेको छ । उदाहरणको लागि सुर्ती विकास कम्पनी, हेटौँडा कपडा उद्योग, नेपाल यातायात संस्थान, कृषि औजार कारखानालाई लिन सकिन्छ । अधिकांश स्वामित्व भएको मेची र सगरमाथा धान चामल निर्यात कम्पनी र सुदुर पश्चिमाञ्चल सेती, महाकाली धान चामल निर्यात कम्पनी २४ वर्ष अगाडि विघटन गरेकोमा लिक्विडेशनको कार्य अझै टुङ्गिन सकेको छैन ।

निजीकरण भएका संस्थाहरूमा पनि बालाजु कपडा उद्योग, भक्तपुर ईटा कारखानामा निजीकरण अधिको सम्पत्ति मूल्याङ्कन र निजीकरण हुँदाको अवस्थाको मौजुदा सम्पत्ति मूल्याङ्कनमा फरक पर्न आएको कारण लामो समयसम्म खरिदकर्ता र सरकारबीच विवाद रही निजीकरणको कार्य टुङ्गिन सकेको छैन । विवाद समाधान गरी छिटो कार्य टुग्याउँउन नसक्दा अनावश्यक प्रशासनिक व्ययभार पर्न गएको छ ।

केही संस्था खरिदकर्ताले सरकारलाई तिर्नुपर्ने कबुल रकम नतिरी पछि तिर्नुपर्ने रकमसँग असहमति जनाई अदालतमा मुद्दा दायर गरेका छन् । हरिसिद्धी ईटा टायल कारखाना, भृकुटी कागज कारखाना, बुटवल पावर कम्पनीका खरिदकर्ता यसका उदाहरण हुन् ।

भक्तपुर ईटा कारखाना २०५६ मा निजीकरण गर्ने भनिए तापनि सो नगरी व्यवस्थापन करार, सम्पत्ति भाडामा दिने आदि गरेको र सो कारणबाट उठेको विवाद नटुङ्गेकोले हालै मात्र सरकारले लिक्विडेटर नियुक्ति गरेको छ । लिक्विडेटरलाई २०६४ आश्विन मसान्तसम्ममा प्रतिवेदन पेश गर्ने म्याद तोकेको छ । हेटौँडा कपडा उद्योगको लिक्विडेशनको कार्य सम्पन्न गर्न पटक पटक गरी लिक्विडेटरको म्याद २०६४ आषाढ मसान्तसम्मको लागि थप भएको छ । यो थप अवधिमा पनि कार्य सम्पन्न भएको छैन ।

संस्थाहरूको लिक्विडेशनसम्बन्धी कार्य गर्न नियुक्त भएका लिक्विडेटरबाट तोकिएको काम तोकिएको समयमा सम्पन्न हुन नसकेको कारणले लामो समयसम्म संस्थाको सम्पत्ति तथा दायित्व छिनोफानो भएको छैन । बाँसबारी छाला जुत्ता कारखाना, हरिसिद्धी ईटा टायल कारखाना, भृकुटी कागज कारखाना २०५० मा लिक्विडेशनमा गएतापनि हालसम्म कम्पनी दर्ता खारेजी भएको देखिएन । खारेजीको लागि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा पहल भइरहेको जानकारी प्राप्त हुन आएको छ । नेपाल कोल लिमिटेड २०५८ मा लिक्विडेशनमा गए तापनि अझै लिनु दिनुपर्ने हिसाब फरफारक हुनसकेको छैन ।

१३४. **लेखापरीक्षण समिति** – कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६४ मा नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व भएको प्रत्येक कम्पनीले कम्तीमा ३ सदस्य रहेको एक लेखापरीक्षण समिति गठन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, तर प्रायशः कम्पनीहरूले लेखापरीक्षण समिति गठन गरेका छैनन् ।
१३५. **आय विवरण दाखिला** – संस्थाले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र र म्याद थप भएमा अर्को ३ महिनाभित्र अर्थात् पौष मसान्तभित्र आय विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने अन्यथा कुल कारोबार रकममा तोकिएको दरले शुल्क लाग्ने व्यवस्था आय कर ऐनमा रहेको छ । नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वका अधिकांश संस्थाले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा समयमै आय विवरण दाखिला गर्ने गरेको देखिँदैन । यसबाट संस्थाहरूलाई जरिवानाको अनावश्यक भार पर्न जाने देखिन्छ ।
१३६. **सञ्चालन पारविन्दु** – संस्थाहरूको कार्य प्रगति कार्य विशिष्टता तथा कार्य वातावरण फरक फरक प्रकृतिको छ । निरन्तर मुनाफामा रहेका संस्थाहरूमा पारिश्रमिक, भत्ता आदि आर्थिक सरसुविधाहरू कुनै न कुनै रूपमा बढी प्रदान हुदै आएका छन् । यस्ता सञ्चालन पारविन्दुभन्दा माथि भएका संस्थाहरूले ऐन नियम, विनियम अनुसार आगामी दिनमा भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्व जस्तै उपदान, पेन्सन, सञ्चय कोष, बीमा लगायतका खर्च व्यवस्थाका सन्दर्भमा पनि जगेडा/दायित्व कोषको व्यवस्था नगरी अदृश्य रूपमा आर्थिक दायित्व वृद्धि गरिरहेका छन् ।
१३७. **वार्षिक हिसाब** – संस्थाहरूले लामो समयसम्म पनि आफ्नो वित्तीय विवरण नबनाउने वार्षिक हिसाब तयार नगर्ने, लेखापरीक्षण नगराउने, गराउन परेपनि आलटाल गरी ढिलाई गर्ने, नोक्सानीमा जाने संस्थाको व्यवस्थापनले आफ्नो वित्तीय स्थिति पारदर्शी नगर्ने प्रवृत्तिमा वृद्धि हुन थालेको छ । संस्थागत हित तथा लाभलाई विचार नगरी तजबिजी कार्य गर्नेले पनि दण्ड भोग्नु नपर्ने, भयरहित वातावरण बनेको कारण यस्ता विकृतिहरू दिनपरदिन बढ्दै गइरहेका छन् ।
१३८. **विशेष व्यहोरा** – नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वका संस्थाको लेखापरीक्षणमा उपर्युक्त विश्लेषणात्मक व्यहोराका अतिरिक्त संस्थाका केही उल्लेखनीय व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

लेखामान पालना नगरेका अवस्थामा पालना गर्न नसक्नु अर्थात् नगर्नुको प्रकृति, कारण र सोबाट पर्ने प्रभाव समेत खुलाउनुपर्नेमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कले गरेको छैन । बैङ्कले वित्तीय सम्पत्तिहरूको अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान ३९ अनुसार पहिचान र अवस्था तथा लेखामान ३२ अनुसार प्रस्तुतीकरण गरेको छैन । अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान १९ अनुसार औषधोपचार, जीवन बीमा कोष र सञ्चित बिदा आदिबापतको दायित्व व्यवस्था गरेको पनि छैन । अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान २७ र २८ अनुसार बैङ्कले आफ्नो सहायक तथा आफूसँग आवद्ध संस्थामा गरेको लगानी र ती संस्थाहरूको कारोबार समावेश गरी आफ्नो वित्तीय विवरण तयार गरेको छैन । नगद प्रवाह विवरण तयार गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान ७ बमोजिम विदेशी विनिमय लाभ/हानिमध्ये प्राप्त नभएको अंशलाई हटाई नगद प्रवाह विवरण बनाउनुपर्नेमा सोअनुसार गरेको छैन ।

लामो अवधिको ट्रेजरी बिल र बैङ्क मौज्जातलाई पनि नगद प्रवाहमा समावेश गरेको छ । लेखाङ्कन नीति परिवर्तन गरेकोमा सोबाट वित्तीय विवरणमा परेको असर अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान ८ अनुसार खुलाएको छैन । अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान २४ अनुसार सम्बद्ध बैकिङ्ग तथा वित्तीय कार्य गर्ने निकायसँग सम्पर्क गर्ने र तिनीहरूसँगको कारोबार सम्बन्धी जानकारी प्राप्त गर्ने गरेको पाइएन । अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान ३६ अनुसार सम्पत्तिको नियमित मूल्याङ्कन तथा भौतिक परीक्षण गरेको छैन ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ दफा ९० अनुसार उक्त बैङ्कले अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बमोजिम लेखा तयार गरेको पाइदैन । अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान १ अनुसार संस्थाले वित्तीय विवरणहरू अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बमोजिम तयार भएको व्यहोरा खुलासा गर्नुपर्दछ । जबसम्म बैङ्कले लागू गर्नुपर्ने प्रत्येक लेखामानको पालना गर्दैन तबसम्म वित्तीय विवरण अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान बमोजिम तयार भएको भन्न मिल्दैन । बैङ्कको वित्तीय विवरणमा केही लेखामान पूर्ण रूपमा पालना भए तापनि अधिकांश पालना नभएको हुनाले यस अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान पालना भएको मान्न सकिदैन ।

- १३८.१ नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ अनुसार बैङ्कले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम, नागरिक लगानी कोष, नेपाल स्टक एक्सचेन्ज, राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र, कृषि आयोजना सेवा केन्द्र, राष्ट्रिय बीमा संस्थान, ग्रामीण लघुवित्त विकास केन्द्र, ग्रामीण विकास बैङ्कहरू, घरेलु तथा साना उद्योग विकास बैङ्क, नेपाल औद्योगिक विकास निगम, नेपाल विकास बैङ्क, कर्जा सूचना केन्द्रहरूमा शेयरको रूपमा रु.२८ करोड ३ लाख २५ हजार र ग्रामीण स्वावलम्बन कोष परियोजनामा बीउ रकम स्वरूप रु.२५ करोड ३४ लाख लगानी गरेको छ । संस्था सक्षम भइसकेपछि उक्त बीउ रकम शून्यीकरण गर्दै जाने उल्लेख छ तापनि संस्था सक्षम भइसकेको अवस्थामा पनि सो लगानी फिर्ता भएको छैन । कृषि आयोजना सेवा केन्द्र सञ्चालनमा समेत छैन ।

कर्मचारी सुविधाको लागि व्यवस्था गरिएका रकम तथा खुद नाफाबाट बाँडफाँड गरिएका रकमहरूको आवश्यकता स्पष्ट नगरी छुट्याएको छ । बैङ्कबाट सञ्चालित परियोजनाहरूको आवधिक पुनरावलोकन गर्ने र सोको जानकारी सरकारलाई पठाउनु पर्नेमा सो गरेको छैन । ऐनले व्यवस्था गरेकोमा बाहेक सरकारको पूर्व स्वीकृतिबेगर सरकार वा सरकारको स्वामित्व भएको संस्थालाई कुनै प्रकारको वित्तीय सहयोग गर्न नहुनेमा बैङ्कले ग्रामीण स्वावलम्बन कोष, कृषि विकास बैङ्क, साना किसान बैङ्क, सहकारी संस्थालाई ब्याज सहित र ब्याजरहित कर्जा दिने गरेको छ । यस सम्बन्धमा बैङ्कले सरकारलाई जानकारी गराएको पनि पाइएको छैन ।

नेपाल राष्ट्र बैङ्कले इजाजत प्रदान गरेका वाणिज्य बैङ्कहरू तथा वित्तीय संस्थाहरूको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गरी सोको प्रतिवेदन सञ्चालक समितिमा पेश गर्नुपर्नेमा २०६२।६३ मा भएका निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको प्रतिवेदन सञ्चालक समितिमा पेश गरेको छैन । बैङ्कले आफ्नो उद्देश्यअनुसार कार्य गर्न नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई आवश्यक नियम बनाउनुपर्नेमा आर्थिक तथा कर्मचारी सुविधासम्बन्धी नियमहरू अद्यावधिक गरेको छैन ।

- १३८.२ राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कले आफूले लिएको सुरक्षण (धितो) को वर्तमान मूल्य यकिन नगरी एवम् कर्जा अभिलेख विनियमावली, २०६२ बमोजिम अभिलेख समेत नराखी सञ्चालक समितिको २०६३।८।१७ को निर्णयबाट

२०६२।६३ को हिसाबमा ७७ ऋणीहरूलाई प्रदान गरेको ऋणको साँवा रु.४ अरब ५ करोड ५१ लाख ८८ हजार र ब्याज रु.९ अरब ९ करोड ९३ लाख १८ हजार अपलेखन गरेको छ । अपलेखन गरेको कर्जाहरूमध्ये साँवातर्फ १५ र ब्याजतर्फ १३ पार्टीको खातामा अङ्कित रकमभन्दा साँवातर्फ रु.१ अरब ३९ करोड ४५ लाख ७० हजार र ब्याजतर्फ रु.९९ करोड २६ लाख २८ हजार बढी अपलेखन गरेको छ । यस उपर छानबिन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

१३८.३ ग्रामीण आवास कम्पनी लिमिटेडको काभ्रेपलाञ्चोकस्थित पनौतीको जग्गा खरिदमा भ्रष्टाचार भएको ठहर गरी सर्वोच्च अदालतले तत्कालीन अध्यक्ष, महाप्रबन्धक, सञ्चालकहरु तथा बिक्रेता लगायत ६ व्यक्तिबाट जनही रु.१७ लाख ६ हजार २५० का दरले रु.१ करोड २ लाख ३७ हजार ५०० असुल गर्न २०६१।१।१५ मा फैसला भइसकेकोमा कम्पनीले हालसम्म सो रकम असुलउपर गरेको छैन । यस सम्बन्धमा २०६२।१२।१७ मा फैसला कार्यान्वयन गराउन सम्बन्धित अदालतमा निवेदन गरी कारबाही गर्ने भनी सञ्चालक समितिबाट निर्णय भए पनि सो पश्चात असुली सम्बन्धमा अन्य कुनै ठोस कारबाही चलाएको देखिएन ।

१३८.४ कर्मचारी सञ्चय कोषले ऋण प्रवाह गर्नुपूर्व ऋण माग गर्ने व्यक्ति/संस्थाको समुचित अध्ययन, अनुगमन एवं नियन्त्रण नगरी नेतृत्वदायी बैङ्कको अगुवाईमा ऋण प्रवाह गर्ने गरेको परिणाम स्वरूप २० रुण उद्योगहरूमा लगानी भएको रु.१ अरब ११ करोड २७ लाख ९८ हजार ऋण खराब अवस्थामा रहेको छ ।

१३८.५ नेपाल वायुसेवा निगमको २०६०।६१ को प्रारम्भिक लेखापरीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन २०६४।४।४ मा उपलब्ध गराए तापनि सञ्चालक समितिबाट प्रतिवेदनको जवाफ तथा वित्तीय विवरण पारित नगरेकोले लेखापरीक्षण टुङ्गिन सकेको छैन । आर्थिक वर्ष २०६१।६२ को वित्तीय विवरण सो वर्ष वितेको २ वर्षपछि अर्थात् २०६४।४।४ मा मात्र पेश हुन आएकोले हाल लेखापरीक्षण कार्य थालनी भएको छ । यस्तै २०६२।६३ को वित्तीय विवरण अझै उपलब्ध भएको छैन । समयमा वित्तीय विवरण तयार नगरेको, लेखा अद्यावधिक नगरेको कारण विगत वर्षदेखि नै निगमको लेखापरीक्षण बक्यौता रहँदै आएको छ । प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गराउनुपर्ने व्यवस्था भएको हुनाले त्यसबारेमा पटक पटक यस कार्यालयबाट अनुरोध गरिएको छ तापनि लेखापरीक्षण बक्यौता रहने गरेको छ ।

अर्थ मन्त्रालयको पूर्व स्वीकृति बेगर २०५३।५।४ मा पूजा खर्च र वायुसेवा भत्ता समेत रु.१ करोड ४ लाख ४३ हजार भुक्तानी गरेकोमा सो रकम असुल नगरी सम्बन्धित कर्मचारीको नाममा तलब पेशकीमा राखी प्रत्येक वर्ष जिम्मेवारी मात्रै सार्ने गरेको छ ।

१३८.६ नेपाल विद्युत प्राधिकरणले निजीक्षेत्रसँग विद्युत खरिद सम्झौता गर्दा सुख्खा तथा वर्षायाममा आफूले उत्पादन गर्ने विद्युत उत्पादन क्षमतालाई ध्यान नदिएको र वर्षायाममा हुने विद्युत उत्पादनलाई उपयोग गर्ने रणनीति तयार नगरेकोले निजी क्षेत्रको विद्युत सम्पूर्ण खरिद गर्नुपरेको र आफ्नो उत्पादन खेर फाल्नु परी ठूलो आर्थिक क्षति व्यहोर्नु परेको छ । २०६२।६३ मा मात्र प्राधिकरणको उत्पादन भएको ३५ करोड ६५ लाख ६२ हजार किलोवाट आवर विद्युत खेर गई रु.१ अरब ९३ करोड ७६ लाख ९७ हजार नोक्सान भएको छ ।

प्राधिकरणअन्तर्गतका उत्पादन केन्द्रहरु, इन्जिनियरिङ्ग सेवा अन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई नाफामा आधारित बोनस गणना गरी गत विगत वर्षदेखि नै प्रोत्साहनबापत खर्च लेख्ने गरेको छ । यस्तो खर्च गत वर्ष रु.१ करोड १३ लाख ८५ हजार भएकोमा यो वर्ष पनि उत्पादन केन्द्रहरूलाई रु.१ करोड २७ लाख ३० हजार र इन्जिनियरिङ्ग इकाईलाई रु.९४ लाख ९७ हजार प्रोत्साहन खर्च लेखेको छ । प्राधिकरण समष्टिगत रुपमा नोक्सानीमा भएको र आफ्नो लक्ष हासिल गर्न नसकेको अवस्थामा शाखा महाशाखागत रुपमा यस्तो प्रोत्साहन खर्च लेख्नु उचित हुँदैन । यसमा नियन्त्रण गर्नु गराउनु आवश्यक भएको छ ।

१३८.७ मध्यमर्स्याङ्गदी जल विद्युत परियोजनाको सिभिल निर्माण कार्यतर्फका मुख्य ठेकेदारलाई भेरियशन अर्डरबाट हालसम्म युरो ३ करोड ७३ लाख ७७ हजार अर्थात् कार्य परिमाण भुक्तानीको १२८ प्रतिशत तथा रु.४० करोड २१ लाख २६ हजार अर्थात् कार्यपरिमाण भुक्तानीको १२१.५३ प्रतिशत भेरियशन अर्डरबाट थप कार्य गराएबापत भुक्तानी दिएको देखिन्छ । यसरी भेरियशन अर्डरबाट गरिएको थप कार्यको भुक्तानीलाई

प्राधिकरणको सञ्चालक समितिको निर्णयबाट पछि हिसाब छानविन हुने गरी अन्तरिम हिसाबबाट भुक्तानी गर्दै गएको छ । अन्तरिम हिसाबबाट भुक्तानी गर्दै जानुको सट्टा समयमै लेनादेना हिसाब टुङ्ग्याई सो कारोबारलाई नियमित गर्नुपर्नेमा गरेको छैन । ठेक्काको भौतिक प्रगति ७९ प्रतिशत मात्र भएकोमा कार्य परिमाण बमोजिमको भुक्तानीभन्दा बेरिएशनबाट बढी भुक्तानी हुनुमा सिभिल निर्माण कार्यका लागि सुरुमा तयार गरेको डिजाइन, लागत अनुमान विश्वसनीय देखिन आएन ।

- १३८.८ नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको विभिन्न कार्यालय एवं संयन्त्र रहेका काठमाडौं, दाङ, पाल्पा समेतका स्थानका ५५ रोपनी ७ आना र १० विगाहा १ कठ्ठा जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा प्राप्त गरेको छैन । स्वामित्वको प्रमाण नभएको कारण जग्गाको मूल्य लेखाङ्कन भएको पाइएन । त्यस्ता स्वामित्वमा नरहेको जग्गामा कम्पनीले निर्माण गरेको संरचनाहरू र त्यस्को मूल्यलाई कम्पनीको सम्पत्ति भन्न सकिने अवस्था छैन ।

ताररहित टेलिफोन निर्देशनालयमा रु.३ करोड २६ लाख ६६ हजार, केन्द्रीय स्टोरमा रु.१ करोड ८५ लाख ५९ हजार र वीरगन्ज क्षेत्रीय निर्देशनालयमा रु.४ लाखको टेलिफोन सेट सामान प्रयोग नभई धेरै समयदेखि बेचल्ली अवस्थामा रहेका छन् । यसै गरी शाखाहरूबाट केन्द्रमा र केन्द्रबाट शाखाहरूमा विगत वर्षदेखि फण्ड ट्रान्सफर गरेको रु.९ करोड ७३ लाख ७९ हजार मार्गस्थ नगदमा देखाएको छ । हिसाब मिलानको अभावमा उक्त रकम यकिन गर्नसक्ने स्थिति छैन ।

नेपाल टेलिभिजनसँगको समझदारी पत्र अनुसार इन्टेलस्याट स्पेस सेगमेन्ट दस्तुरबापत त्रैमासिक रुपमा अग्रिम प्राप्त हुनुपर्ने एक वर्षभन्दा अधिदेखिको रु.५ करोड ९१ लाख ६३ हजार असुल गरेको छैन । त्यस्तै दुई निजी सञ्चार संस्थाले विगत एक वर्षभन्दा अधिदेखि लिन बाँकी क्रमशः रु.२ करोड ७२ लाख ९० हजार र रु.२० लाख ४९ हजार असुल गरेको देखिदैन ।

- १३८.९ नेपाल खानेपानी संस्थानले असुल गर्न बाँकी महसुलको १० प्रतिशत रकम शंकास्पद असामी व्यवस्था गर्ने नीति बमोजिम यस वर्षसम्म रु.९ करोड ९६ लाख ३ हजार व्यवस्था गरेको छ । असुली बाँकीमा रु.१७ करोड २० लाख ५१ हजार केन्द्रीयस्तरका सार्वजनिक धाराको महसुल रहेको छ, जसको असुली सम्भावना ज्यादै न्यून छ । तीन वर्षभन्दा अधिदेखि असुल नभई बक्यौता रहेको रकम वर्षेनी बढ्दै गएको छ । गत वर्ष बक्यौता महसुल वृद्धि दर १९.१२ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष बक्यौता महसुल वृद्धि दर २१.७६ प्रतिशत पुगेको छ । लामो समयदेखि महसुल भुक्तानी नगरेका, आपूर्ति लाइन काटिएका, भागी बेपत्ता भएका ग्राहकहरूसँग असुल गर्नुपर्ने रकम वर्षेनी बढ्दै गएको छ । खारेज भइसकेको केन्द्रीय सेवा विभागको नाममा रु.२ करोड २ लाख ७५ हजार असुल गर्न बाँकी छ भने मन्त्री तथा प्रधानमन्त्री निवासबाट असुल गर्नुपर्ने महसुल बक्यौता रु.६७ लाख ३४ हजार रहेको छ । यो वर्ष केन्द्रीय कार्यालयअन्तर्गत रहेका इकाईहरूबाट कुनै पनि बक्यौता रकम असुलउपर भएको पाइएन ।

धारा महसुलको आय गत वर्ष रु.६६ करोड २४ लाख १० हजार रहेकोमा यो वर्ष रु.६८ करोड ३८ लाख ५२ हजार धारा महसुलबाट आय आर्जन गरेको छ । संस्थानको व्यवस्थापन सूचना प्रणाली प्रभावकारी नभएको, अधिकांश शाखाहरूमा पानी आपूर्ति मापन गर्ने फ्लो मिटर वर्षौंदेखि बिग्रेको, स्रोतदेखि ग्राहकको धारासम्म पुग्दा हुन जाने स्वीकृत चुहावट दर निर्धारण गरी सोको नियमित अनुगमन गर्ने गरेको देखिएन ।

यो वर्ष १० हजार थान मिटर खरिद गर्न अमेरिकी डलर ८१ हजार ४०० मा एक विदेशी आपूर्तिकसँग भएको सम्झौताको दफा २.२ मा आपूर्ति गर्नुपर्ने महसुल मिटरको डिजाइन र बनोट आई.एस.ओ. ४०६४ अर्थात् गुणस्तर यकिन गरी भुक्तानी गरेको छ ।

- १३८.१० संस्थानको खरिद नीतिअनुरूप एकीकृत खरिद योजना तयार गरी मितव्ययी, प्रभावकारी र पारदर्शी ढङ्गले खरिद कार्य गर्नुपर्नेमा बोलपत्र नगरी वर्षान्तमा लागत अनुमान टुक्रा गरी दरभाउपत्रमा खरिद गर्ने गरेको छ । यो वर्ष उपत्यका बाहिरका शाखाहरूलाई आवश्यक जी.आई.पाइप खरिद गर्न आर्थिक वर्षको अन्त्य अर्थात् २०६३/२०१७ मा एक आपूर्तिकसँग सम्झौता गरी मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.१ करोड ४ लाख ४५ हजार भुक्तानी दिएकोमा उत्पादक स्वयंले सार्वजनिक गरेको उक्त पाइपको उपभोक्ता मूल्यभन्दा रु.८ लाख ६७

हजार बढी भुक्तानी गरेको छ । पारदर्शी र सबै व्यवसायीले अवसर पाउने स्तरीय प्रणाली अवलम्बन नभएकोले संस्थानको खरिद प्रक्रिया मितव्ययी आधारमा भएको छ भन्न सकिने अवस्था छैन ।

केन्द्रमा जम्मा गर्न पठाएको पानी महसुल धरौटी रु.९ लाख ५५ हजार तत्काल जम्मा नगरी वर्षौंदेखि मार्गस्थ नगदमा लेखाङ्कन गर्दै आएको छ । संस्थानसँग कारोबार पुष्ट्याई गर्ने अभिलेख सम्म नरहेको तथा बीसौं वर्षदेखि जिम्मेवारी सार्दै ल्याएको यस्तो रकम प्राप्त हुने सम्भावना ज्यादै कम रहेकाले यस्ता सोध्यमूल्य नभएका सम्पत्तिको नोक्सानी व्यवस्था गरी टुङ्गो लगाउनुपर्नेमा सो गरेको छैन ।

१३८.११ मन्त्रिपरिषद्को २०६२/११/२५ को निर्णयानुसार मन्त्रालयले यो वर्ष दूरसञ्चार सेवा प्रदायक युनाइटेड टेलिकम लिमिटेडको रु.१८ करोड ९४ लाख ५१ हजार रोयल्टी मिनाहा दिएको छ । यसरी सञ्चित कोष दाखिला हुने रकम मिनाहा दिई राजस्वमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । यस्तो कार्य हुनु उपयुक्त होइन ।

● अधिकांश स्वामित्वमा रहेका संगठित संस्था

१३९. **कानूनी व्यवस्था** – सरकारको अधिकांश स्वामित्व रहेका संगठित संस्थाहरूले लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (३) अनुसार लेखापरीक्षक नियुक्त गर्न महालेखा परीक्षकको परामर्श लिनुपर्ने व्यवस्था छ । संगठित संस्थाले परामर्श माग गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाको सन्दर्भमा २०५५ मा यस कार्यालयबाट निर्देशन जारी भएको छ । सो अनुरूप आर्थिक वर्ष व्यतीत भएको २ महिना अगावै संस्थाका अध्यक्ष वा कार्यकारी प्रमुखले संस्थाको स्थापना मिति, अपनाएको लेखा प्रणाली, चुक्ता पूँजी तथा त्यसमध्ये सरकारको स्वामित्व, सरकारको ऋण तथा जमानत, गत ३ वर्षको वित्तीय विवरण, संस्थाको संख्या र स्थान एवं लेखापरीक्षकलाई दिन प्रस्ताव गरेको पारिश्रमिक रकम सम्बन्धी जानकारी गराए पछि परामर्श उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ । महालेखा परीक्षकको परामर्शमा लेखापरीक्षक नियुक्ति गरेपछि संगठित संस्थाले ७ दिनभित्र त्यस्तो नियुक्तिको जानकारी महालेखा परीक्षकलाई दिनुपर्ने र लेखापरीक्षकले पेश गरेको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन १५ दिनभित्र संस्थाले महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ ।

१४०. **परामर्शको अद्यावधिक स्थिति** – परामर्श माग सम्बन्धी २०६४ आषाढ मसान्तसम्मको स्थिति निम्नानुसार छः

क्र.सं.	परामर्श माग गर्ने संस्था	लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न परामर्श लिएको वर्ष	लेखापरीक्षण सम्पन्न वर्ष
१	कृषि विकास बैङ्क	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
२	निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण निगम	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
३	औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
४	नेपाल मेटल कम्पनी लिमिटेड	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
५	नेपाल स्टक एक्स्चेन्ज लिमिटेड	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
६	चिलिमे जल विद्युत कम्पनी	२०६३/६४ सम्म	२०६२/६३ सम्म
७	राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र लिमिटेड	२०६२/६३ सम्म	२०६१/६२ सम्म
८	नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड	२०६२/६३ सम्म	२०६१/६२ सम्म
९	सुदूर पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्क	२०६२/६३ सम्म	२०६२/६३ सम्म
१०	नेपाल आयल निगम	२०६२/६३ सम्म	२०६०/६१ सम्म
११	नगर विकास कोष समिति	२०६२/६३ सम्म	२०६१/६२ सम्म
१२	मेची सगरमाथा धान चामल निर्यात कम्पनी लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)	२०६२/६३ सम्म	२०६०/६१ सम्म
१३	सुदूर पश्चिमाञ्चल सेती महाकाली धान चामल निर्यात कम्पनी लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)	२०६२/६३ सम्म	२०६०/६१ सम्म
१४	नेपाल औद्योगिक विकास निगम	२०६१/६२ सम्म	२०६०/६१ सम्म
१५	घरेलु शिल्पकला बिक्री भण्डार लिमिटेड (इन लिक्विडेशन)	२०६१/६२ सम्म	२०५९/६० सम्म
१६	नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट (प्रा.) लिमिटेड	२०६१/६२ सम्म	२०५७/५८ सम्म
१७	साभा स्वास्थ्य सेवा	२०५९/६० सम्म	–
१८	मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्क	२०५९/६० सम्म	२०६०/६१ सम्म
१९	राष्ट्रिय बीमा संस्थान	२०५९/६० सम्म	२०५७/५८ सम्म
२०	नेशनल ड्रिलिङ कम्पनी अफ नेपाल	२०५८/५९ सम्म	२०५८/५९ सम्म

१४१. **अधिकांश स्वामित्वका संस्था** – अधिकांश स्वामित्व भएको संस्था भन्नाले ५० प्रतिशतभन्दा बढी शेयर वा जायजथामा सरकारको स्वामित्व भएको एवं सरकारको स्वामित्व भएको अन्य संगठित संस्थाले लगानी गरेकोमा पनि लगानी गर्ने संस्थामा सरकारको जति प्रतिशत स्वामित्व रहेको छ त्यति प्रतिशतसम्मको लगानी भएको संस्था मानिएको छ । यस्ता संस्थाको संख्या कति छ भन्ने पनि यकिन हुन सकेको छैन । अर्थ मन्त्रालयले पनि यस्ता संस्थाको संख्या यकिन गरे गराएको छैन । यस कार्यालयलाई जानकारी भएसम्म यस्ता संस्थाको संख्या २६ रहेको छ ।
१४२. **लेखापरीक्षण** – संस्थाबाट परामर्श माग भएको बखत तत्कालै परामर्श दिने गरिए तापनि संस्थाहरूले निर्दिष्ट समयमा लेखा तथा वित्तीय विवरण तयार गरी लेखापरीक्षण गराउन सकेका छैनन् । नेपाल औद्योगिक विकास निगमको २०६०।६१ र २०६१।६२ गरी २ वर्षको लागि लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श पठाएकोमा २०६१।६२ को अर्भै पनि लेखापरीक्षण गराएको छैन । राष्ट्रिय बीमा संस्थानको २०५९।६० सम्मको बक्यौता लेखापरीक्षण गर्न परामर्श उपलब्ध गराएकोमा २०५७।५८ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण गराएको छ । नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट (प्रा.)लिमिटेडलाई २०६१।६२ सम्मको लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श तत्कालै उपलब्ध गराएकोमा २०५८।५९ सम्मको मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको छ ।
- राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्डको लगानीमा सञ्चालित साभा स्वास्थ्य सेवा सहकारी संस्थालाई २०५९।६० को लेखापरीक्षणको लागि लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श उपलब्ध गराएकोमा सोको लेखापरीक्षण स्थिति जानकारी गराएको छैन ।
१४३. **कार्यसम्पादन** – अधिकांश स्वामित्वमा रहेका संस्थामध्ये धेरैको कार्य सम्पादन सन्तोषजनक छैन । कतिपय संस्थाको त अस्तित्वको निरन्तरता माथि प्रश्न उठाउनुपर्ने अवस्था पनि सिर्जना भएको छ । नउठने पुरानो असामीको लागि शंकास्पद रकमको व्यवस्था नगर्नु, सम्भावित दायित्वलाई व्यवस्था हिसाब अन्तर्गत लेखामा नदर्शाउनु, गैर बैकिङ्ग सम्पत्तिमध्ये कतिपय सम्पत्तिको स्वामित्वको प्रमाण नलिनु र भोगचलन पनि गर्न नसक्नु, लगानी नोक्सानी व्यवस्था गर्दा अङ्कित मूल्य र अर्न्तनिहित मूल्यलाई ध्यान नदिनु, संस्थाबाट सञ्चालित आयोजनाहरू विगत वर्षहरूदेखि नै कार्य सम्पन्न हुनुपर्नेमा निर्माणाधीन अवस्थामा रहनु, खुद पूँजी ऋणात्मक रहनु, लगानीको प्रतिफल प्राप्त नहुनु, आयको तुलनामा प्रत्यक्ष खर्चको भार कम गर्न नसक्नु आदि कारणबाट यस्ता संस्थाहरूको अवस्था दयनीय रहेको छ । नाफामा सञ्चालित संस्थाले पनि लेखा सिद्धान्तअनुरूप हिसाब लेखाङ्कन नगरेबाट नाफा नोक्सानको स्थिति यकिन गर्न सक्ने अवस्था छैन ।
१४४. **परामर्श माग नगर्ने संस्था** – प्रचलित कानूनअनुसार सबै सरकारी संस्थाले लेखापरीक्षण गराउन परामर्श माग गर्नुपर्ने हो तापनि निम्न संस्थाले परामर्श लिने गरेका छैनन् :
१. बुटवल धागो कारखाना	२. हिमाल सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड
३. गोरखकाली रबर उद्योग	४. पूर्वाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्क
५. पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्क	६. मध्यपश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैङ्क
- हिमाल सिमेन्ट उद्योग लिमिटेड हाल सञ्चालनमा नरहेको र गोरखकाली रबर उद्योग लिमिटेड हाल निजीकरणमा गइसकेको छ ।
१४५. **पूँजी हिस्सा** – देहायमा उल्लिखित ८ संस्थाहरू प्रत्येकमा ८३ प्रतिशतभन्दा बढी सरकारी स्वामित्व भए तापनि पूर्ण स्वामित्व नभएका कारण महालेखा परीक्षक आफैले परीक्षण गर्न सक्ने व्यवस्था छैन । यस्ता संस्थाको अद्यावधिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन पेश हुन सक्ने अवस्था छैन ।

क्र.सं.	संस्थाको नाम	चुक्ता शेयर पूँजी (रु.हजारमा)	नेपाल सरकारको अंश	
			रु.हजारमा	प्रतिशत
१	कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड	६,४७,८०,००	६,४७,८०,००	१००.००
२	नेपाल आयल निगम	९,६७,१५	९,५१,४०	९८.३७
३	नेपाल औद्योगिक विकास निगम	४१,५८,२३	३४,५७,६७	८३.१५
४	नेपाल इन्जिनियरिङ कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लिमिटेड	६३,६२	६०,७२	९५.४४
५	नेपाल स्टक एक्सचेंज लिमिटेड	३,४९,१५	३,२५,६३	९३.२६
६	औद्योगिक क्षेत्र व्यवस्थापन लिमिटेड	१३,०८,०६	१२,१४,४२	९२.८४
७	राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्र	७९,३२	७६,३२	९६.२१
८	निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण निगम	४,३५,००	४,१५,००	९५.४०

१४६. **प्रमुख व्यहोरा** – यस कार्यालयबाट अधिकांश स्वामित्व रहेका संस्थाको लेखापरीक्षण गर्न लेखापरीक्षकको नाम परामर्श दिने कार्य हुदै आएको छ । यस्तो परामर्शबाट नियुक्त लेखापरीक्षकको प्रतिवेदनबाट देखिएका केही संस्थाका प्रमुख व्यहोरा देहायअनुसार छन्:

१४६.१ कृषि विकास बैङ्कको प्रबन्धपत्र र नियमावलीअनुसार साधारण पूँजी रु.२ अरब ५० करोडमध्ये समूह "क" अन्तर्गत नेपाल सरकारको ६५ प्रतिशतले रु.१ अरब ६२ करोड ५० लाख शेयर पूँजी रहेको र अग्राधिकार शेयर पूँजी रु.४ अरब ८५ करोड ३० लाख गरी कुल शेयर पूँजी रु.६ अरब ४७ करोड ८० लाख रहेको छ । बैङ्कले नेपाल सरकारबाट विगतमा प्राप्त ऋण र व्याजमध्ये रु.४ अरब ८५ करोड ३० लाखलाई नेपाल सरकारको २०६३/३१ को पत्रबाट शेयरको लाभांश वार्षिक ६ प्रतिशतमा नघट्ने गरी अविमोचनीय अग्राधिकार शेयरमा परिणत गर्न कारवाही बढाएको छ । तर नेपाल सरकारबाट समर्थन प्राप्त गरेको देखिँदैन । यो वर्ष मुनाफा आर्जन गरेकोमा सो शेयर बापत लाभांश रकमको व्यवस्था गरेको पनि छैन ।

व्यक्ति, फर्म तथा संघ संस्थाको नाममा रहेको ९ लाख १६ हजार ३६९ कित्ता शेयरलाई शेयरमा नदेखाई अन्य दायित्वमा देखाएको छ । यो अधिकार बैङ्क व्यवस्थापनलाई भएको देखिएन ।

बैङ्क २०६१/६२ मा रु.७ करोड ८६ लाखले नोक्सानीमा सञ्चालन भएकोमा यो वर्ष रु.९३ करोड ६० लाख मुनाफा आर्जन गरेको छ । उक्त मुनाफामा समायोजन तथा हिसाब मिलान पश्चात कायम भएको कर अधिको नाफा रु.८६ करोड ६७ लाखको ८ प्रतिशतले हुने रु.६ करोड ९३ लाख बोनस व्यवस्था गरेको छ । विगत ४ वर्षको आयकर फछ्यौटको लागि रु.३६ करोड ४९ लाख र यो वर्षको रु.१४ करोड ८३ लाख गरी जम्मा रु.५१ करोड ३२ लाख बराबरको आयकर व्यवस्था गरेको छ । सो पछि खुद नाफा रु.३५ करोड ३५ लाख देखाएको छ । उक्त खुद मुनाफा रकमको साधारण जगेडा कोषमा रु.७ करोड ७ लाख र सटही घटबढ कोषमा रु.७ लाख सारी साविकको सञ्चित नोक्सानीमा रु.२८ करोड २१ लाख समायोजन गरेको छ । रकमको समायोजन पछि बैङ्कको सञ्चित नोक्सानी गत वर्षसम्म रु.८ अरब ७ करोड ८८ लाखको तुलनामा यो वर्ष ३.४९ प्रतिशतले घटी रु.७ अरब ७९ करोड ६७ लाख रहेको छ ।

१४६.२ मुलुकमा पेट्रोलियम पदार्थ आपूर्ति गरी बिक्री वितरण गर्ने उद्देश्यले २०२७ सालमा स्थापित नेपाल आयल निगमको चुक्ता पूँजी रु.९ करोड ६७ लाख १५ हजार छ । सोमध्ये रु.९ करोड ५१ लाख ४० हजार अर्थात् ९८.३७ प्रतिशत हिस्सा नेपाल सरकारको रहेको छ । निगमको खुद नोक्सानी २०६०/६१ सम्म रु.८३ करोड ८१ लाख २० हजार रहेको छ । निगमबाट जानकारी प्राप्त भएअनुसार २०६२/६३ सम्ममा रु.५ अरब ४६ करोड ५५ लाख ५० हजार नोक्सानी पुगेको छ । यो अझ बढ्ने अनुमान छ ।

नेपाल सरकार तथा एसियाली विकास बैङ्कबीच भएको ऋण सम्झौता अनुसार नेपाल सरकारले शेयर बापत उपलब्ध गराएको अमेरिकी डलर १४ लाखको नेपाली रुपैयाँमा परिवर्तन गरी आएको मध्ये रु.१ करोड शेयर हिसाबमा लेखाङ्कन नगरी पेशकीको रुपमा देखाएको छ ।

१४६.३ नेपाल औद्योगिक विकास निगमको रु.४१ करोड ५८ लाख २३ हजार शेयर पूँजीमध्ये नेपाल सरकारको ८३.१५ प्रतिशत स्वामित्व रहेको छ । निगमको नेटवर्थ २०५९/६० मा रु.२७ करोड ४४ लाख ५९ हजार

ऋणात्मक रहेकोमा २०६०।६१ मा रु.२० करोड ३ लाख ३४ हजार रहेको देखिन्छ । निगमको २०६०।६१ सम्ममा सञ्चित नोक्सानी रु.७९ करोड ६८ लाख २७ हजार रहेको छ, जुन चालु पूँजीको अनुपातमा १९१.६२ प्रतिशत छ । गत विगतमा भएको सञ्चित नोक्सानले वित्तीय संरचनामा असर पार्ने देखिएको छ ।

१४६.४ राष्ट्रिय बीमा संस्थानबाट २०५२।५३ देखि २०५५।५६ सम्मको लेखापरीक्षण गर्न २०५७ आषाढमा परामर्श माग भए अनुसार लेखापरीक्षकको नाम सिफारिस गरी पठाइएको थियो । लेखा अद्यावधिक नभएकोले समयमा लेखापरीक्षण हुन नसकी २०६० चैत्रमा मात्र २०५४।५५ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । २०५५।५६ को वित्तीय विवरण २०६२ श्रावणमा सञ्चालक समितिबाट पारित भएबाट २०६२ पौषमा मात्र लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ ।

संस्थानले २०६० माघमा २०५६।५७ देखि २०५८।५९ सम्म लेखापरीक्षक नियुक्तिको लागि परामर्श माग गरेकोमा तत्कालै लेखापरीक्षकको नाम सिफारिस गरी पठाइएको थियो । संस्थानले २०५७।५८ सम्मको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेको र २०५८।५९ को लेखापरीक्षण अन्तिम अवस्थामा पुगिसकेको व्यहोरा उल्लेख गरी परामर्श माग गरी पत्र पठाएबाट २०५९।६० को लेखापरीक्षक नियुक्तिको लागि पनि परामर्श तत्कालै पठाइएको थियो । तर उक्त वर्षको लेखापरीक्षण अझै गराएको छैन ।

आर्थिक वर्ष २०५८।५९ र २०५९।६० को लेखापरीक्षण प्रगति हेरी संस्थानको २०६०।६१ देखि २०६३।६४ सम्मको लेखापरीक्षक नियुक्तिको परामर्श अगाडि बढाउने गरी ३ महिनाभित्र लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न निर्देशन दिइएको छ । तर संस्थानको लेखापरीक्षण कार्यका लागि व्यवस्थापनले ध्यान नदिएको कारण लेखा तथा वित्तीय विवरण समयमा तयार हुन सकेको छैन । यसमा जिम्मेवार व्यक्ति, लेखाउत्तरदायी अधिकारीले जिम्मेवारी बहन गरेका पनि छैनन् ।

सरकारी संस्थाहरुको कार्य कुशलतामा वृद्धि गरी ती संस्थाको आर्थिक अवस्थामा ह्रास आउन नदिन निम्नानुसारका उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिएको छ:

- तोकिएबमोजिमको समयभित्र लेखापरीक्षण हुन नसक्नुमा संस्थाबाट समयमा वित्तीय विवरण तयार गरी लेखापरीक्षणलाई उपलब्ध गराउन नसक्नु प्रमुख कारण रहेको छ । संस्थाको कार्यकारी प्रमुखको पुनर्नियुक्ति, अवधि थप, कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन तथा अन्य सुविधा थप गर्दा समयमा लेखापरीक्षण गराउने नगराउनेलाई पनि आधार लिने परम्पराको थालनी गर्नु जरुरी देखिन्छ ।
- सञ्चालक समितिको अभावमा कतिपय संस्थाले प्रारम्भिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनउपर प्रतिक्रिया उपलब्ध गराउन नसकेको कारणबाट पनि लेखापरीक्षण टुङ्गो लाग्न सकेको नदेखिदा सञ्चालक समितिको गठनमा सरकारले तदारुखता अपनाउनुपर्ने देखिएको छ ।
- नेपाल सरकारले संस्थामा गरेको शेयर तथा ऋण लगानीको महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तयार गरेको अभिलेख र संस्थाको अभिलेखमा फरक परेको, समयमा साँवा व्याज भुक्तानी हुन नसकेको, सरकारलाई बुझाउनुपर्ने कर तथा अन्य शुल्क, दस्तुर समयमा दाखिला गर्ने नगरेको जस्ता त्रुटी, कमजोरी यो वर्ष पनि विद्यमान देखिएकाले प्रभावकारी सुपरिवेक्षण संयन्त्रको व्यवस्था हुन जरुरी देखिएको छ ।
- सञ्चालक समितिको सदस्य तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकारीको नियुक्ति गर्दा निजहरुको शैक्षिक योग्यता र व्यवसायिक दक्षता, व्यावहारिक अनुभव समेतका आधारमा नियुक्ति गर्ने, साना संस्थाहरुको व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिसकेका व्यक्तिलाई ठूलो संस्थामा नियुक्ति गर्ने तथा तिनीहरुलाई आफ्नो निर्णयप्रति उत्तरदायी बनाउने परम्परा बसाउनु उपयुक्त हुने देखिएको छ ।
- सञ्चालकहरुको व्यक्तिगत वा सामूहिक जिम्मेवारी नतोकेको अवस्थामा सञ्चालक समितिको सदस्य तथा कार्यकारी प्रमुखको योग्यता तथा व्यवसायिक दक्षता, निजहरुको काम, कर्तव्य र अधिकारको लागि छुट्टै ऐन नियमको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व भएको प्रत्येक संस्थाले सञ्चालक समेत ३ जना सदस्य रहेको लेखापरीक्षण समिति खडा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणले उठाएको सवाल, व्यहोरा, टिप्पणी अध्ययन गर्ने, लेखापरीक्षकले सुझाउ गरेअनुसार कार्य प्रणालीमा सुधार भए नभएको निगरानी गर्ने र बेरुजू फछ्छ्यौट गर्ने गराउने आदि कार्यको अनुगमन गर्न एउटा लेखापरीक्षण समिति गठन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- पूर्ण तथा अधिकांश स्वामित्व भएका संस्था र अन्य संस्थाहरूमा भएको सरकारको लगानी, यसको प्रतिफल, सम्बन्धित संस्थाबाट सर्वसाधारणमा पुर्‍याउन र लगानीको प्रतिफल प्राप्त गर्ने र लेखापरीक्षण समयमा गराएको नगराएको सम्बन्धमा सरकारलाई प्राविधिक तथा विशेषज्ञ सेवा पुर्‍याउने गरी कानूनद्वारा नै अधिकार प्राप्त एक उच्चस्तरीय बोर्ड वा प्राधिकरण बनाउनु उचित देखिन्छ । उक्त बोर्डले संस्थाहरूको विभिन्न क्रियाकलापको नियमन गर्नसक्ने गरी अधिकार दिई यसको निर्णयहरूलाई बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्ने गराउनेतर्फ सरकारले समयमै गम्भीर ध्यान पुर्‍याउन अतिजरुरी भइसकेको छ । यस सम्बन्धमा गत वर्ष पनि सुझाउ दिइएकोमा त्यसतर्फ प्रगति भएको छैन ।
- सरकारी संस्थानहरूबाट सिर्जित भार कम गर्दै लैजाने र संस्थानहरूको सञ्चालनमा व्यवसायिकताको अभिवृद्धि होस भन्ने उद्देश्यले संस्थानहरूलाई विघटन, खारेजी तथा निजीकरणमा लैजाने कार्य खर्चिलो देखिन थालेको छ । अत्यन्त मन्दगतिमा यस्ता कार्य हुने गरेको र यसको प्रभावकारितामा समेत प्रश्नहरू उठ्न थालेकाले यो कार्य छिटो टुङ्ग्याउन अत्यन्त आवश्यक भइसकेको छ । यसतर्फ अर्थ मन्त्रालयको ध्यान जानुपर्दछ ।
- रुग्ण अवस्थामा रहेका संस्थाहरूमा सरकारले पुनः थप लगानी गरेर सञ्चालनमा ल्याउने वा खारेजी वा विघटन वा निजीकरण गर्ने सम्बन्धमा पनि निर्णय हुन धेरै समय लाग्ने, लगाउने गरेको छ । यस्तो अनिर्णित अवस्थाका संस्थाहरू भन्त अघोगतिमा गएका छन् । यस किसिमको अवस्था आउन नदिन यथासमयमा विचार पुर्‍याउनु जरुरी छ ।

समिति र अन्य संस्था

विकास कार्यको उद्देश्य प्राप्तिका लागि सरकारबाट विभिन्न ऐन, नियम एवं निर्णयान्तर्गत गठित ६७८ र गत विगतको बक्यौता ६५६ समेत १ हजार ३३४ इकाईको लेखापरीक्षण गर्नुपर्नेमा यो वर्षको ६४७ र बक्यौता ३७ समेत ६८४ इकाईको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।

१४७. **लेखा व्यवस्था** – अधिकांश समिति/संस्थाहरूको लेखा सरकारले तोकिएबमोजिम हुने व्यवस्था सम्बन्धित गठन आदेशमा छ तापनि सरकारले कुनैको पनि लेखा प्रणाली र नीति तोकिएको छैन । कतिपय संस्थाहरूले व्यावसायिक लेखा प्रणाली अपनाएको पनि देखिएको छ । संस्था/समितिले हाल अपनाई आएको लेखा प्रणालीले पूँजी, दायित्व र सम्पत्तिको अद्यावधिक स्थिति देखिने गरी हिसाब तयार नहुने तथा आय-व्यय हिसाबबाट यथार्थ आर्थिक स्थिति नदेखिने हुँदा कारोबारको यथार्थता दर्शाउन सकेका छैनन् । समिति/संस्थाहरूको गठनसँगसँगै लेखानीति र लेखाप्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने कुरा विगतदेखि नै औँल्याउँदै आए तापनि सुधारको सङ्केत देखिएको छैन ।

१४८. **नियम तथा विनियम** – संस्था/समितिहरूको गठनको उद्देश्य सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियमभन्दा पृथक नियम तथा विनियमको माध्यमबाट कारोबार सञ्चालन गर्ने नीति रहेको देखिन्छ । तर व्यवहारमा सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियम नै प्रचलनमा रहेको, विनियमहरू तयार गरी सञ्चालन गरेकोमा समेत समयानुकूल संशोधन नभएको, अस्पष्ट र दोहोरो अर्थ लाग्ने जस्ता विविध व्यवस्था भएको पाइयो । तालुक निकायबाट सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने गरेको पनि देखिएन ।

१४९. **बेरुजूको स्थिति** – यो वर्ष विश्वविद्यालय, समिति र अन्य संस्थाको कुल रु.५५ अरब ५४ करोड १९ लाख १९ हजारको लेखापरीक्षण गर्दा रु.३ अरब ८८ करोड २४ लाख ७७ हजार (७ प्रतिशत) बेरुजू देखिएको छ ।

वार्षिक प्रतिवेदन २०६३ सम्मको समिति/संस्थाहरुको कुल बेरजू रु.२३ अरब ५३ करोड ६८ लाख १७ हजार भएकोमा यो वर्ष सम्परीक्षणबाट रु.४ अरब ४६ करोड ७८ लाख २८ हजार लगत कट्टा र रु.११ करोड ५७ लाख ७२ हजार समायोजन गरेबाट रु.१८ अरब ९५ करोड ३२ लाख १७ हजार बाँकी रहेको छ । यो वर्षको बेरजू थप गर्दा रु.२२ अरब ८३ करोड ५६ लाख ९४ हजार बेरजू देखिएकोले गत वर्षसम्मको भन्दा घटेको छ । सम्परीक्षण गराउने कार्यमा केही सक्रियता बढेको र यस कार्यालयबाट पनि वर्षभरि नै सम्परीक्षण गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएकोले कुल बेरजू घटे तापनि बेरजू फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने कार्य अबै प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

१५०. **पेशकी** – यो वर्ष कर्मचारी पेशकी रु.१ करोड ६७ लाख ३२ हजार र अन्य पेशकी रु.१ अरब ५२ करोड ७३ लाख ३४ हजार समेत रु.१ अरब ५४ करोड ४० लाख ६६ हजार बाँकी देखिएको छ । अधिकांश समिति/संस्थाहरुले गत विगतदेखिको पेशकी अद्यावधिक गरी आय-व्यय हिसाबमा जिम्मेवारी सार्ने गरेका छैनन् । यसले गर्दा सम्पूर्ण कारोबार समेट्न सकेको छैन । गत विगतदेखिको राष्ट्रिय खेलकूद परिषद्को वासलातमा नै नदेखाएको पेशकी बाँकीमध्ये यो वर्षसम्म रु.८ करोड ६ लाख ९२ हजार फछ्यौट गर्न बाँकी देखिएको छ ।

१५१. **उधारो तथा सापटी** – कतिपय समिति/संस्थाहरुले उधारोमा वस्तु तथा सेवा बिक्री गरी उपलब्ध गर्ने गराउने गरेका छन् । त्यस्तै विभिन्न कार्यका लागि अन्य निकाय तथा कर्मचारीहरुलाई विभिन्न सापटी उपलब्ध गराउने गरेको पनि देखियो । यसरी दिएको सापटी तथा उधारो रकमको कार्य सम्पन्न भएपछि समयमै फछ्यौट भए नभएको अनुगमन गरी गराई हिसाब अद्यावधिक गराउनुपर्ने भए तापनि सक्रियता आउन सकेको छैन । यस्तो रकम ४७ संस्थामा रु.१९ करोड ९५ लाख ४६ हजार रहेको देखिएको छ ।

१५२. **कार्य सञ्चालन कोष** – कार्य सञ्चालन कोष ऐन, २०४३ को दफा ४ अनुसार विभिन्न सरकारी कार्यालयहरुमा निश्चित उद्देश्य राखी कार्य सञ्चालन कोष स्थापना भएका छन् । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार ४२६ कार्य सञ्चालन कोषमा यो वर्ष रु.२ अरब १३ करोड ९६ लाख २० हजार मौज्जात रहेको छ । उक्त विवरणमा १२ इकाईले आर्थिक विवरण उपलब्ध गराएका छैनन् । यस्ता कोषहरुमध्ये स्थापनाको उद्देश्य अनुरूप कार्य सञ्चालनमा निष्क्रिय रही रु.१ करोडभन्दा बढी मौज्जात रहेका इकाई देहाय अनुसार छन्:

(रु. हजारमा)

कोष	आय	व्यय	मौज्जात
राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोष	४७०४७७	३१३	४७०१६४
वातावरण संरक्षण कोष	४०४०४	-	४०४०४
पशु विकास फार्म, पोखरा	२६३६२	-	२६३६२
मानव अधिकार पुरस्कार	१६५८१	-	१६५८१
जग्गा विकास चक्रकोष	१२५००	-	१२५००
शिक्षाको लागि खाद्य	१०९११	२३	१०८९६

१५३. **विश्वविद्यालय** – त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय र पोखरा विश्वविद्यालयको यो वर्ष रु.५ अरब २० करोड ३९ लाख ६५ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालय मातहतका सबै कार्यालय र आंगिक क्याम्पसको वित्तीय विवरण समावेश गरी एकीकृत आर्थिक विवरण पेश गर्ने नगरेकोले कार्यालयगत छुट्टाछुट्टै हिसाबले विश्वविद्यालयको समग्र आम्दानी, खर्च, सम्पत्ति, दायित्व यकिन गर्न सकिने अवस्था छैन । यो वर्ष त्रिभुवन विश्वविद्यालयको कुल खर्च पेशकीबाहेक रु.२ अरब २२ करोड ७७ लाख ४८ हजार भएको मध्ये रु.५३ करोड ३८ लाख ५९ हजार आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोरेको छ ।

नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयले एकीकृत आर्थिक विवरण पेश गरेको छैन । साथै यो विश्वविद्यालयले पेशकी बाहेक रु.११ करोड ६० लाख ५४ हजार खर्च गरेको मध्ये रु.९९ लाख ६ हजार आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोरेको छ । पोखरा विश्वविद्यालयको पेशकीबाहेक रु.२ करोड ९७ लाख १० हजार खर्चमध्ये रु.२ करोड ४१ लाख २४ हजार आन्तरिक स्रोतबाट व्यहोरिएको छ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय र अन्तर्गतका निकायहरूले सञ्चालन गरेका कोषहरूको संख्या, रकम र सञ्चालनको स्थिति जानकारी गराएको छैन । त्रिभुवन विश्वविद्यालय आर्थिक व्यवस्थापन तथा सञ्चय कोष सम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ८ मा कोषहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्न विशेष वित्तीय कार्यप्रणाली स्वीकृत गरी लागू गर्नुपर्ने उल्लेख भए तापनि सो अनुरूप गरेको छैन । केन्द्रीय कार्यालयमा रहेका जनशक्ति विकास तथा कल्याण कोष, छात्रवृत्ति तथा पदक कोष, कर्मचारी सञ्चय कोषलगायत विभिन्न कोषको लेखापरीक्षण गराएको छैन । लेखापरीक्षणमा प्राप्त विवरणअनुसार यो विश्वविद्यालय र मातहत इकाईमा स्थापना गरिएका विभिन्न ३८ कोषमा रु.३९ करोड २९ लाख ६० हजार मौज्दात रहे तापनि सबै इकाईका कोषहरूको अद्यावधिक विवरणसहितको हिसाब पेश नभएकोले ती कोषहरूको यथार्थ स्थिति यकिन गर्न सकिने अवस्था रहेन ।

समितिहरूको कार्य कुशलतामा वृद्धि गरी आर्थिक अवस्थामा ह्रास आउन नदिन निम्नानुसारका उपाय अवलम्बन गर्नु जरुरी देखिएको छः

- व्यावसायिक कारोबार गर्ने समिति/संस्थाहरूले कारोबार पारदर्शी हुने गरी व्यावसायिक लेखाप्रणाली अवलम्बन नगरेकाले जिम्मेवारी सार्दा धरौटी, पेशकी, सापटी, नगद, बैङ्क मौज्दात, घटी/बढी गरी सारेको या सार्ने नगरेको देखियो । यस्ता संस्थाहरूलाई व्यावसायिक लेखा नीति अवलम्बन गर्न लगाई कारोबारको यथार्थ स्थिति देखिने गरी लेखा प्रणाली अवलम्बन गर्न लगाउनु जरुरी छ ।
- मन्त्रालय, विभाग र मातहत कार्यालयहरूबाट मात्र गर्न नसकिने कतिपय कार्यहरू दक्षतापूर्वक सञ्चालन गरी सरल, सुलभ र भरपर्दो तरिकाले गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउन समिति/संस्थाहरू गठन भएका हुन् । ती संस्थाहरू दक्षतापूर्वक सञ्चालन गरी सरकारी निर्भरता क्रमशः घटाउँदै लैजान संस्थाहरूको गठन तथा कार्यान्वयनमा गम्भीरतापूर्वक सोच्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता संस्थाहरूलाई आत्मनिर्भर गराई दिगो सञ्चालनको लागि समयमै ध्यान दिन आवश्यक देखिएको छ ।
- अधिकांश समिति/संस्थामा सरकारी आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी ऐन नियम नै प्रचलनमा रहेको र विनियम तयार गरेको समिति/संस्थामा पनि समयानुकूल संशोधन भएको छैन । नियम, विनियम तथा कर्मचारी सेवा, शर्त र सुविधा सम्बन्धी व्यवस्थामा समयानुकूल पुनरावलोकन हुनु आवश्यक छ ।
- लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरुजूर तोकिएको समयभित्र असुल फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यो वर्ष बेरुजूर फछ्यौट गरी सम्परीक्षण गराउने कार्यमा केही सुधार देखिएतापनि कतिपय समिति/संस्थाहरूले बेरुजूरमाथि कारबाही गर्ने गरेका छैनन् । तालुक संस्थाले पनि बेरुजूरमाथिको कारबाही भए नभएको समयमा निरीक्षण तथा अनुगमन गरी समयमै फछ्यौट गर्न लगाउनुपर्नेमा भएको देखिँदैन । बेरुजूर फछ्यौटमा सम्बन्धित निकायले विशेष ध्यान दिई सक्रियता ल्याउनुपर्दछ ।
- विभिन्न समिति/संस्थाहरूले करोडौं रकम पेशकी बाँकी राखेका छन् । पेशकीको समयमै अनुगमन गरी फछ्यौट गर्ने गराउनेतर्फ पेशकी दिने निकाय सक्रिय रहेको देखिएन । आर्थिक विवरणमा उल्लेख भएको पेशकी बाँकी र खाताअनुसारको पेशकी बाँकीको विवरणमा करोडौं रकम फरक परेकोमा पनि हिसाब मिलान गरेको देखिँदैन । पेशकी रकमको समयमै अनुगमन गरी फछ्यौट गराउनेतर्फ सक्रियता ल्याउनुपर्ने देखियो ।
- समिति/संस्थाहरूले उधारोमा बिक्री गरेका सेवा, वस्तुको रकम समयमै प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । त्यस्तै विभिन्न कार्यको लागि दिएको सापटी समेत फिर्ता गरे गराएको छैन । यसरी असुल गर्नुपर्ने उधारो तथा सापटी सम्बन्धमा अनुगमन गरी गराई हिसाब अद्यावधिक गराउन विशेष ध्यान दिनु जरुरी छ ।
- निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि स्थापना भएका कार्य सञ्चालन कोषहरू सञ्चालन नै नभई निष्क्रिय रहेका छन् । वर्षेनी यस्ता कोषहरूमा रकम थप भएको देखिएको छ । केही कोषले कार्यक्रम सञ्चालन नगरी प्रशासनिक खर्च गरेको र केही कोषहरूबाट खर्च नै नगरी पुरै रकम मौज्दात राखेको पाइयो । यसरी कार्य सञ्चालन नै नगरी मौज्दात राख्नु उपयुक्त देखिँदैन । कोष स्थापना गरी निष्क्रिय रहने प्रक्रियामा सुधार हुनुपर्दछ ।

जिल्ला विकास समिति

यो वर्ष ७५ जिल्ला विकास समितिको रु.१२ अरब ३१ करोड ३९ लाख ३ हजारको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । त्यसमा ७२ स्थानीय विकास कोषको रु.१ अरब १२ करोड १३ लाख ७५ हजार समेत समावेश छ ।

१५४. **आय व्यय** – यो वर्ष ७५ जिल्ला विकास समितिमा नेपाल सरकारको अनुदान रु.३ अरब २३ करोड ६ लाख ७४ हजार र समितिको आन्तरिक स्रोतबाट समेत रु.३ अरब ६९ करोड ११ हजार समेत रु.६ अरब ९२ करोड ६ लाख ८५ हजार आम्दानी भएकोमध्ये रु.५ अरब ३९ करोड ८७ लाख ५५ हजार खर्च भई रु.१ अरब ५२ करोड १९ लाख ३० हजार आगामी वर्षको लागि जिम्मेवारी सारेको छ ।

१५५. **पेशकी** – गत वर्षसम्म फछ्यौट गर्न बाँकी पेशकी रु.७८ करोड ९० लाख ६६ हजारमध्ये यो वर्ष रु.१२ करोड ९३ लाख १३ हजार फछ्यौट भई रु.६५ करोड ९७ लाख ५३ हजार बाँकी रहेको छ । यो वर्षको मात्र २४ करोड २२ लाख ७२ हजार पेशकी बाँकी देखिएकोले कूल रु.९० करोड २० लाख २५ हजार बाँकी हुनुपर्नेमा १९ जिल्ला विकास समितिले रु.३ करोड १५ लाख ७४ हजार बढी र २८ जिल्ला विकास समितिले रु.५ करोड १९ लाख ३७ हजार घटी जिम्मेवारी सारेको कारण रु.८८ करोड १६ लाख ६२ हजार पेशकी बाँकी देखाएको छ । यो वर्षको पेशकी रु.२४ करोड २२ लाख ७२ हजारमध्ये रु.५० लाखभन्दा बढी पेशकी बाँकी हुने ११ जिल्ला विकास समितिको पेशकी रु.११ करोड ३६ लाख २० हजार (४६.९० प्रतिशत) रहेको छ । समयमै पेशकी फछ्यौट गर्ने/गराउने कार्यमा सक्रिय हुनु जरुरी छ ।

म्यादभित्र पेशकी फछ्यौट नगर्ने, म्याद नाघेको पेशकीको सूची तयार गरी अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष महिना भुक्तानी भएको ७ दिनभित्र प्रतिवेदन पेश नगर्ने, पेशकी जिम्मेवारी सार्दा घटी बढी हुने गरी सार्ने, पेशकी फछ्यौट नगर्ने उपर नियमानुसार कारबाही नगर्ने जस्ता गत विगतका व्यहोराहरूको पुनरावृत्तिले प्रत्येक वर्ष पेशकी रकममा वृद्धि हुन गएको छ । पेशकी कारोबारमा भए गरेको यस्तो अनियमित कार्यको पुनरावृत्तिले जिल्ला विकास समितिको पेशकी बाँकी यथार्थ भन्न सकिने अवस्था छैन ।

१५६. **अनियमित कारोबार** – जिल्ला विकास समितिको लेखापरीक्षणबाट देखिएका प्रमुख व्यहोरामा ठेकेदारहरूसँग असुल गर्नुपर्ने रकम वर्षौसम्म पनि असुल नगर्ने, असुली रकम यथासमयमै बैङ्क दाखिला नगर्ने, बैङ्क मौज्दातको सन्तुलन हिसाब तयार गरी यकिन नगर्ने, ऐन नियमले तोकेको भन्दा बढी आर्थिक सुविधा लिने दिने, बिल भरपाई बेगर खर्च गर्ने, ऐन नियमले तोकेको सीमा नाघी आर्थिक सहायता दिने, अग्रिम आयकर कट्टा नगर्ने, कट्टा गरेको अग्रिम आयकर सञ्चित कोष दाखिला नगर्ने, बजेट सिद्धान्त विपरीत अन्य सरकारी कार्यालयको लागि खर्च गर्ने आदि कारणबाट यो वर्ष जिल्ला विकास समितितर्फ रु.८६ करोड २८ लाख २१ हजार र स्थानीय विकास कोषतर्फ रु.१० करोड ३ लाख ३४ हजार समेत रु.९६ करोड ३१ लाख ५५ हजार (लेखापरीक्षण अङ्कको ७.८२ प्रतिशत) बेरुजू देखिएको छ । गत वर्ष यस्तो बेरुजू ९.०८ प्रतिशत थियो ।

स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियम ११६ अनुसार अन्तिम लेखापरीक्षणबाट देखिएका बेरुजूको लगत राखी ३५ दिनभित्र फछ्यौट गर्नुपर्ने, फछ्यौट गर्न नभ्याएमा म्याद थप माग गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । सो बमोजिम बेरुजू फछ्यौटको कारबाही नगरेमा त्यस्ता कर्मचारीलाई सम्बन्धित स्थानीय निकायले जरिवाना वा विभागीय कारबाहीका लागि सिफारिस गर्नसक्ने व्यवस्था भएकोमा नियमानुसार कारबाही भएको पाइएन । लेखापरीक्षणले औल्याइएका बेरुजूको लगत राख्ने र असुल फछ्यौट गर्नेतर्फ ध्यान दिन जरुरी छ ।

१५७. **अग्रिम कर** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८७, ८८ र ८९ अनुसार भुक्तानीमा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्नेमा ४६ जिल्ला विकास समितिले रु.१५ लाख १६ हजार कट्टी गरेको देखिएन । यस्तो रकम असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।

१५८. **मूल्य अभिवृद्धि कर** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४(१) तथा नियमावली, २०५३ को नियम १७(१) अनुसार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको प्रत्येक व्यक्तिले प्रापकलाई तोकिएको ढाँचामा कर बीजक

दिनुपर्ने व्यवस्था भएकोमा जिल्ला विकास समिति १८ ले कर बीजकबेगर यो वर्ष रु.१८ लाख १२ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानी दिएको देखियो । मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।

१५९. **कर दस्तुर** – स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ अनुसार जिल्ला विकास समितिले कर, दस्तुर, सेवा शुल्क र भाडा उठाउनसक्ने व्यवस्था छ । कानूनबमोजिम असुल गर्नुपर्ने स्थानीय कर दस्तुर प्रभावकारी रूपमा असुल गर्ने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

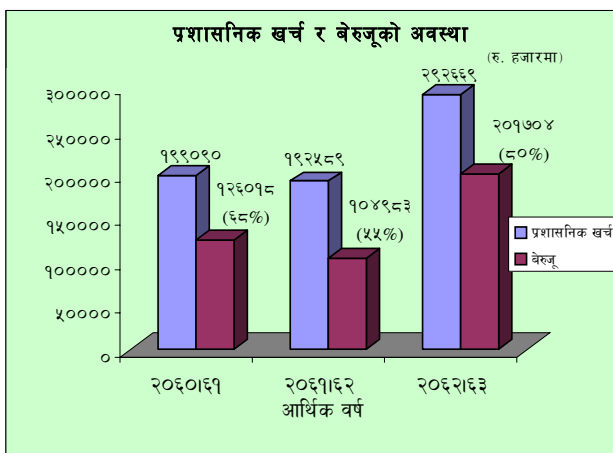
१६०. **थप सुविधा** – स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २५० को उप-दफा ३ मा स्थानीय निकायले आफ्नो स्रोत, साधन र प्रशासनिक बजेटको परिधिभित्र रही अपना कर्मचारीहरूलाई स्थानीय भत्ता र अन्य सुविधा दिनसक्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा २६५(२) अनुसार ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न समितिले विनियम तर्जुमा गर्नुपर्नेमा सो नगरी जिल्ला विकास समिति काठमाडौं र कञ्चनपुरले रु.५ लाख १४ हजार तिहार खर्च, जिल्ला विकास समिति बर्दियाले नियममा नभएको स्टोर, लेखा तथा सहूलियत भत्ता रु.२ लाख ३३ हजार भुक्तानी गरेको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम १९० सँग सम्बन्धित अनुसूची २२ अनुसार टेलिफोन, पत्र पत्रिका लगायतका अन्य सुविधा समेत गरी सभापति, उप-सभापति र सदस्यले मासिक क्रमशः रु.७ हजार, रु.४ हजार र रु.२ हजार पाउने व्यवस्था भएकोमा सोको अतिरिक्त जिल्ला विकास समिति, मोरङ, उदयपुर, सप्तरी, सिराहा र मकवानपुरले रु.११ लाख ९४ हजार बढी सुविधा भुक्तानी गरेको छ । जिल्ला विकास समिति, धनुषाले नियममा व्यवस्था नभएको पदाधिकारी फिल्ड भत्तामा रु.३ लाख ७४ हजार खर्च लेखेको छ ।

१६१. **राजस्व बाँडफाँड** – स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २११ सँग सम्बन्धित अनुसूची २६ अनुसार विद्युत उत्पादन गृह निर्माण तथा सञ्चालन भएको जिल्ला विकास समितिले विद्युतगृहबाट सरकारलाई तिर्ने रोयल्टीको १२ प्रतिशत पाउने व्यवस्था छ । जिल्ला विकास समिति काभ्रेपलाञ्चोक, सिन्धुली र महोत्तरीले विद्युत रोयल्टी क्रमशः रु.९३ लाख ९४ हजार, रु.८९ लाख ७ हजार र रु.४५ लाख ७१ हजार प्राप्त गर्नुपर्नेमा उक्त रकम प्राप्त गर्नेतर्फ कारबाही गरेको छैन ।

१६२. **रकम फिर्ता** – आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ३२ अनुसार आर्थिक वर्षभित्र खर्च नभई बाँकी रहेको अनुदान रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा फिर्ता गर्नुपर्नेमा १२ जिल्ला विकास समितिले वर्षान्तमा खर्च नभई बाँकी रहेको रु.२ करोड ७० लाख ६६ हजार फिर्ता गरेका छन् । उक्त रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।

१६३. **प्रशासनिक खर्च** – स्थानीय निकाय (आर्थिक प्रशासन) नियमावली, २०५६ को नियम ४५ मा जिल्ला विकास समितिले स्वीकृत बजेटको परिधिभित्र रही कर, शुल्क, सेवा शुल्क, दस्तुर र भाडाबाट उठाएको कुल रकमको २५ प्रतिशतसम्म प्रशासनिक कार्यको लागि खर्च गर्नपाउने व्यवस्था भएकोमा ६९ समितिले सो सीमा नघाई रु.२० करोड १७ लाख ४ हजार बढी खर्च गरेको देखियो । यसैगरी २०६०/६१ मा रु.१२ करोड ६० लाख १८ हजार र २०६१/६२ मा रु.१० करोड ४९ लाख ८३ हजार नियमले तोकेको सीमा नघाई खर्च गरेको व्यहोरा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको थियो । खर्च सम्बन्धी नियमको सीमा नाघी आर्थिक सहायता वितरण एवं प्रशासनिक कार्यमा खर्च वृद्धि भएको देखिँदा त्यस्ता खर्चमा नियन्त्रण गर्नु जरुरी देखिएको छ ।

१६४. **शोधभर्ना** – जिल्ला विकास समिति २९ ले अन्य संघ संस्था र कार्यालयलाई दिएको सापटी रु.१ करोड ६१ लाख ८६ हजार शोधभर्ना लिएको देखिएन ।
१६५. **समीक्षा** – जिल्लाभित्र सञ्चालित आयोजनाको समयमा कार्यसम्पन्न गर्ने, जाँचपास गर्ने, प्रतिवेदन तयार गर्ने र सोको समीक्षा तथा मूल्याङ्कन यथासमयभित्र गर्ने गराउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । उपभोक्ता समितिद्वारा निर्माण कार्य गराउँदा उपभोक्ता समितिको योगदानलाई स्पष्ट किटान गरी सोही अनुपातमा रकम निकास गर्ने तथा भएको कामको मूल्याङ्कन गरी योजना प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

कार्यालय गतिविधि

१६६. **सार्वजनिक लेखा समिति र लेखापरीक्षण** – व्यवस्थापिका-संसद सार्वजनिक लेखा समितिका सदस्यहरु एवं महालेखा परीक्षकबीच २०६३ पौष ७ मा आयोजना गरिएको कार्यक्रममा लेखापरीक्षण तथा बेरुजूको स्थिति, बेरुजू फछ्यौँटमा भएका प्रयास एवं उपलब्धि, लेखापरीक्षण लागत तथा उपलब्धि, लेखापरीक्षण प्रणाली, सरकारी खर्चसम्बन्धी व्यवस्था र भविष्यमा लेखापरीक्षण र बेरुजू फछ्यौँटका विषयमा गर्नुपर्ने सुधारका बारेमा छलफल भएको थियो । राज्यकोषबाट भएका वित्तीय कारोबारहरुलाई लेखापरीक्षणले अझ बढी पारदर्शी हुने गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने लेखा समितिका माननीय सदस्यहरुबाट सुझाउ प्राप्त भएको छ ।

व्यवस्थापिका-संसदको सार्वजनिक लेखा समिति समक्ष लेखापरीक्षण प्रणालीबारे छलफलको फलक

त्यसैगरी २०६४ साल वैशाख १० गते पनि व्यवस्थापिका –संसद सार्वजनिक लेखा समितिका सदस्यहरूसँग लेखापरीक्षण प्रणाली, बक्यौता लेखापरीक्षण, बेरुजू बक्यौता फछ्यौँटको स्थिति, राजस्व असुलीको बारेमा छलफल गरिएको थियो ।

सार्वजनिक लेखा समितिसँगको यसप्रकारको छलफल र अन्तरक्रियाबाट आगामी दिनमा लेखापरीक्षण कार्यमा सुधार गर्न पर्याप्त ऊर्जा मिलेको महसुस भएको छ ।

१६७. **सार्वजनिक लेखासमितिद्वारा कार्यालय अवलोकन** – व्यवस्थापिका-संसदको सार्वजनिक लेखा समितिले महालेखा परीक्षकको कार्यप्रणाली, लेखापरीक्षण, सम्परीक्षण र कार्यालयको भौतिक स्थितिबारे जानकारी लिने उद्देश्यले २०६४।२।१३ मा महालेखा परीक्षकको कार्यालयको अवलोकन भ्रमण गरेको थियो ।

सार्वजनिक लेखा समितिका सभापति तथा सदस्यहरुले कार्यप्रणालीबारे जानकारी लिदै

सार्वजनिक लेखा समितिका सभापति तथा सदस्यहरूलाई कार्यप्रणालीको जानकारी दिदै

उक्त अवलोकन कार्यक्रममा समितिका सभापति माननीय परी थापा तथा माननीय सदस्यहरू बामदेव क्षेत्री, माननीय मोहनबहादुर बस्नेत तथा मणी खुम्बु सम्मिलित हुनुभएको थियो । मुलुकमा लोकतन्त्र स्थापनापछि कार्यालयहरूको अवलोकनका क्रममा व्यवस्थापिका-संसदको सार्वजनिक लेखा समितिको यो पहिलो भ्रमण थियो ।

त्यस अवसरमा कार्यालयका तर्फबाट लेखापरीक्षण कार्यप्रणाली, लेखापरीक्षणको योगदान, अवसर र चुनौतीहरूको बारेमा भ्रमण टोलीलाई अवगत गराइएको थियो । भ्रमण टोलीले महालेखा परीक्षकको कार्यालयका

विभिन्न कार्यक्षेत्रको भौतिक अवस्थाबारे निरीक्षण गर्नाको साथै त्यसलाई सुधार गर्नुपर्ने, लेखापरीक्षण चाँडो टुङ्ग्याई गुणस्तरीय प्रतिवेदन दिनुपर्ने सुझाउ समेत दिइएको थियो ।

१६८. **अन्तरक्रिया कार्यक्रम** – नेपाल सरकारका मुख्य सचिव, सचिव एवं अन्य विशिष्ट श्रेणीका पदाधिकारीहरूलाई सम्मिलित गराई महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट लेखापरीक्षण, बेरुजू फछ्यौट र सम्परीक्षणको विषयमा २०६३।१।५ मा एक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा नेपाल सरकारका मुख्य सचिव एवं सचिवहरूबाट स्थलगत लेखापरीक्षण तथा सम्परीक्षणलाई अझ बढी प्राथकता दिन, बेरुजू सम्परीक्षण गर्ने म्याद वृद्धि गर्न, यथार्थताका आधारमा नतिजामूलक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्न सुझाउ दिनुको साथै बेरुजू अझ वृद्धिले सकारात्मक प्रभाव नपर्ने भएकोले बेरुजूलाई यथार्थ र तथ्यपरक बनाउन समेत सुझाउ प्राप्त भएको छ ।

मुख्य सचिव तथा सचिवहरूसँगको अन्तरक्रियाको फलक

त्यसैगरी लेखापरीक्षण एवं सम्परीक्षणका सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गरी सुधारका उपायहरू पहिल्याउने उद्देश्यले २०६३।१।१० गते कास्कीको पोखरा एवं मकवानपुरको हेटौँडामा पनि क्षेत्रीय र जिल्लास्तरीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो ।

कार्यक्रममा सम्बन्धित क्षेत्रका क्षेत्रीय प्रशासक, प्रमुख जिल्ला अधिकारी, कार्यालय प्रमुखहरू तथा लेखाका कर्मचारीसहितको सहभागिता रहेको र त्यस अवसरमा सहभागीहरूले स्थलगत लेखापरीक्षण र सम्परीक्षण कार्यलाई तीव्रता दिनुपर्नाको साथै लेखापरीक्षण कार्यप्रणालीमा सुधार गरी समयानुकूल पद्धति अपनाउन समेत सुझाउ दिनुभयो । यसप्रकारका गोष्ठी र अन्तरक्रियाले लेखापरीक्षण गर्ने र गराउने बीच सकारात्मक सम्बन्धको विकास भई लेखापरीक्षणलाई अझ पेशागत अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुगेको छ ।

१६९. **कार्यालयको वार्षिकोत्सव** – महालेखा परीक्षकको कार्यालय स्थापना भएको ४९ औं वार्षिक उत्सवको उपलक्ष्यमा २०६४ आषाढ १५ मा वार्षिकोत्सव कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । कार्यक्रममा व्यवस्थापिका-संसदका माननीय सभामुख, अर्थमन्त्री, विभिन्न संवैधानिक निकायका प्रमुखहरु, मुख्य सचिव, पूर्वमहालेखा परीक्षक एवं उपमहालेखा परीक्षकहरु लगायत कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीको उपस्थिति रहेको थियो ।

माननीय सभामुख श्री सुभास नेम्बाङ्ग तथा अर्थमन्त्री डा. रामशरण महत महालेखा परीक्षक स्थापनाको ४९ औं वार्षिकोत्सव समारोहमा सहभागी हुँदाको फलक

माननीय सभामुखबाट कार्यक्रमलाई सम्बोधन गर्दै मुलुकमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयको योगदान ठूलो रहेकोले लेखापरीक्षणलाई समय सापेक्ष रुपमा अझ सुधार गर्दै जानुपर्ने र कार्यालयको भौतिक अवस्था सुधार गर्न तथा कर्मचारीहरुको सुविधा वृद्धि गर्ने तर्फ आफू सकारात्मक रहेको विचार समेत व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

त्यस अवसरमा अर्थमन्त्रीले लेखापरीक्षणको संस्थागत सुदृढीकरणका लागि प्याकेज बनाई अगाडि बढनुपर्ने र त्यसमा अर्थ मन्त्रालयले पनि सहयोग गर्ने बताउनुभएको थियो । वार्षिकोत्सव कार्यक्रमको उपलक्ष्यमा नेपाल टेलिभिजनबाट परिसम्वाद कार्यक्रम, कार्यालयद्वारा निबन्ध प्रतियोगिता, हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता, बुद्धिचाल प्रतियोगिता, कवि सम्मेलन आदि कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिएका थिए ।

१७०. **आयोजना लेखा हिसाब** – नेपाल सरकार तथा मित्रराष्ट्र एवं संस्थाहरु खासगरी विश्व बैङ्क, एसियाली विकास बैङ्क (एडीबी), नर्वे, डेनमार्क, डीएफआईडी, फिनल्याण्ड, जापान, साउदी फण्डको ऋण तथा अनुदानबाट सञ्चालित ६ आयोजनाहरुको हिसाब महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट लेखापरीक्षण हुने सम्झौता भएअनुरूप त्यस्ता आयोजनाहरुको लेखापरीक्षण गरी ती राष्ट्र तथा संस्थाहरुको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन दिने गरिएको छ । जसअनुसार यो वर्ष विश्व बैङ्कको ऋण सहयोगमा सञ्चालित ७ आयोजना, एसियाली विकास बैङ्कको सहयोगमा सञ्चालित १८ आयोजना, अन्तर्राष्ट्रिय विकास कोष जापान, साउदी फण्ड २ र अनुदानबाट सञ्चालित ६ समेत जम्मा ३३ आयोजनाको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन अर्थ मन्त्रालयमार्फत पठाइएको छ । आयोजना लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लेखापरीक्षण हिसाबसँग भिडान गरी दिनुपर्ने भएकोले १५ दिन अगाडि नै सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायबाट त्यस्तो हिसाब प्राप्त हुनुपर्नेमा ढिला गरी पेश गर्ने, तुरुन्तै माग गरी भिडानका लागि समय नदिने स्थिति रहेको छ । अर्थ मन्त्रालय, सम्बन्धित मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय तथा सम्बन्धित संस्थाहरुले यथासमयमै आयोजना लेखापरीक्षण प्रतिवेदन पठाउनमा सहयोग गर्नेछन् भन्ने विश्वास लिइएको छ । यसवर्ष जारी गरिएका आयोजना हिसाबको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

(क) **विश्व बैङ्क समेतको सहयोगमा सञ्चालित आयोजना**

१. सडक मर्मत सम्भार तथा विकास आयोजना	५. दोस्रो ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना
२. दूरसञ्चार क्षेत्र सुधार आयोजना	६. वित्तीय क्षेत्र पुर्नसंरचना आयोजना
३. विद्युत विकास आयोजना	७. सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम
४. सामुदायिक विद्यालय सहयोग कार्यक्रम	

(ख) एडीबी समेतको सहयोगमा सञ्चालित आयोजना

१. सामुदायिक भूमिगत जलसिंचाई आयोजना	११. समुदायमा आधारित खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाई आयोजना
२. ग्रामीण विद्युतीकरण तथा वितरण आयोजना	१२. काठमाडौं उपत्यका खानेपानी सेवा सुधार आयोजना
३. साना सहरी खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाई आयोजना	१३. सामुदायिक पशु विकास आयोजना
४. बाली विविधीकरण आयोजना	१४. विकेन्द्रित ग्रामीण पूर्वाधार तथा जीवीकोपार्जन आयोजना
५. संस्थागत तथा वित्तीय सुशासन कार्यक्रम	१५. समुदाय आधारित सिंचाई कृषि क्षेत्र आयोजना
६. मेलम्ची खानेपानी आयोजना	१६. सीपका लागि रोजगारी आयोजना
७. शिक्षक शिक्षा आयोजना	१७. सवरिजनल ट्रान्सपोर्ट फ्यासिलिटेशन आयोजना
८. सडक संजाल विकास आयोजना	
९. माध्यमिक शिक्षा आयोजना	
१०. शहरी तथा वातावरणीय सुधार आयोजना	

(ग) अन्य ऋणमा सञ्चालित आयोजना

१. पश्चिमी तराई गरिबी निवारण आयोजना	२. पश्चिमी उच्च पहाडी गरिबी निवारण आयोजना

(घ) अनुदान सहयोगमा सञ्चालित आयोजना

१. नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र कार्यक्रम	४. निवृत्तीभरण सुधार आयोजना
२. ग्रामीण पहुँच सुधार तथा विकेन्द्रीकरण कार्यक्रम	५. कृषि व्यवसायीकरण तथा व्यापार आयोजना
३. आर्थिक सुधार प्राविधिक सहयोग कार्यक्रम	६. उत्पादकत्व वृद्धि तथा गरीब जलउपभोक्ता आयोजना
	७. गरिबी निवारण कोष

१७१. **महालेखा परीक्षक सेवा निवृत्त** – महालेखा परीक्षक श्री गेहेन्द्रनाथ अधिकारी उमेरको हदबाट २०६३/११/७ देखि अवकाश प्राप्त गर्नुभएको छ। उहाँबाट महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन २०६१, २०६२ र २०६३ प्रस्तुत भएका छन्। उहाँको कार्यकालमा लेखाउत्तरदायी अधिकृतहरू तथा क्षेत्रीय र जिल्लास्तरमा कार्यालय प्रमुखसँग अन्तर्क्रिया गर्ने, विश्व बैङ्कको सहयोगमा लेखापरीक्षण सम्बन्धी विभिन्न ५ निर्देशिकाहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने, लेखापरीक्षण तथा तत्सम्बन्धी परामर्श सेवा कार्यमा व्यावसायिक विशेषज्ञहरूको सेवा लिने संस्थागत सुधारका कामहरू भएका छन्। उहाँको सेवा निवृत्त जीवन स्वस्थ र सुखमय रहोस् भनी महालेखा परीक्षकको कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारी हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछौ।

१७२. **अन्य गतिविधि** – नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था ऐन, २०५३ बमोजिम नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स परिषद्को चौथो पार्षदको दोस्रो कार्यकालको लागि अध्यक्ष तथा उपाध्यक्षको निर्वाचनको लागि नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको अनुरोधमा १ नायब महालेखा परीक्षकलाई निर्वाचन अधिकृत भई कार्य गर्न खटाइएकोमा उहाँले कार्य सम्पन्न गर्नुभएको छ।

कार्यालयमा भएका गतिविधिहरूको औपचारिक सूचना प्रवाह गर्ने कार्यमा कार्यालयका प्रवक्ताको अतिरिक्त एक निर्देशकलाई सहायक प्रवक्ता र अर्का एक निर्देशकलाई सूचना प्रविधिमा सरकारीस्तरमा तयार हुने सफ्टवेयरको उपयोग र भविष्यमा हुने कार्यहरूको समन्वय गर्न तोकिएको छ।

१७३. **कार्यालयको लेखापरीक्षण** – महालेखा परीक्षकको कार्यालयको २०६२/६३ को आर्थिक कारोबारको आन्तरिक लेखापरीक्षण एक चार्टर्ड एकाउन्टेन्टबाट गराइएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ एवं लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ बमोजिम आफ्नै जनशक्तिबाट अन्तिम लेखापरीक्षण गराइएको छ।

१७४. **कर्मचारी व्यवस्थापन** – यस कार्यालयको दरबन्दी ४४९ रहेकोमा २०६४ आषाढ मसान्तसम्म ३९८ पदपूर्ति भएको छ। विभिन्न श्रेणीका बाँकी ५१ पदपूर्तिका लागि लोक सेवा आयोगमा अनुरोध गरिएको छ।

महालेखा परीक्षकको कार्यालयका कर्मचारीहरू सम्बन्धी नियमावली, २०५० को नियम १० अनुसार आन्तरिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन प्रक्रियाबाट कार्यालयका राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका १ लेखापरीक्षण अधिकारी राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको निर्देशक पदमा, राजपत्र अनङ्कित प्रथम श्रेणीका ६ लेखापरीक्षण अधीक्षकलाई राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको लेखापरीक्षण अधिकारी पदमा बढुवा गरी पूर्ति गरिएको छ ।

यस अवधिमा कार्यालयका १ नायब महालेखा परीक्षक, ४ निर्देशक, २ लेखापरीक्षण अधिकारी, २ लेखापरीक्षण अधीक्षक, १ टाइपिष्टले उमेरको हदबाट अनिवार्य अवकाश पाएका छन् । कार्यालयका १ लेखापरीक्षण अधिकारी तथा १ लेखापरीक्षण निरीक्षकले आफ्नो पदबाट राजीनामा दिएका छन् । लेखापरीक्षण अधिकारी १ नेपाल प्रशासन सेवाको समानस्तरको शाखा अधिकृत पदमा, लेखापरीक्षण अधीक्षक ८ शाखा अधिकृत पदमा नियुक्त भई यस कार्यालयबाट रमाना लिई गएका छन् ।

१७५. **पदक तथा पुरस्कार** – महालेखा परीक्षकको कार्यालय स्थापनाको ४९ औं वार्षिक उत्सवको शुभ अवसरमा लेखापरीक्षण सेवामा रही उत्कृष्ट काम गर्ने १ निर्देशक, ३ लेखापरीक्षण अधिकारी, २ लेखापरीक्षण अधीक्षक, १ टाइपिष्ट र १ हलुका सवारीचालक समेत ८ कर्मचारीलाई महालेखा परीक्षकको कार्यालयका कर्मचारीहरू सम्बन्धी नियमावली, २०५० को नियम १४३ को उपनियम (३) बमोजिम प्रशंसापत्रसहित ६ महिना बराबरको तलब विशेष पुरस्कार स्वरूप प्रदान गरिएको छ ।

त्यसैगरी २०६३ सालसम्म यस कार्यालयमा अविच्छिन्न रूपमा ३५ वर्ष सेवा पूरा गर्ने ३ र कार्यालयमा विगत १ वर्षमा अनिवार्य अवकाश हुनुभएका १० कर्मचारीहरूलाई सम्मान गरिएको छ ।

१७६. **सम्परीक्षण पुरस्कार** – बेरूजु फछ्यौँटको मूल्याङ्कन र अनुगमन गर्ने, फछ्यौँटका लागि ताकेता गर्ने, छलफल गर्ने र सबै निकायसँग प्रगति लिई मन्त्रिपरिषद्मा पेश गर्ने कार्यको लागि गठित बेरूजु फछ्यौँट मूल्याङ्कन र अनुगमन समितिको कार्यमा तदारुकता आएकोले पुराना बेरूजु असुल फछ्यौँट कार्यमा प्रगति भएको छ । यस कार्यालयबाट वर्षेभरी निरन्तर सम्परीक्षणको कार्य भएको र लेखापरीक्षण टोलीबाट स्थलगत रूपमा सम्परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइएबाट बेरूजु सम्परीक्षणमा सक्रियरूपले कर्मचारीहरू लागेकोले निजहरूलाई प्रोत्साहनका लागि यो वर्ष रु.१५ लाख पुरस्कार वितरण गरिएको छ ।

१७७. **सहभागिता** – सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) तथा सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको एसियाली संगठन (एसोसाई) को कार्यटोलीको बैठकमा महालेखा परीक्षक तथा वरिष्ठ कर्मचारीहरू सहभागी हुनुभएको छ । यस क्रममा सन् २००६ को सेप्टेम्बर १० देखि १६ सम्म चीनको सन्घाइमा आयोजित “सरकारी दायित्व वृद्धिमा लेखापरीक्षणको भूमिका” विषयक एसोसाईको दशौं महाधिवेशनमा महालेखा परीक्षकको नेतृत्वमा २ सदस्यीय टोलीले भाग लिएको छ । त्यसैगरी महालेखा परीक्षककै नेतृत्वको २ सदस्यीय टोलीले सन् २००६ को नोभेम्बर १५ देखि १८ सम्म ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको आयोजनामा ग्वाटेमाला सिटीमा भएको भष्टाचार विरुद्धको १२ रौं सम्मेलनमा पनि भाग लिएको छ । उक्त सम्मेलनमा “भष्टाचारले किन बाटो अवरुद्ध गरिरहेको छ” भन्ने विषयमा छलफल भएको थियो ।

त्यसैगरी अष्ट्रियाको भियनामा सन् २००७ को मार्च २८ देखि ३० सम्म संयुक्त राष्ट्रसंघ र इन्टोसाईको संयुक्त तत्वावधानमा आयोजित “विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा सरकारी लेखापरीक्षणको महत्व” विषयक गोष्ठीमा एक उपमहालेखापरीक्षकले भाग लिएका थिए । अर्का उपमहालेखा परीक्षकले नेतृत्व गरेको २ सदस्यीय टोलीले दक्षिण कोरियाको सियोलमा सन् २००६ को अक्टोबर ११ देखि १६ सम्म इन्टोसाईद्वारा आयोजित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको लेखापरीक्षण प्रक्रिया र व्यवहार अध्ययन गर्ने कार्यटोलीको चौथो बैठकमा भाग लिएको थियो । यस किसिमका अन्तर्राष्ट्रिय बैठकहरूमा महालेखा परीक्षक र वरिष्ठ कर्मचारीहरूको सहभागिताले सार्वजनिक लेखापरीक्षणमा अवलम्बन भएका नीति एवं प्रक्रियाबारे जानकारी हुनुको साथै आगामी दिनमा लेखापरीक्षण कार्यलाई सुदृढीकरण गर्न थप मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

१७८. **तालिम तथा गोष्ठी** – कर्मचारीहरूको व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने सिलसिलामा सीप, ज्ञान र अनुभवको लागि कर्मचारीहरूलाई राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय तालिम, गोष्ठीमा सहभागी गराउने गरिएको छ । यस वर्ष विभिन्न

१८ अधिकृत तथा २ सहायक कर्मचारीहरूले अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा र २०३ कर्मचारीहरूले स्वदेशमा तालिम हासिल गरेका छन् । यस्ता तालिम, गोष्ठीको छोटकरी विवरण देहायअनुसार रहेको छः

- भारतका नियन्त्रक तथा महालेखा परीक्षकले उपलब्ध गराएको सार्वजनिक संस्थानको लेखापरीक्षण, सूचना प्रविधिको लेखापरीक्षण, कार्यमूलक लेखापरीक्षण, वातावरण लेखापरीक्षण जस्ता ४ विषयको छात्रवृत्तिमा ६ राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका अधिकृत सहभागी भएका छन् । भारत सरकारकै राष्ट्रिय वित्तीय प्रबन्ध संस्थाको तत्वावधानमा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन र बजेट अनुमान विषयक तालिममा २ अधिकृतका साथै उक्त संस्थाकै आयोजनामा सरकारी क्षेत्रमा लेखा तथा वित्तीय प्रबन्ध विषयक तालिममा २ जना सहायक कर्मचारीहरूले भाग लिएका छन् । त्यसैगरी पाकिस्तानको लेखा नियन्त्रक तथा परीक्षकको आयोजना तथा यूएनडीपीको वित्तीय सहयोगमा पाकिस्तानको लाहोरमा सञ्चालित कार्यमूलक लेखापरीक्षण विषयक तालिममा एकजना अधिकृतले भाग लिएका छन् ।
- सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको एसियाली संगठनले इण्डोनेसियाको जाकार्तामा आयोजना गरेको खरिद प्रक्रियाको लेखापरीक्षण विषयको कार्यशालामा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका १ अधिकृत, एसियाली विकास बैङ्कको आयोजनामा फिलिपिन्सको मनिलामा भण्डार विरुद्धको क्षेत्रीय गोष्ठीमा १ अधिकृत, बोर्ड अफ अडिट एण्ड इन्सपेक्सन कोरियाको आयोजनामा कोरियोको सिओलमा सरकारी वित्तीय लेखापरीक्षण, प्रतिवेदन, प्रणाली लेखापरीक्षण, कार्यमूलक लेखापरीक्षण, लेखापरीक्षणमा नवीनतम प्रयोग आदि विषयमा १ निर्देशक, एसियाली सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको संगठन (एसोसाई) द्वारा जापानमा आयोजित तालिममा १ निर्देशक समेतले भाग लिएका छन् ।
- प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको आयोजनामा नेपाल सरकारका राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीका अधिकृतहरूका लागि सञ्चालित “परिवर्तनको लागि नेतृत्व र सकारात्मक सोच” विषयक ३ दिने कार्यशाला गोष्ठीमा ४ जना विशिष्ट श्रेणीका कर्मचारीहरूले भाग लिनुभएको थियो । अर्थ मन्त्रालयको आयोजनामा भएको “अत्यधिक ऋणमा डुबेका गरीब मुलुकहरूको योजना” विषयक गोष्ठीमा एक उपमहालेखा परीक्षक सहित २ जनाले भाग लिएका छन् ।
- राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र, राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेन्ट्स संस्था लगायतका निकाय र कार्यालयले व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि गर्न कार्यमूलक लेखापरीक्षण, आयोजना हिसाब, निर्माण लेखापरीक्षण, आन्तरिक नियन्त्रण तथा जोखिम व्यवस्थापन, लेखापरीक्षण नमूना छनौट, मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर र भन्सारको लेखापरीक्षण, सार्वजनिक खरिद, लेखापरीक्षणको लागि जनशक्तिको विकास आदि विषयमा कर्मचारीहरूलाई तालिम दिइएको छ ।

१७९. **वित्तीय स्रोतको अभाव** – संयुक्त अधिराज्यको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्था नेशनल अडिट अफिसले सन् २००७ सेप्टेम्बर १२ देखि २८ सम्म सञ्चालन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय तालिममा सहभागिताको लागि आतेजाते हवाई खर्च लगायत सम्पूर्ण खर्च सहभागी देशको सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाले नै व्यहोर्ने गरी आमन्त्रण गरेकोले १ निर्देशकलाई मनोनयन गरी लाग्ने खर्चको लागि अर्थ मन्त्रालयसँग अनुरोध गरेकोमा सरकारी खर्चमा वैदेशिक तालिम गोष्ठीमा भाग लिन पठाउने नेपाल सरकारको नीति नरहेको भनी रकम निकास नभएकोले तालिममा पठाउन सकिएन ।

१८०. **व्यावसायिक अध्ययन** – महालेखा परीक्षकको कार्यालयका कर्मचारीहरू सम्बन्धी नियमावली, २०५० बमोजिम यस कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई चार्टर्ड एकाउन्टेन्सी कोर्स अध्ययन गर्न पठाइएकोमा यसवर्ष २ लेखापरीक्षण अधिकारीले परीक्षा उत्तीर्ण गरेकोले हालसम्म उत्तीर्ण गर्नेको संख्या ८ पुगेको छ । उहाँहरूको सेवाले कार्यालयको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि भएको छ । उत्तीर्ण भएका यस्ता व्यावसायिक विशेषज्ञहरूमध्ये हाल कार्यालयको सेवामा ६ जना कार्यरत छन् । यस्ता दक्ष जनशक्तिलाई कार्यालयको निरन्तर सेवामा आकर्षित गराउन रिटेन्सन प्याकेज लागू गर्न जरुरी भइसकेको छ ।

त्यसैगरी यसवर्ष कार्यालयबाट नेपाल व्यवस्थापन संघमा “इक्ज्युटिभ मास्टर इन बिजनेस एड्मिनिस्ट्रेशन” विषयमा सन् २००७ को समूहका लागि १ लेखापरीक्षण अधिकारी र १ लेखापरीक्षण अधीक्षकलाई अध्ययन गर्न अवसर प्रदान गरिएको छ ।

कार्यालयका १ अधिकृत आफ्नो निजी प्रयासमा एम.बी.ए. अध्ययन गर्न र अर्का १ अधिकृत एसीसीए अध्ययन गर्न असाधारण र अध्ययन विदामा विदेश पठाइएको छ ।

१८१. **निर्देशिका कार्यान्वयन** – विश्व बैङ्कको सहयोगमा सञ्चालित सार्वजनिक लेखापरीक्षण सुधार आयोजनाका परामर्शदाताबाट तयार भएको विनियोजन, राजस्व, प्राप्ति (प्रोक्योरमेन्ट), कार्यमूलक र आयोजना हिसाबको ५ लेखापरीक्षण मार्गदर्शन २०६३/१५ बाट कार्यान्वयनमा ल्याइसकिएको छ । यस्ता मार्गदर्शनको प्रयोगबाट महालेखा परीक्षकको कार्यालयका लेखापरीक्षकहरूको व्यावसायिक कार्यकुशलता एवं दक्षतामा वृद्धि हुने विश्वास लिइएको छ ।

१८२. **नियोगको निरीक्षण** – विदेशमा रहेका नेपाली राजदूतावास तथा स्थायी नियोगहरूको बेरूजु सम्परीक्षण, जिन्सी व्यवस्थाको निरीक्षण तथा स्थलगत अध्ययन समेतको लागि २०६३/१२/१७ देखि २०६४/१/१२ सम्म एक निर्देशक र एक लेखापरीक्षण अधिकारीलाई नियोगहरूमा निरीक्षणका लागि खटाइएको थियो ।

१८३. **खर्च र उपलब्धि** – आर्थिक प्रशासनमा प्रभावकारिता ल्याउने तथा सार्वजनिक कोषको सदुपयोग गरी चुहावट रोकथाम गर्ने कार्यमा लेखापरीक्षणले प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष रूपले योगदान पुऱ्याएको हुन्छ । यसलाई मौद्रिक आधारमा मात्र मूल्याङ्कन गर्न सकिदैन । प्रत्यक्ष रूपमा लेखापरीक्षणबाट औल्याइएका बेरूजूमध्ये असुल गर्नुपर्ने बेरूजुको हिस्सा उल्लेखनीय रहेको छ । यसरी औल्याइएका अधिकांश रकम असुल पनि हुने गरेको छ ।

यो वर्ष लेखापरीक्षणबाट देखिएको असुल भएको रु.२ अरब ५८ करोड ५२ लाख ४६ हजारसँग कार्यालयको २०६३/६४ को चालू खर्च रु.८ करोड ७३ लाख ६६ हजारको तुलना गर्दा रु.१०० खर्चबाट रु.२ हजार ९५९ उपलब्धि हुने अवस्था रहेको छ ।

यो वर्ष लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको रु.७ खरब ४८ अरब १४ करोड ४७ लाख ४५ हजार तथा सम्परीक्षण भएको रु.१६ अरब १९ करोड ४१ लाख १६ हजारसँग कार्यालयको चालू खर्च तुलना गर्दा रु.१००/- खर्चबाट रु.८ लाख ५६ हजारको लेखापरीक्षण र रु.१९ हजारको सम्परीक्षण भएको छ ।

१८४. **प्रतिवेदनमाथि छलफल** – संसदविहीन अवस्थामा महालेखा परीक्षकको विगतका वार्षिक प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल हुन थाली रहेको अवस्थामा लोकतन्त्र बहाली भएपछि पुर्नगठित सार्वजनिक लेखा समितिबाट धेरै प्रतिवेदनहरूमा छलफल गरी निकास दिने काम भएको छ । त्यस कार्यमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट सार्वजनिक लेखा समितिलाई सकेसम्मको सहयोग पुऱ्याइएको छ । यसैवर्ष अर्थ मन्त्रालयबाट नेपाल सरकारका सबै मन्त्रालय, सचिवालय र सवैधानिक निकाय सम्बन्धी लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल भएका छन् । उक्त छलफल र विश्लेषण पश्चात् सार्वजनिक लेखा समितिबाट जारी भएका निर्देशनबाट पुराना बेरूजु सम्परीक्षण गर्न गराउनमा सहयोग मिलेको छ भने आर्थिक अनुशासन कायम गर्न गराउन जिम्मेवार पक्षलाई कारबाही हुनुपर्ने निर्देशन पनि भएको छ । लेखापरीक्षण व्यहोरामा सार्वजनिक लेखा समितिको निर्देशनबाट पारदर्शिता बढ्ने आशा लिइएको छ ।

लेखापरीक्षणले औल्याएका विषयवस्तु आलोचनाको रूपमा ग्रहण नगरी यसको कार्यान्वयन पक्षप्रति सचेतता र संवेदनशीलता देखाई त्रुटिपूर्ण काम कारबाही गर्ने माथि प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप कारबाही गर्ने दृढ प्रतिबद्धता रहनुपर्दछ । यसैगरी विद्यमान कार्यविधि, प्रक्रिया, परिपाटी, नीति तथा कानूनी व्यवस्थाको आवधिक रूपमा मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी सुधारका लागि कदम चाल्ने कार्यशैली अवलम्बन गरेमा आर्थिक प्रशासनका समस्याहरू न्यून हुँदै जाने कुरामा दुई मत हुँदैन । यसबाट सार्वजनिक जवाफदेहिता, पारदर्शिता, सुशासन र कार्य सम्पादन प्रतिवेदन प्रणालीमा व्यापक मद्दत समेत पुग्नेछ ।

यो प्रतिवेदनमा मुलुकको आर्थिक प्रशासन, वित्तीय क्रियाकलापमा देखिएको अनियमितता, त्रुटिहरू केलाई विवेचना गर्ने प्रयास भएको छ । प्रतिवेदनहरूमा समग्रमा आर्थिक प्रशासनमा देखिएका कमी,

कमजोरी, सबल र दुर्बल पक्षको यथार्थता प्रस्तुत गर्दै सुधारका लागि व्यावहारिक सुझाउहरू पनि यथासम्भव प्रस्तुत गरिएको छ । आर्थिक प्रशासनमा देखिएका सुधारका संकेतहरूलाई आत्मसात गर्दै लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता कायम राख्दै सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारलाई स्वच्छ, जवाफदेहीपूर्ण एवं पारदर्शी बनाउन लेखापरीक्षण गराउने निकायसँग सकारात्मक सम्बन्ध स्थापित गर्ने प्रयास भएको छ । यद्यपि बढ्दो आर्थिक क्रियाकलाप र कार्यक्षेत्रले गर्दा यसमा अन्तर्निहित त्रुटिहरू चुनौतीको रूपमा रहिरहने हुँदा यसप्रति सचेत रहनुपर्दछ । आर्थिक प्रशासन वास्तवमा स्वच्छ, अनुशासित, मर्यादित र कानूनसम्मत ढङ्गबाट अगाडि बढाउन सम्बद्ध सबै पक्ष सजग रही निरन्तर रूपमा सुधारोन्मुख रहनुपर्दछ भन्ने हामीलाई लागेको छ ।

● लेखापरीक्षणका सम्बन्धमा भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार

मुलुकमा उपलब्ध साधन र स्रोतलाई सीमित व्यक्तिमा केन्द्रित हुन नदिई आर्थिक उपलब्धि को समानुपातिक वितरण गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई स्वतन्त्र, आत्मनिर्भर एवं उन्नतशील तुल्याउनु राज्यको आर्थिक उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि सीमितमात्रामा रहेको स्रोत र साधनको परिचालन विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा समान वितरण गर्न समग्रमा जनताको सहभागितामा अभिवृद्धि गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक साधन र स्रोतको अपव्यय, दुरुपयोग, हानि नोक्सानी र चुहावट नियन्त्रण पक्षमा सबैको ध्यान पुग्नु जरुरी हुन्छ । मुलुकी आर्थिक प्रशासनमा कानूनको पालनामा गम्भीरता, कारोबारको पारदर्शिता र जिम्मा जवाफदेहिताको समेत दरकार पर्दछ ।

लेखापरीक्षण प्रतिवेदनले लेखापरीक्षण गरिएका निकायको आर्थिक कारोबारको नतिजा र आर्थिक अवस्थालाई सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ । यसका लागि लेखापरीक्षण गरिने निकायको आर्थिक कारोबार र प्रस्तुत गरिने आर्थिक विवरणमा विभिन्न आधारभूत गुण, पद्धति तथा मानकहरू समावेश भएका हुन्छन् । लेखापरीक्षणको प्रतिवेदनलाई आर्थिक क्षेत्रमा स्वीकार्य र गुणस्तरीय बनाउन विभिन्न क्षेत्रले योगदान पुर्‍याउनुपर्दछ । वर्तमान अवस्थामा लेखापरीक्षणको सुधारका लागि निम्नानुसार गर्नुपर्दछ:

१८५. **लेखा संरचनाको विकास** – लेखापरीक्षणका लागि निकायबाट पेश गरिएका आर्थिक विवरणमा समावेश भएका कारोबारको लेखाङ्कन गर्दा अपनाइनुपर्ने अवधारणागत विषय निश्चित नभई तयार गरेको लेखामा एकरूपता रहदैन । एकै अवधारणामा लेखा तयार नगर्दा पेश भएका आर्थिक विवरणलाई एकीकृत गर्न तथा तुलना गर्न सम्भव हुँदैन । लेखा तयार गर्न लेखा संरचना (एकाउन्टिङ फ्रेमवर्क) तयार गरी सोही आधारमा लेखामानको विकास भएअनुसार लेखापरीक्षणमा पेश हुने आर्थिक विवरण तयार गर्न लेखा संरचनाको विकास गरिनुपर्दछ ।
१८६. **लेखामान** – लेखापरीक्षणमा पेश गरिने आर्थिक विवरण स्वीकृत लेखा संरचनाअनुसार विकास गरिएका लेखामानका आधारमा तयार गरिनुपर्दछ । लेखापरीक्षण गरिने निकायले लेखापालन तथा आर्थिक विवरणको प्रस्तुति तोकिएको लेखामानको आधारमा भएमा सोही लेखामानअनुरूप लेखापालन भए नभएको तथा आर्थिक विवरण प्रस्तुत भए नभएको लेखापरीक्षणमा ध्यान दिनुपर्दछ । यसका लागि आवश्यक लेखामानको विकास गरिनुपर्दछ ।
१८७. **लेखा पद्धति र आन्तरिक नियन्त्रण** – सार्वजनिक निकायका कारोबार तथा सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने पद्धति समावेश गर्ने गरी लेखामान, लेखाका पद्धति तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई निकायले अवलम्बन गरेको हुनुपर्दछ । सोबमोजिमको पद्धति अपनाएकोमा लेखापरीक्षणले सुधारका सम्बन्धमा सुझाउ दिन सक्नेछ ।
१८८. **आर्थिक विवरण** – हालसम्म सरकारी निकायले सबै कारोबार समावेश भएको एउटै आर्थिक विवरण पेश नगरी विनियोजन, राजस्व आम्दानी, धरौटी तथा अन्य कारोबारको बेग्लाबेग्लै विवरण पेश गर्ने गरेका छन् । लेखापरीक्षकले सम्बन्धित निकायको आर्थिक कारोबारको यथार्थता बारेमा आफ्नो राय पेश गर्न निकायगत आर्थिक विवरण तयार गरिने गरी सुधार गरिनुपर्दछ ।
१८९. **लेखापरीक्षण** – लेखापरीक्षण गरिने निकायको आर्थिक कारोबारको लेखाङ्कन तथा लेखाका अवधारणाको अभावका कारणले सार्वजनिक लेखापरीक्षण आवश्यक मात्रामा विकास हुनसकेको छैन । महालेखा परीक्षकको कार्यालयले गरेका लेखापरीक्षणका इन्टोसाई लेखापरीक्षणमान तथा व्यावसायिक लेखापरीक्षणमान अनुरूप

लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिए पनि त्यसको पूर्ण पालनातर्फ अझ सक्रिय रूपले लाउनुपर्ने देखिएको छ । लेखापरीक्षणका तरिका र क्षेत्र कानूनले निर्दिष्ट गर्ने पद्धतिमा सुधार गरी सबै निकायको लेखापरीक्षणमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरअनुरूप विकसित लेखापरीक्षणमानको उपयोग गरिने वतावरण तयार गरिनुपर्दछ ।

१९०. **लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता** – लेखापरीक्षण ऐन, २०४८ को दफा ९ मा महालेखा परीक्षकको कर्तव्य पालनामा मद्दतको लागि समय समयमा सरकारको स्वीकृतिबमोजिम अधिकृत र कर्मचारीहरू रहने र त्यसरी रहन आएका कर्मचारीहरूको संख्या महालेखा परीक्षकको सहमतिबिना नघटाइने व्यवस्था रहेकोमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनले उक्त व्यवस्था खारेज गरेको छ । सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाका कर्मचारीको व्यवस्थापन, दरबन्दीको संख्या, नियुक्ति, सरुवा, बढुवा आदि प्रक्रिया प्रत्यक्षतः लेखापरीक्षण स्वतन्त्रतामा असर पुऱ्याउँदछ । महालेखा परीक्षक मात्र स्वतन्त्र भएर लेखापरीक्षण कार्य स्वतन्त्रपूर्वक सञ्चालन हुने होइन, जबसम्म निजको काममा सहयोग गर्ने कर्मचारीहरू स्वतन्त्र हुँदैनन् । त्यसैले लेखापरीक्षण सेवाको सञ्चालन महालेखा परीक्षकबाटै हुनुपर्ने गरी लेखापरीक्षण सेवा नियमावली तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु जरुरी भएको छ ।

लेखापरीक्षणको स्तर र यसको प्रभावकारिता लेखापरीक्षकको स्वतन्त्रता, निर्भिकता र निष्पक्षतामा निर्भर गर्दछ । पेशागत दृष्टिले पनि लेखापरीक्षणमा खटिने कर्मचारीले अन्य कर्मचारीहरूले गरेका काम कारबाहीको परीक्षण मूल्याङ्कन गरी आर्थिक कारोबारमा सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र पहिल्याई टीका-टिप्पणी गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै तोकिएको काम जिम्मेवारीपूर्वक समयमै सम्पन्न गर्नुपर्ने हुँदा लेखापरीक्षक प्रायजसो तनाव र चुनौतीको अवस्थामा गुज्रिरहनुपर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा कर्मचारीको मनोबल बढाई कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्न सुविधा र सहूलियतको गहनतम भूमिका रहन्छ । बढ्दो कार्यबोझ बहन गरिरहेका लेखापरीक्षण सेवाका कर्मचारीहरूलाई पुरानो कार्यालय भवनमा कार्यक्षम आवश्यकतानुरूप उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । कर्मचारीहरूलाई दुर्गम एवं विकट जिल्लाहरूमा खटाई स्थलगत रूपमै लेखापरीक्षण गर्दा बिहान बेलुकी अतिरिक्त समयमा कार्य सम्पन्न गर्ने गरे तापनि आवश्यक सुविधा उपलब्ध गराउन सकिएको छैन ।

लेखापरीक्षणको आधुनिक अवस्था नियमित सरकारी प्रणालीबाट प्राविधिक क्षेत्रमा रुपान्तर भइसकेको छ । यस अवस्थामा बढ्दो कार्यबोझको चुनौतीको सामना गर्दै अघि बढ्न पेशागत मर्यादा, निर्भिकता, निष्पक्षता र स्वतन्त्रता कायम गरी कर्मचारीहरूको मनोबल बढाउन लेखापरीक्षण कार्यको स्तर, विश्वसनीयता र प्रभावकारितालाई अभिवृद्धि गर्न कार्यालयमा काम गर्ने वातावरण अनुकूल हुने गरी पर्याप्त भौतिक स्रोत साधन, स्थलगत लेखापरीक्षण गर्न जाने कर्मचारीका लागि सवारीसाधन, आवश्यक दैनिक तथा भ्रमण खर्च एवं पेशागत भत्ता उपलब्ध गराउन अति जरुरी भएको छ ।

१९१. **प्रतिवेदन** – लेखापरीक्षणका माध्यमबाट बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र समीक्षा प्रणाली, खर्च गर्ने प्रक्रिया एवं विधि, सम्भावित अपव्यय र हानि नोक्सानी, राजस्व प्रशासनको स्थिति र त्यसमा हुनसक्ने चुहावट, सरकारी खर्चको सार्थकता, स्रोत साधनको मितव्ययिता, कार्यक्षमता एवं प्रभावकारिता सम्बन्धमा प्रतिवेदनमार्फत लेखापरीक्षणले सुझाउहरू दिने गरी आएको छ । बेरूजू अङ्क नियमित गरेर लगत कट्टा हुँदैनमा आर्थिक प्रशासनमा सुधार आएको मान्न मिल्दैन । अधिल्ला बेरूजू फछ्छर्योट गर्ने, अबदेखि बेरूजू नहुने गरी प्रचलित कानूनअनुसार वित्तीय कारोबार हुनुपर्दछ । कानूनको पालना, नियन्त्रण व्यवस्था, प्रमाण कागजातको यथार्थता बेगर कारोबार गर्ने गराउने जिम्मेवारी भएकालाई दण्डहीनताबाट उम्किने स्थिति पनि हुनु हुँदैन ।

१९२. **व्यवस्थापन** – लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र विश्वसनीयता कायम राख्दै कानून प्रदत्त अधिकारलाई सकारात्मक रूपमा प्रवर्धन गरी सार्वजनिक वित्तीय व्यवहारलाई स्वच्छ एवं जवाफदेही बनाउँदै लगनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि निष्पक्षता कायम राखी लेखापरीक्षणमा संलग्न कर्मचारीलाई निर्देशित गर्ने र लेखापरीक्षण कार्यको गुणस्तर कायम गर्दै जानुपर्ने आवश्यकता पूर्ति गर्न महालेखा परीक्षकले मानदण्ड, मार्गदर्शन, निर्देशन र निर्देशिकाहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । सीमित स्रोत र साधन चुनौतीको रूपमा रहेको विद्यमान अवस्थामा लेखापरीक्षणको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न दक्ष जनशक्तिको जरुरत पर्दछ । यसका लागि कार्यालयमा विद्यमान जनशक्तिलाई अध्ययन, तालिम र अन्य आकर्षण समय सापेक्ष तुल्याइनु जरुरी छ ।

साथै कर्मचारीका लागि सीप, ज्ञान र दक्षता अभिवृद्धि गर्न आवश्यकताअनुसार राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको तालिम समेत उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।

१९३. **निष्कर्ष** – लेखापरीक्षण व्यवस्थापनको लागि सचेतक हो भन्ने कुरा सार्वजनिक निकायमा रहने जिम्मेवार पदाधिकारीहरूले मनन गर्नसके सिंगो आर्थिक प्रशासनको क्षेत्रमा रहेका विद्यमान विकृतिहरू हटाउन मद्दत पुगी अन्ततः त्यसको प्रभाव मुलुकी सार्वजनिक प्रशासनमा पर्न जान्छ । विगतका महालेखा परीक्षकका प्रतिवेदनहरूमा औल्याइएका विषयहरूमा सम्बद्ध निकायहरूद्वारा बेरुजू नियमित गर्ने, असुल गर्ने, त्रुटिहरू सच्याउने, अभिलेख व्यवस्थापनमा सुधार गर्नेजस्ता काम कारबाही हुँदै आए तापनि भ्रष्टाचार, राजस्व चुहावट, अपारदर्शिता, असमान अवसर, दण्डनहीनता आदि समस्याहरू निराकरणका लागि ठोस कार्य योजनासहित अगाडि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । यथार्थमा भविष्यमा सुधार ल्याउने दिशामा निरन्तर प्रयासको खाँचो महसुस भएकोले आर्थिक अनुशासन प्रवर्द्धन गर्ने कदमहरूलाई अझ सशक्त रूपमा अगाडि बढाउन जरुरी ठान्दछु ।

अन्तमा,

महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई नेपाल सरकार, सार्वजनिक लेखा समिति, लेखापरीक्षण गराउने निकाय र त्यसका सम्बद्ध पदाधिकारीहरू, दातृ समुदाय, व्यावसायिक मित्रहरू र अरु सम्बद्ध पक्षको अमूल्य सहयोगबाट लेखापरीक्षणको जवाफदेही निर्वाहमा प्रेरणा मिलेको छ । त्यसैगरी महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा समेटिएका विषयहरूलाई विश्लेषण र व्याख्या गरी लेखापरीक्षण व्यहोराको यथार्थता प्रकाश पारी दिएकोले लेखापरीक्षण कार्यलाई सञ्चार माध्यमबाट ठूलो सहयोग मिलेको अनुभूति गरेको छु । त्यसका लागि सम्बद्ध सबैप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । कार्यालयका कर्मचारीको अथक परिश्रम र लगनशिलताबाट सार्वजनिक लेखापरीक्षणको जिम्मेवारी पूरा गर्न सम्भव भएकोले सबैप्रति आभार प्रकट गर्दै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

(बच्चुराम दाहाल)
कार्यवाहक महालेखा परीक्षक